

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI,

Šis žurnalo numeris ypatingas. Jį skiriame Romualdo Ozolo – Sąjūdžio ideologo, Lietuvos nepriklausomos valstybės kūrėjo – šviesiam atminimui. Visi žurnalo skyriai, prieš aštuonetą metų R. Ozolo sumanyti, šį kartą apie jį – „Nepriklausomybės sąsiuvinį“ steigėją ir redaktorių.

„Mūsų didžiųjų“ – lietuvių tautos ir valstybės tėvų kūrėjų kanono kūrimas – buvo vienas iš redaktoriaus rūpesčių ieškant žurnalui savito veido. Šiandien galime tvirtinti – „Mūsų didieji“ tapo „Nepriklausomybės sąsiuvinį“ atpažinimo ženklu. R. Ozolas – šio numerio „mūsų didysis“. Simboliška, kad jo „gyvenimą kaip kelią į nepriklausomybę“ įprasmina Vytautas Sinica, tautiškai nusiteikusias ir valstybės reikalui neabejingos jaunimo dalies atstovas. V. Sinica veda mus R. Ozolo gyvenimo keliu, užčiuopdamas reikšmingiausius kelio į nepriklausomybę tarpsnius – Lietuvą atrasti, atkurti valstybę, išgyventi jos nesėkmes, tikėti jos ateitimi.

R. Ozolo kelias į nepriklausomybę vedė per etnokultūrinį ir paveldosaugos sąjūdį, per kompleksines ekspedicijas, „Talkos“ ir kitus jaunimo klubus. Intelektualiai Sąjūdžio jėgos brandintos plataus masto filosofinės literatūros leidybos programa. Įvairiose filosofinio palikimo serijose tūkstantiniais tiražais išleista apie du šimtai tomų leidinių. Šį R. Ozolo kelio į nepriklausomybę tarpsnį „Faktuose ir įžvalgose“ įvertina bendražygiai Antanas Rybelis ir Jonas Vaiškūnas.

R. Ozolo atminimo įamžinimas pratęsiamas „Dokumentuose“. Pradedama Ozolo parengtu programiniu dokumentu „Nacionalinės leidybos sistemos metmenys“. Pasak A. Rybelio, šiuo dokumentu R. Ozolas praskynė kelią sisteminiam leidybos principui, leidybą konceptualizuojant, vengiant pavienių ir atsitiktinių leidinių praktikos. R. Ozolo kaip valstybės kūrėjo ir nacionalinių interesų gynėjo veiklą atspindi du aktualumo nepraradę dokumentai – memorandumas „Skurdas Lietuvoje yra neteisėtas“ ir Nacionalinio tyrimų biuro įstatymo projektas, taip pat tekstas apie tarptautinę tautų teisę.

Skyrius „Iš Romualdo Ozolo palikimo“ šiame numeryje kitoks. Dviem novelėmis R. Ozolas pristatomas kaip rašytojas. Jų autorių literatūros kritikas Valentinas Sventickas įvertina kaip lietuviškąją Borchesą.

„Mąstymai“ užpildyti R. Ozolo kolegų filosofų prof. Vytauto Radžvilo ir prof. Alvydo Jokubaičio svarstymų. V. Radžvilas ieško R. Ozolo filosofijos atramos taško ir randa jį kūrėjo nuolatinėse tikrumo paieškose, pirmiausia tikrumo sau pačiam, kuris veriasi per šeimą, tautą ir galiausiai per pasaulį. A. Jokubaitis svarsto apie R. Ozolo ištikimybę nacionalizmo idėjai. Ką reiškia šiandien būti nacionalistu? Jaunosios kartos santykį su R. Ozolo idėjiniu palikimu apmąsto Lukas Grinius.

„Paminėjimuose“ – šiltos ir jautrios dukros Jurgos mintys apie tėvą, bičiulio ir kolegos prof. Arvydo Šliogerio prisiminimai apie pažintį su R. Ozolu, jo asmens universalumą ir judrumą. Rimantas Stankevičius primena vieną iš veiklos Seime epizodų. R. Ozolo 80-metis buvo paminėtas Seime konferencija „Romualdas Ozolas – valstybės kūrėjas“ ir tai progai skirta paroda. Dalį parodos nuotraukų skaitytojas pamatys šiame numeryje.

Numeris baigiamas R. Ozolo „Bibliografijos rodyklės“ pristatymu. Ją parengė nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos bibliografės, o leidybą finansavo Europos Parlamento narys Algirdas Saudargas. Padėka rengėjoms ir mecenatui.

Redakcinė kolegija

MŪSŲ DIDIEJI

VYTAUTAS SINICA

GYVENIMAS KAIP KELIAS Į NEPRIKLAUSOMYBĘ

„Skaidri ir žalsva tarsi šiltas vasaros lietus šviesa persmelkusi visą aną metą, kurį tėvas vadina prie Lietuvos.

Yra dar laikai *prie vokiečio* ir *prie ruso*.

Okupacija atsiranda vėliau, ne iš tėvo lūpų.

Ką jie pasako, tie žodžiai?

Tai kas, kad buitiškai, žargoniškai, – jie bando nurodyti buvus tris epochas, gal – laikotarpius, kai lietuvių santykis su aplinka buvo tikrai kitoks: *prie Lietuvos* – tai savo žemėj, *prie vokiečio* ar *prie ruso* – kai ant tos žemės savo tvarką kažkodėl darė ar vienas, ar kitas. Tada jau žiūrėk, kada kuris pasirodė, ir tavo padėties laike orientyrai bus gerokai aiškesni: riba arba atribojimas yra pirmasis teiginys, kad nuo šiol aptariamas daiktas (šiuo atveju – lietuviai) nebėra toks, koks buvo lig šiolei. Ir ar tu po to sakysi, kad *prie Lietuvos* yra *Nepriklausoma Lietuva*, *Pirmoji Respublika* ar dar kažkaip kitaip, ar sutiksi, kad *prie vokiečio* yra *fašistinė*, *nacionalsocialistinė* ar tiesiog *vokiškoji okupacija*, o *prie ruso* – *bolševikinė*, *sovietinė*, *tarybinė* ar tiesiog *rusų okupacija*, tai jau bus teorinių, specifinių ginčų ir diskusijų reikalas, kuris nebepridengs svarbiausio: *Lietuva nebelaista, Lietuva nebėra nepriklausoma*.“¹

Lietuvos Respublikos Seimo nario Romualdo Ozolo priesaika.
1992 m. lapkričio 25 d. Autorius nežinomas. LCVA.

¹ Ozolas R. *Pradžią knyga*. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015, p. 14–15.

Atrasti Lietuvą melo pasaulyje

Cituojamas fragmentas iš priešmirtinio ir paties autoriaus asmenybės tapsmo istoriją pasakojančio Romualdo Ozolo romano „Pradžių knyga“ išreiškia autoriaus politinės minties *credo*, kiekvieno mąstymo nepajudinamą atspirties tašką. Tai klausimas, ar ir kada lietuvių tauta pati save valdo, tad – Ozolo manymu – iš tiesų egzistuoja. Šis klausimas sudaro R. Ozolo politinės minties šerdį, jis neišvengiamai iškyla ir nepolitiniuose tekstuose. Vytauto Radžvilo žodžiais, „R. Ozolas todėl ir yra ypatingo rango Žmogus, kad visą savo gyvenimą Jis steigė savo brangiausią kūdikį – Lietuvą“, kuri buvo jo „didysis viso sąmoningo gyvenimo siekinys“¹.

Tačiau, kad galėtų steigti Lietuvą, žmogus pirmiausia turi ją atrasti. Pačiam Ozolui ir visai jo kartai tai nebuvo paprasta užduotis – jie augo okupuotoje Lietuvoje ir subrendo jau beveik po partizaninio karo. Tai buvo pirmoji karta, iš kurios buvo šturkščiai pavogtas nepriklausomos Lietuvos pažinimas. Pats Ozolas savo kartos likimą apibendrina negailėstingai: „Penktojo dešimtmečio karta, į gyvenimąėjusi N. Chruščiovo „atlydžio“ metais, buvo atsidūrusi kur kas sunkesnėje situacijoje: tarybinė mokykla Lietuvos, kaip būties vietos, idėjos jiems jau nebuvo davusi, juos valdė nežmoniško stalininio tarybinio žmogaus idėja, atsilaukymas prieš kurią ir išsivadavimas iš kurios reikalavo milžiniško dvasios darbo, daugelio taip ir nedirbto, o tų, kurie jį dirbo, neatlikto iki galo net ir šiandien, nes išsivadavimas iš tos monstriškos idėjos reiškė žmogaus normalios pasaulėvokos tikrųjų pradmenų atkūrimą ir jų išskleidimą nauju, savarankiškai kuriamu pasaulėvaizdžiu.“² Nors ir gimęs 1939 m., Ozolas dėl savo asmenybės raidos kelio ir likimo neabejotinai priklauso tai penktojo dešimtmečio kartai. Jam būdingi tokie patys išgyvenimai, visų pirma, ankstyvo ryšio su „Lietuvos kaip būties vietos idėja“ nebuvimas ir skausmingos pastangos jį sukurti.

Seimui pateiktą savo biografiją R. Ozolas pats iškalingai apibendrina pavadindamas „Mano kelias į nepriklausomybę“. Nepriklausomybė kaip gyvenimo tikslas ir galutinė stotelė. Šiame kelyje jis išskiria keturias ankstyvas datas: „1949 m. vasaros vakarą padainavę kaimo vyrai išsiskirsto. Sako – ir miškan. 1955 m. pirmąkart išgirstu apie Stalino lagerius ir lietuvių tremtinių sukilimą. 1956 m. per pamokų pertrauką svarstom, kaip padėti vengrams. 1959 m. pakeliui į Vieną sustoję pernaktoti Budapešte, žiūrime į 1956 m. sukilimo malšintojų kulkų išvarpytas studentų bendrabučių sienas.“³ Akivaizdu, kad okupacinė Lietuvos tikrovė, pats kasdienės būties nenormalumas ilgai nėra suvokiamas, jis apčiuopiamas tik iš įvairių ženklų, kurie pokario vaikui nuolat liudija, kad už sodybos kasdienybės slypi kažkokia gūdi paslaptis. Pažintis su okupacija melo problemą ne ką tesprendžia – tiesą pažinęs jaunas žmogus melo sistemoje priverstas toliau gyventi lyg melas jam būtų tiesa, o tiesa – nežinoma.

Tačiau žinoti – kaip žino Ozolo *alter ego* Tomas Dambrava romane „Pradžių knyga“, – kad gyvenama *prie ruso*, vadinasi, Lietuva yra *okupuota*, reiškia žinoti labai daug. Toks žinojimas atveria galimybę mąstyti Lietuvą ir lietuvių tautą, visų pirma save patį visai kitokioje tikrovėje. Tikrovėje, kur pati tauta kuria savo likimą ir dalyvauja istorijoje. Juk kad įsikūnytų, tikrovė pirmiausia turi įgauti pavidalą žmogaus sąmonėje („Pasaulis yra čia, kur gyvena jį kuriantis žmogus“), būti mąstoma, o ją mąstantysis – surasti žodžių jai išreikšti. Tai vis žingsniai „kelyje į nepriklausomybę“.

Žodis, apskritai, kalba Ozolo kelyje buvo ypač svarbūs įrankiai. Baigęs mokslus Bazilionų miestelio vidurinėje mokykloje, vėliau studijavo filologiją Vilniaus valstybiniame universitete, tad nuo pirmųjų brandžių žingsnių valdė kalbą ir su ja siejo savo gyvenimą. Okupuota tikrovė nesiūlė jokio prasmingo politinio pasirinkimo, tačiau paliko erdvės intelektualinei veiklai – dėstyti filosofijos dalykus ir leisti iškiliausius pasaulio mąstytojus.

Veik nėra abejonių, kad R. Ozolui filosofijos chrestomatiją ir kitų leidinių rengimas taip pat buvo darbas kuriant nepriklausomybę. „Alternatyvos filosofijai nėra“, – tikėjo ir skelbė

¹ Radžvilas V. *Kiek kartų gali atgimti tauta? Vilnius, Vals-tybingumo studijų centras, 2018, p. 21, 23.*

² Ozolas R. *Mūsų galia ir negalios // Lietuvos politinės minties antologija. III. Politinė mintis Lietuvoje 1940–1990. Sud. J. Dementavičius, K. Girnius, A. Jan-kauskas, A. Joku-baitis, V. Radžvilas. Vilnius, Vilniaus universiteto leidy-kla, 2013, p. 321.*

³ Ozolas R. *Biografija. Prieiga per internetą: https://www.lrs.lt/datos/kovo11/signatarai/www_lrs.signataras-p_asm_id=59.htm.*

Ozolas, pritardamas dar laisvos Vasario 16-osios Lietuvos inteligentijos pamatinei nuostatai, kad tautos tikslas ir jos narių pareiga yra siekti kultūrinio, moralinio ir intelektualinio tobulėjimo. Turtinti savo vidinį pasaulį reiškė ir turtinti savo tautą. „Mano žmogiškumas yra ne mano esamybė, o mano siekiamybė: tai, kiek aš kiekvienu momentu, kiekvieną sekundę stengiuosi pakilti virš savęs. Lygiai tas pats yra su tauta“¹, – skelbia Ozolas susirinkusiesiems „Žinijos“ draugijoje 1987 metais.

Lietuva turėjo būti laisva, tačiau kartu lietuvių tauta turėjo būti verta laisvės, išsilavinusi ir išlaisvėjusi. Nuo Ozolo kartos nuslėpta, bet kartu ir miglotai patirta pokario Lietuvos istorija parodė, kad „smetoninė“ Lietuva sėkmingai įvykdė šią užduotį, o lietuvių tauta 1940–1944 m. buvo aiškiausiai subrandinta laisvei. Ozolo laukė ilgas kelias iki supratimo, kad tą patį testą turės išlaikyti ir jo karta, o jis pats turi parengti tautą šiam egzaminui.

Suvokimas, kad supantis pasaulis yra visų pirma melo pasaulis, iškelia naujus iššūkius. Sovietmečio žmogus neturi daug pasirinkimų, čia ir dabar pakeisti melo pasaulio jis negali. Šeštasis ir septintasis dešimtmečiai, kai formuojasi Ozolo ir jo bendraamžių asmenybės ir jų santykis su socialine bei politine tikrove, yra gilaus sąstingio ir rezignacijos,ėjusių po partizaninio karo, laikotarpis. Vėliau pavieniai rezistentai imasi skelbti tiesą apie okupaciją ir sovietų nusikaltimus, tai taip pat nepakeičia ir nesugriauna melo viešpatavimo, tačiau vadovaujamosi principu „sėti dabar, o pjaus kiti“, kuris buvo ypač katalikiškojo antisovietinio pagrindžio pamatinė nuostata². Kol to nėra, ieškoma tiesos oazių. Pirmosiomis kolektyvinėmis oazėmis virsta etnokultūriniai ir katalikiški klubai bei judėjimai, tačiau dauguma kuriasi savas tiesos ir saugumo oazes. Ozolas tiksliai įvardija šią situaciją: „Kuriant socializmą dalyvauta kaip tarnyboje – turi atidirbti, kad užsidirbtum duoną, bet ne daugiau. Užtat galima vogti, simuliuoti, kone iš visko tyčiotis ir šaipytis, tikru gyvenimu laikant tik tris dalykus: butą (namą), sodybinį sklypą (kolektyvinį sodą) ir kapus. Pažiūrėkime, kaip iš pagrindų (nuo pokario atsitokėjus) čia visus tarybinius dešimtmečius kurtasi, kaip su-

Bazilionų vidurinės mokyklos moksleiviai.
Romualdas Ozolas pirmoje eilėje pirmas iš kairės. Apie 1956 m. Autorius nežinomas.
Bazilionų mokykla-daugiafunkcis centras.

¹ Ozolas R. *Pasaulis grįžta namo*. Vilnius, Valstybingumo studijų centras, 2019, p. 36.

² Svarinskas A. *Aiškūs idealai: Dievas ir Tėvynė* (kalbino V. Sinica). // *Bernardinai*, 2012 11 28. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-11-28-mon-sinjas-a-svarinskas-aiskus-idealai-dievas-ir-tevyne/91447>.

vešėjo, ištisais pasauliais tapo šios trys mūsų buvimo erdvės!¹ Prievarta sovietizuojamas žmogus, nors mokomas, jog viskas bendra, kaip joks kitas susitelkia į tai, kas privatu ir atskira, nes tik tai rodosi tikra ir prasminga, verta meilės ir pastangų.

Svarbiausia ir ypatinga iš šių privačių erdvių – sodyba. Ne kolektyvinis sodas, o gimtoji, „prigimtinė“ kaimo sodyba, kiek įmanoma nesugriauta kaimo sovietizacijos ir kolektyvizacijos. „Kas padėjo nepasimesti šitoje „intelektualinėje dykumoje“ ir totalinio melo aplinkoje? Bent man, mano kartai /.../ – tėvų namai. Aš sakyčiau, Lietuvos tėvų namai, ta vieta, kurią vadina sodyba, kuri nuo pat XX a. pradžios tolydžio ėjo į mūsų gyvenimą kaip esminis visų gyvenimo problemų – dvasinių ir materialinių – sprendimo būdas. Tai vieta, kur iš tiesų galėjai būti tu /.../“² Tėvų sodyba yra konkrečiausia įmanoma priešingybė sumeluotai sovietinei tikrovei. Ji ne tik „tavo“, ne tik „sava“, ji ir mažiausiai paliesta to melo, kuris mieste verčia užsisklęsti bute ir atsargiai rinkti žodžius kalbant net su geriausiais pažįstamais. Sodyba, nors ir pergyvenusi karo siaubą ir po jo niekada visiškai nebeatsigavusi, pradėjusi rakinti duris, vis dėlto yra lietuvių lopšys – fizinis, bet dar svarbiau – metafizinis. Lietuvis – kaimo žmogus, ir Ozolas nebando to neigti. Priešingai, jis tuo didžiuojasi. Kaimas ir gimtoji sodyba yra mažiausiai sovietizuota ir mažiausiai ideologizuota erdvė okupuotoje Lietuvoje. Tai reiškia, kad kartu tai ir pati tikriausia erdvė, gryniausias tikrovės pavidalas, prieinamas šio laikmečio žmogui. Kuo arčiau gamtos ir prigimties, kuo toliau nuo politikos ir socialinio bendrabūvio. Tokia yra sovietinį melą pažinusio ir jo slegiamo žmogaus priebėga.

Atkurti valstybę

Tačiau Ozolas supranta tai, kas neišvengiama: žmogus yra tiek žmogus, kiek siekia padaryti geriau ir nesusitaikyti su tuo, kaip yra. O už pareigą taisyti savo gyvenimo ydas dar didesnė yra pareiga tautos ir valstybės gyvenimui, ypač prisimenant, kad tauta, nesprendžianti savo likimo, Ozolui apskritai neegzistuoja. Todėl atsitraukimas į sodybą ar kitas privačias erdves, tenkinęs kone visus, jo negali patenkinti. Tai lemia jo gyvenimo kelias į nepriklausomybę. Jis veda per „Minties“ leidyklą ir žurnalo „Problemos“ redakciją, per Vilniaus universiteto auditorijas, kol galiausiai atveda prie Sąjūdžio ištakų. Šis kelias reikalauja ypač sunkaus pasirinkimo – narystės Komunistų partijoje, kuri, kaip prisimena Antanas Rybelis, buvo kategoriškai privaloma visiems, tuo laiku norėjusiems dirbti Filosofijos katedroje. Galimybė ir viltis visiškai kitaip nei senoji ortodoksinių marksizmo atstovų karta dėstyti jaunimui ir supažindinti visuomenę su pasaulio filosofinės minties lobynu nusvėrė abejones. Ozolas kartu su kitais bendraamžiais filosofais tapo Komunistų partijos nariu, ir nors laikas parodė, kad tai daryti paskatinę siekiai buvo įgyvendinti, dėl šio sprendimo graužtasi visą gyvenimą.

Politologas Algimantas Jankauskas yra tyręs ir gana plačiai aprašęs esminį filosofų indėlį į Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio susiformavimą. Jų veikla budinant visuomenę ir plečiant jos minties akiračius tęsėsi ne vieną dešimtmetį, tačiau galiausiai įgavo ir labai konkrečią aktyvaus įsitraukimo į tautos išsivadavimą formą. Kaip tam tikras lūžio taškas vertinamas filosofinis Tomo Mano seminaras Nidoje, pirmąkart surengtas 1987-ųjų vasarą. Kaip prisiminė pats Ozolas, „grįždami iš Nidos seminaro su Bronium Genzelium ir Bronium Kuzmicku šnekėjome, kad kultūrinės veiklos gana. Reikia pereiti iš kultūros į politinę veiklą.“³ Tuo metu (1987 m. vasarį) Vilniuje įkuriamas diskusijų klubas „Kultūra ir istorija“, kuriame svarstomos iki tol nedrįstos aptarinėti temos, plečiamos mąstymo ir kalbėjimo ribos. Ozolas neatsitiktinai ir šio klubo veiklos epicentre. Tais metais klube jo perskaitytas pranešimas „Mūsų kultūros galia ir negalios“ tapo vienu svarbiausių ikisąjūdinių programinių dokumentų, davusių kryptį ir pačiam Sąjūdžiui⁴. Klubo diskusijos vyko iki pat Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės išrinkimo Lietuvos mokslų akademijoje vykusioje diskusijoje, kurią, pasak tiesioginių liudininkų, detalai suplanavo

¹ Ozolas R. *Pasaulis grįžta namo*, p. 41–42.

² Ozolas R. *Ten pat*, p. 48.

³ A. Jankausko interviu su Romualdu Ozolu, 2010 m. kovo 29 d.

⁴ Jankauskas A. *Filosofai – Sąjūdžio ideologai // Sąjūdžio ištakų beišskant. Nepaklusniųjų tikslavimosi galia. Red. J. Kavaliauskaitė, A. Ramonaitė. Vilnius, Baltos lankos, 2011, p. 170.*

Mitingas Vingio parke. 1988 m. liepos 9 d. Viktoro Kapočiaus nuotrauka. LCVA.

ir surengė R. Ozolas kartu su Alvydu Medalinsku, Eigirdu Gudžinsku ir Artūru Skuču¹. Ir vėlesniais etapais iki pat nepriklausomybės atkūrimo Ozolas buvo pagrindinis Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio ideologas ir vadovas, nors formali (o po nepriklausomybės atkūrimo ir faktinė) lyderystė atiteko Vytautui Landsbergiui.

Ozolo vaidmuo nepriklausomybės atkūrimo byloje yra gerai žinomas, tačiau šio teksto objektas yra ne tautinio išsivadavimo istorija, o Ozolo politinės minties paveikslas. Jeigu visas mąstytojo ir valstybininko gyvenimas yra kelias į nepriklausomybę, ar jis nueitas? Taip ir ne. Ozolas pagrįstai džiaugėsi, kad Lietuvos nepriklausomybė atkurta ir sukurta valstybė su visais savo formaliais atributais. Tačiau jis taip pat suvokė, kad valstybė kaip tautos savęs steigimas nėra atkurta lietuvių sąmonėje, kad jie nėra politinė tauta ir šia prasme neegzistuoja. Atkūrus nepriklausomybę, žmogaus, kuris pats savo biografiją vadina „žingsniais kelyje į nepriklausomybę“, politiniai tikslai iš pirmo žvilgsnio turėtų būti pasiekti. Tačiau Ozolo politinės minties palikimas su Kovo 11-osios Respublika tik ima rasti. Beveik visi R. Ozolo tekstai paskelbti po nepriklausomybės atkūrimo. Taip yra ne tik dėl minties ir spaudos išlaisvėjimo. Pats Ozolas subrandina naujas fundamentalaus mąstymo apie tautą, valstybę, Europą ir pasaulį kryptis.

Nusivylimas

Atkūrus nepriklausomybę, R. Ozolas dar dešimtmetį aktyviai veikė partinėje politikoje, buvo Seimo nariu, vadovavo Lietuvos centro partijai, tačiau vis akivaizdžiau nepritapo prie krypties, kuria pasuko Lietuvos politinis gyvenimas. Ryškiausiai šis susvetimėjimas buvo matyti diskusijose dėl Lietuvos narystės Europos Sąjungoje. Ozolas viešai pasisakė prieš šią narystę, tačiau visiškai dauguma piliečių ją palaikė. Kas atsitiko, jog Sąjūdžio metais buvęs vienas tautos vedlių ir didvyrių po ne visų penkiolikos metų tos pačios tautos nebesuprantamas ir negirdimas?

Tragiška, tačiau neatsitiko nieko. Ozolo kritiškumas atkurtosios valstybės politinio gyvenimo atžvilgiu lygiai taip pat nuosekliai atitiko jo pažiūras, kaip ir ankstesnis vadovavimas Sąjūdžiui. Tauta turi pati save valdyti ir kurti savo gyvenimą. Okupacijos metais tikėtasi ir tikėta, kad nepriklausomybė sudarys tam sąlygas ir sukurs poreikį pačios tautos sąmonėje. Sąlygas nepriklausomybė iš tiesų sudarė, tačiau suverenaus gyvenimo tauta taip ir nepanoro. Lietuvos politinis gyvenimas po Sąjūdžio pergalės griežtąja prasme niekada taip ir netapo politinis. Jis ir tebėra apolitinis ar net ikipolitinis, nes jį gyvena ir jame veikia savęs valdyti nesiekianti, be piliečių pritarimo valdžios nuleidžiamais sprendimams nuolankiai paklustanti tauta. Būtent ši įtampa tarp normatyvios būtinybės tautai valdyti save ir faktinio tautos abejingumo savo likimui tapo pagrindine Ozolo politinių mąstymų ašimi ir rūpesčio objektu.

Geopolitinė tikrovė netruko suteikti šiai ašiai papildomą europinį matmenį. Lietuvos troškimas tapti Europos Sąjungos nare ir vėlesnė narystės patirtis nuolatos kintančioje Sąjungoje kėlė vis naujų tautos gyvenimo klausimų. Nebus per drąsu pasakyti, kad būtent Ozolo tekstuose ir pasisakymuose šie klausimai buvo geriausiai suvokti.

Profesorius V. Radžvilas yra apibendrinęs, jog jau pačiame Sąjūdyje išryškėjo dvi skirtingos lietuvių tautos ateities vizijos ir siekiai. Viena grupė išivaizdavo Lietuvą kaip suverenią nepriklausomą valstybę, kuri pati sprendžia savo likimą ir savo bendrabūvio taisykles. Šios vizijos autorius buvo R. Ozolas. Kita grupė iš pat pradžių išivaizdavo Lietuvą naujos viršnacionalinės struktūros dalimi, o jos savarankišką suverenumą suvokė kaip iliuzinį ir neįmanomą. Šios vizijos autorius buvo V. Landsbergis. XXI a. ji evoliucionavo į konservatorių geopolitinę formulę „Lietuva juo saugesnė, kuo labiau integruota į Europos Sąjungą“. Šių vizijų susidūrimas buvo užprogramuotas ir neišvengiamas nuo pat nepriklausomybės atkūrimo. Akivaizdu, kad faktinę kovą laimėjo Landsbergis, o Ozolas nesulaukė pritarimo

¹ Ramonaitė A. et al. *Nepažinta Sąjūdžio pramotė: savaimi visuomenė Sąjūdžio įsikūrimo istorijoje // Ten pat, p. 301–303.*

ir buvo priverstas pasitraukti. Tačiau vis labiau aiškėja, kad faktinė baigtis nieko nepasako apie vizijų teisingumą ir tinkamumą išlikti lietuvių tautai.

Svarbu nesuklysti: nė viena vizija savaime nereiškė narystės Europos Sąjungoje priėmimo ar atmetimo. R. Ozolas, kaip ir kiti narystės šioje Sąjungoje oponentai, nebuvo prieš narystę iš principo, o savo nuomonę grindė lietuvių tautos ir ypač valstybei vadovaujančios politinės klasės nepasirengimu ir netinkamumu gyventi tokioje Sąjungoje. 1999 m. Lietuvos mokslų akademijoje jis piktinasi, kad „dėl buvimo [Europos] Sąjungoje prasmės net nekalbama – tai laikoma nekorektiška“, ir retoriškai klausia: „Ar ne laikas mums užuot vien daužius Europos Sąjungos duris, pagalvoti ir pakalbėti taip pat ir apie kitoki Sutarties dėl narystės Europos Sąjungoje pobūdį?“¹ Tačiau lietuviškas politinis servilizmas neleidžia tokių šventvagysčių. Ozolas buvo tikras, kad visuomenė ir „politikai“, įpratę tarnauti imperiniam centrui, o ne patys jaustis valstybės šeimininkais, šį įprotį patenkins ir neprižiūrimi įgyvendins naujoje Sąjungoje. Dar daugiau, politinė klasė esanti abejinga tautinio tapatumo, suverenumo, kalbos ir nacionalinės kultūros išsaugojimo, tautos dorovės sampratos ir kitiems pamatiniais klausimams, kuriems kaip tik ir meta iššūkį narystė Europos Sąjungoje. Tai, kas yra viso labo problemiška būnant Europos Sąjungoje ir nesukelia pražūtingų pasekmių brandžios valstybinės sąmonės ir demokratinių tradicijų tautoms, dėl lietuviško politinio servilizmo tapo ypač pavojinga.

2007 m. Ozolas rašo: „/.../ komunistų kartą pakeitė ar dar tik keičia komjaunuolių karta, atsinešanti ir vieną naują bruožą. A. Brazausko laikų komunistai dar suvokė esant tautinių vertybių problemą, o G. Kirkilo komjaunuoliai yra visiškai kosmopolitai – savo sąmonėje jie jau yra įvykdę pasaulinę proletarinę revoliuciją ir gyvena pasaulyje be sienų, be nacionalinių kalbų, be moralės principų ir atsakomybės, ko iš tautinės valdžios reikalauja aiškiai lokalizuota ir tam tikrais sutartiniais principais paremta nacionalinė konstitucija.“² Praėjus dvylikai metų akivaizdu, kad naujosios politikų kartos vertinimas pasitvirtino, o kosmopolitiniai ir nuolaidžiavimo polinkiai Lietuvos „politikoje“ dar labiau išryškėjo. Simboliška, kad būtent 2018–2019 m. sandūroje Lietuvos valstybės vadovai – Prezidentė ir Seimo pirmininkas – savo iniciatyva vėl graso tautai agresyvaus populizmo ir nacionalizmo baubais ir daro tai net per nacionalinės prigimties valstybės šventes.

Romualdui Ozolui, priešingai, nacionalizmas yra tikrasis humanizmas. Jis supranta, kad be nacionalizmo negalėjo būti nei Vasario 16-osios, nei Kovo 11-osios. Kiekviena suvereni tautinė valstybė yra nacionalizmo kūdikis. „Nacionalizmas yra esamos ar potencialios tautos savarankiškumo, vienybės ir tapatumo siekis“³, – skelbia iškiliausi pasaulyje nacionalizmo tyrėjai. Bet kuris tautinis sąjūdis, siekiantis tautinio sąmoningumo sklaidos ar tautos nepriklausomybės, yra gryniausia nacionalizmo išraiška. Nacionalizmas nesuderinamas su tautų naikimu, rasizmu ar imperializmu, juo labiau – su nacizmu, su kuriuo vis tiek yra desperatiškai siejamas. Pamatinis nacionalizmo principas yra vienoda visų to trokštančių tautų teisė siekti valstybingumo. Bet kokios imperinės pretenzijos arba kitataučių naikinimas dėl jų kilmės visiškai pakerta nacionalizmo pagrindus. Sovietinis gąsdinimas „buržuaziniu nacionalizmu“ ir „nacionalisto“ etiketę lydėjusi stigma buvo sėkmingai perduota nepriklausomos Lietuvos visuomenei, o nacionalizmo kaip agresyvaus ir pavojingo reiškinių mitas iki šiol kurstomas žiniasklaidos, politikų ir atskirų akademinių bendruomenės atstovų.

R. Ozolas buvo laisvas nuo šių mitų ir didžiavosi esąs nacionalistas. Jis puikiai žinojo, kad Jono Basanavičiaus XIX a. pradėtas lietuvių tautinis sąjūdis buvo nacionalistinis lygiai kaip ir jo paties pradėtas XX a. pabaigos Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Kai nepriklausomoje Lietuvoje po 1992–1993 m. įvykusios antisąjūdinės kontrrevoliucijos politikoje įsivyravo sovietinės nomenklatūros, o kultūroje – kosmopolitinio globalizmo tendencijos, „nacionalizmas“ netruko vėl tapti keiksmazodžiu. R. Ozolas niekada nepasidavė šiam polinkiui ir

¹ Ozolas R. *Pasaulis grįžta namo*, p. 106.

² *Ten pat*, p. 89.

³ Smith A. D. *Nationalism*. Cambridge, Polity Press, 2010, p. 9.

nesileido stumdomas jo šalininkų. Nacionalizmas, suprastas kaip tautos suverenumo siekis, jam atrodė ir liko žmogaus atspirties taškas ir atrama moderniam pasaulyje, vienintelė veikimo programa, leidžianti iš tiesų būti žmonėmis.

Ši tautos suverenumo ir jos narių buvimo žmonėmis jungtis nėra savaime suprantama. Laisvė yra būtina buvimo žmogumi sąlyga. Tačiau laisvė visada dvejopa – negatyvi individo laisvė be išorinės prievartos rinktis asmeninį gyvenimą ir pozityvi politinės bendrijos nario (piliečio) laisvė dalyvauti valdant save ir kitus, t. y. priimant visiems galiojančius sprendimus dėl taisyklių, pagal kurias gyvename. Nuo politinės minties istorijos pradžios žinoma, kad žmogus nėra sau pakankamas ir gali gyventi iš tiesų žmogišką gyvenimą tik bendruomenėje, kartu su kitais žmonėmis. Žmonių bendrabūvis būtinas žmogiškumui skleisti. Tačiau bet koks žmonių sugyvenimas reikalauja valdžios ir valdinių santykio, o šis santykis gali būti sukuriamas tik dviem būdais – prievarta arba sutarimu. Šis pasirinkimas egzistuoja, kai valdžios ir valdinių santykio klausimą sprendžia savarankiška politinė bendrija. Okupacijos sąlygomis tokios prabangos nėra: valdžia nelaisvai tautai visada prievartinė. Nelaisvos tautos visada nelaisvas ir žmogus. Jis negali spręsti savo bendrijos likimo. Kad ir kiek laisvės jam būtų suteikta jo asmeninio gyvenimo pasirinkimams, taisyklės, kuriomis nustatomos tos laisvės ribos, bus priimtose jam nedalyvaujant arba dalyvaujant kaip kolaborantui. Nėra laisvo žmogaus nelaisvoje tautoje. Tai Ozolo mąstymo pamatas.

Ozolas ir Europa

Paviršinis Ozolo skaitymas veda į paradoksus ir klystkelių. Menkai su jo mintimi pažįstamiems žmonėms jis yra visų pirma prieš narystę Europos Sąjungoje pasisakęs „euroskeptikas“. Tačiau jo mokinys ir Sąjūdžio bendražygis V. Radžvilas teigia priešingai, – kad tai buvo vienas vakarietiškesnių ir europietiškesnių žmonių Lietuvoje. Iš tiesų, Ozolo mąstymuose Lietuva niekada neatsiejama nuo Europos, o žmogus – nuo savo kultūros horizonto, kuriuo lietuviui yra Europa. Apie stojimą į Europos Sąjungą dar 1994 m. Ozolas rašė: „/.../ mes neturim pasirinkimo. Alternatyva Briuselio Sąjungai yra Maskvos Sąjunga.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Konstitucinių problemų derinimo grupės posėdis. Vilnius, 1992 m. spalio. Zenono Nekrošiaus nuotrauka. Iš Vytauto Sinkevičiaus asmeninio archyvo.

Šioje mes jau du kartus buvom – visą XIX amžių ir pusę XX. Nebenorim. Geriau Briuselio Sąjunga. Nors ir ji yra socializmo žiedas. Tegul ir rudeninis.¹ Citata visapusiškai iškalinga.

Pirma, Lietuvai nėra alternatyvos Europos Sąjungai. Kaip jau aptarta, tai Lietuva, jos politinė sąmonė turi pasitempti tiek, kad ne tik įstatymais ir įvykdytomis direktyvomis, bet ir politine saviverte būtų tinkama narystei. Europos Sąjunga, „nors ir ji yra socializmo žiedas“, yra geresnioji iš neišvengiamų alternatyvų. Jos grėsmės Ozolo pripažintos ir įvertintos kaip vertos rizikos. Antra, Europos Sąjunga yra „rudeninis socializmo žiedas“. Parašyta 1994 m. – tai laiką pralenkusi mintis. Šiandien jau plačiai kalbama apie tai, kad Europos Sąjungai vadovauja buvę ir esami komunistai, o dabartinio jos projekto filosofiniai pagrindai glūdi marksistinėje filosofijoje. Europos Sąjungos vadovai, susirinkę spręsti ją krečiančių krizių, vyksta atiduoti pagarbos komunistui Altjerui Spineliui (Altiero Spinelli) – žmogui, kurį patys laiko Europos Sąjungos tėvu kūrėju. Trečiąją išvadą nebūtinai padarė pats Ozolas, bet ją nesunku padaryti šiandien žvelgiant iš laiko perspektyvos. Socializmas yra būtent tų antivalstybinių ir antitautinių idėjų doktrina, kuriomis, paties Ozolo vertinimu, gyvi iš komjaunimo išaugę Lietuvos politikai. Tai sekuliarizmo, globalizmo, tautinių kultūrų, sienų ir suverenumo atsisakymo ir jų keitimo internacionalu, įtrauktimi ir įvairove idėjos. Idėjos, kurios kaip tik dėl šios priežasties Lietuvoje ras ypač derlingą dirvą naujai sėjai. Iš tiesų, rado. Tačiau tai kaina, kurią anksčiau ar vėliau (Ozolas pasakytų – vėliau) turėjome sumokėti.

Nacionalizmas yra naujasis humanizmas, o globalizmas kaip jo priešybė – žmogų nužmoginanti mūsų dienų ideologija. Globalizacija kaip visapusiškas žmonių ir tautų tarpusavio sąveikų gausėjimas ir modernizaciją (prigimties atsisakymą) spartinantis veiksnys yra faktinė tikrovė, kurią Ozolas pagrįstai priima kaip neišvengiamą. Tik nuo lietuvių priklauso, kas nusvers – globalizacijos keliamos grėsmės ar galimybės. Kas kita yra globalizmas – radikali doktrina, pagal kurią globalizacija yra skatintina, o nacionalinės valstybės turi netekti reikšmės ir užleisti vietą globaliems veikėjams (tarptautinėms korporacijoms, tarpvyriausybiniams ir nevyriausybiniams organizacijoms). Žmogus, savo ruožtu, turi būti išlaisvintas iš tradicinių kolektyvinių tapatumų ir elgesio normų.

Pasak R. Ozolo, globalizmas ir Europos integracija kaip konkreti jo raiškos forma žmogų išvietina, nulaikina ir nukalbina. Išvietinimas reiškia, kad žmogus praranda ryšį su gimtąja žeme ir pasijunta pasaulio piliečiu, nulaikinimas – kad prarandamas ryšys su tautos ir valstybės istorija, o nukalbinimas – kad prarandamas išskirtinis ryšys su savąja kalba ir paneigiamas valstybinės kalbos monopolis. Lietuvių tautai ryškiausias ir skaudžiausias yra išvietinimo poveikis. Lietuviai – emigrantų tauta, išsivaikštant po pasaulį greičiausiai iš visų Europos tautų. Tai galima suvokti kaip grėsmę, kurią būtina įveikti, arba kaip neišvengiamybę, su kuria belieka susitaikyti. Ozolas nuosekliai kritikavo susitaikymo strategiją, paskutinį jo gyvenimo dešimtmetį itin plačiai paplitusią tarp lietuvių „politinio elito“. Globalios Lietuvos strategija „Lietuva 2030“ yra susitaikymą su tautos išvietinimu įkūnijantis dokumentas. Ji skelbia, kad Lietuva yra visur, kur gyvena Lietuvos piliečiai, o dėl komunikacijų „susitraukusiam“ pasaulyje išlaikyti ryšį su valstybe ir gyventi visavertį jos piliečio gyvenimą galima ir per atstumą, kitoje šalyje. Strategija kvietė kurti tokio gyvenimo „globalioje Lietuvoje“ sąlygas. Ozolas baisėjosi tokiu projektu ir kvietė jį atmesti vienintele realia tautos išlikimo strategija laikydamas emigrantų grįžimą ir gyvenimą čia, Lietuvoje. „Tik atėjus į tą ar kitą vietą, tik „išvietinus“ galima kurti kultūrą – stiprinti savąją arba periminti kitą.“² Bet periminti kitą – vadinasi, susinaikinti.

Lygiai taip pat jis vertino ir šiai koncepcijai būtiną elementą – visuotinės dvigubos pilietybės įteisinimą, kuriam visomis išgalėmis oponavo iki pat mirties ir dėl kurio Lietuvos piliečiai turės apsispręsti referendume 2019 m. pavasarį. Ozolas aiškiai suvokė, kad tauta gali išlikti tik gyvendama kartu, siejama bendros teritorijos, kurioje sudarytų gyventojų

¹ Ozolas R. *Pasaulis grįžta namo*, p. 98.

² *Ten pat*, p. 75.

daugumą, kurios viešojoje erdvėje vyrautų tos tautos kalba, o kolektyvinę sąmonę formuotų jos istorinis pasakojimas. Todėl globalizmo siūlomas tautų išvietinimas jam reiškė tautų naikinimą, o kartu ir žmogaus nužmoginimą. Visoje Ozolo kūryboje kartojami visapusiškas ir konkretus reikalavimas: savo gyvenimus turime kurti ir pasirinkimus priimti čia ir dabar. „Čia“, vadinasi, ne bet kur, o savo žemėje – „savo“ ne nuosavybės, o „tėvų žemės“ prasme. Tik tai supratus, pasaulis grįžta namo.

Be to, ypač daug dėmesio skiriama ir visokeriopai smerkiamas dar vienas globalizmo bruožas – kapitalo išlaisvinimas nuo atsakomybės jo kilmės vietai, leidžiantis jam persikelti į bet kurią pasaulio vietą mažinant kaštus ir nesirūpinant dėl jokių išpareigojimų nacionaliniam ūkiui. „Globalizacijos esmė /.../ yra sąlygų didžiausiam pelnui gauti bet kurioje Žemės vietoje kūrimas.“¹ Tokių sąlygų kūrimą ir teisių įtvirtinimą, stumiantį į skurdą ištisų šalių gyventojus, Ozolas atvirai vadina antihumaniško ir totalitarinio režimo kūrimu. Tuo jis kaltina ir Europos Sąjungą.

Europos Sąjunga, kurią Ozolas sąmoningai priešina su ankstesne Europos Bendrija, yra lokalus globalizmo kaip įprasto žmogaus perkūrimo ir išlaisvinimo iš tradicinių tapatumų ir tikrovės parametrų projektas. 2013 m. jis parengė specialiai Europos Sąjungos būklę ir jos kilmę nagrinėjantį ir iki šiol neskelbtą tekstą „Kodėl man nepriimtinas Europos Sąjungos projektas“. Jo teigimu, Europos Sąjungos pagrindas yra „Žmogaus teisių deklaracijos žmogus – nebe akultūrinis, nebe ideologinis žmogus, jis tiesiog fizinis žmogus, ir ne tiek žmogus, kiek fizinis žmogumi vadinamas vienetas. Jo esmė – laisvės *neatsakomybė*: „Kiekvienas gimęs žmogus yra laisvas. Su juo reikia elgtis kaip su laisvu“. Šis subjektas neturi jokių išpareigojimų kitam, nes jis yra atskaitos taškas, kuriam iš principo subordinuotas Kitas: „Su juo reikia elgtis kaip su laisvu“. Ar Deklaracijos autoriai nesuprato, kad tai – nežabotą egoizmą ir voliuntarizmą įteisinanti formuluotė? Suprato. Žmogaus teisės tapo pagrindine dvasine bet kurios tironijos griovimo teisine baze, jos iš tiesų stipriai prisidėjo prie *komunistinės sistemos* griuvimo. Deja, griovimo darbą jos dirba ir Europos Sąjungoje, ir visame pasaulyje, naikindamos visas ligi šiol žmonių padermės suformuotas kultūras ir civilizacijas. Deklaracijos žmogus iš tiesų yra žmogus be Dievo, dievas pats sau.“² Tačiau Ozolui „tauta yra vienintelis gyvenimo ir politikos atskaitos taškas“. Absoliučias teises ir visišką laisvę turintis individas jam yra pamatinio gyvenimo ir politikos dėsnių neigimas. Tokiu neigimu paremta politinė struktūra ir santvarka negali būti teisinga. Ir vėl svarbu, kad kalbama apie konkretų projektą, o ne apie pačią Europos vienijimo idėją.

Ozolui nepriimtinas dabartinis projektas, tačiau jam brangi ir net jo aukštinama pati Europa. „Tik Europa sukūrė tai, ko nesukūrė nė vienas kitas Žemės kampelis: žmonių bendriją, kuri buvo pavadinta etnine tauta. Tai – kultūriškai konsoliduota bendruomenė, o tos konsolidacijos pamatas – tautos žemė, istorija ir kalba. Bendras istorinis likimas. Niekas, tik Europa taip nuosekliai, su tokiomis kančiomis, neišskėlė tokio istorijos subjekto. Ir negalėjo iškelti, nes tik žemę plikomis rankomis purenę, bet dangų virš savęs matę ir mąstę žmonės tegalėjo savo svajones paversti nacionalinėmis valstybėmis. Sunkus tas vilčių virsmo valstybe kelias, bet jis vienintelis. Nacionalinė teisė – tūkstantmetė Europos proto patirtis, išversta į tautos protą ir kalbą.“³ Iš pažiūros paradoksalu, bet su kosmopolitiniu tautų neigimu paties autoriaus pagrįstai tapatinama Europos Sąjunga slepia savo priešybę – etninių tautų, jų kultūrų ir valstybių – išradimą, XIX ir XX a. eksportuotą į visą pasaulį.

Nors Europos Sąjunga yra atmestina, nes nepataisoma (jos pagrindas – beviltiškai sunykusi vienmačio fizinio žmogaus samprata), po jos griuvėsiais slypi Europa kaip civilizacija, žmogiškosios kūrybos lobių turtingesnė už visą likusį pasaulį. Dar 2012 m. Ozolas buvo įsitikinęs, kad „Europos tautos jau šiandien rengiasi atsinaujinusių nacionalinių valstybių gyvenimui. Po Europos Sąjungos“. Europos Sąjungai galimos alternatyvos, ji

¹ *Ten pat*, p. 76.

² *Ten pat*, p. 227.

³ *Ten pat*, p. 209–210.

pati tėra radikali transformacija, turinti mažai ką bendra su pirminiu krikščioniškuoju pokario vieningos Europos projektu. Ko kartą buvo atsisakyta, prie to galima grįžti. Ozolas „nelaidojo“ Europos, priešingai – skelbia jos iškilimą ir būtinumą, o pirmiausia – visai kitokių, nei kritikuojami, Europos vienybės pagrindus. Pasak Ozolo, „mes negalime gyventi niekaip kitaip, kaip tik europietišškai“, o „Europai reikia pabandyti atsikurti trečiąkart“.

Atvirumą Europai kaip civilizacijai galiausiai atskleidžia brandus požiūris į krikščionybę: „Ką mums daryti tame toli civilizacijos kryžkelėn nuėjusiame pasauly? Man rodos, mums reikia sparčiai baigti tai, ką – tegul ir nenoromis – pradėjom. Mes visų pirma turim baigti priimti krikščionybę – užbaigti procesą, vykusį jau Lietuvos Respublikos laikais: leisti išsigalėti krikščioniškajam monoteizmui tiek, kiek jis pajėgus išsigalėti šioje tautoje, kartu, kaip priešnuodžio tikėjimo nirvanai, reikalaudamas žinojimo nešamos kančios. Be krikščioniškojo tikėjimo negali būti europietiško žinojimo. Be katalikybės Lietuva niekada nesukurs tikrojo intelektualinio potencialo. O juk tik intelektas grynina tikėjimą ir kuria tautos dvasios brandą – žmogaus gebėjimą iš metafizinės erdvės tikrumo sėkmingai nusi-leisti į gyvenimo konkretumą, į visų jo formų realumą ir vėl pakilti į metafizikos teikiamą erdvinių ir laikinių pasaulio bendrumų aiškumą.“¹ Krikščionybė Ozolui yra lietuvių tautos brendimo ir tikrosios integracijos Europoje programa.

Ozolas ateities Lietuvai

R. Ozolo įžvalgumas stulbina, o išvados ir pats žodynas dviem dešimtmečiais pralenkė laiką. Tai ypač akivaizdu kalbant apie Europos Sąjungą. Šiandien įprastas diskusijas apie jos ateitį, apie Jungtinių Europos Valstijų (federacijos) ir vadinamosios Tautų Europos (tarpyvyriausybinių sąjungos) kūrimo alternatyvas, ypač populiarias tarp Europos politikų, Lietuvos nepriklausomybės ideologas aptarinėjo, kai niekas dar nesuprato šių diskusijų svarbos ir aktualumo. Jau 1999 m. Ozolas pastebi, kad „itin problemiška Europos Sąjungos ateitis iškilo po to, kai nacijų Europos koncepcija buvo pakeista Europos nacijos koncepcija. Apie tai, kad Europos Sąjunga bus griežta federacija, pastaruoju metu prabilta labai aiškiai. Ar ne dėl federaciškai centralizuotos tvarkos ir sudegė rusų komunizmo idėja? Jeigu Briuselio koridoriuose tikrai įsitvirtins federalizmo idėja, Europos Sąjungos projektą kada nors – drąsiai drįstu taip teigti – turėsime vertinti kaip labiausiai nevykusį pokomunistinio pasaulio politikos paieškos projektą.“² Sekantys Europos politikos naujienas žino, kad visa tai su kaupu išsipildė.

Šiandien R. Ozolas yra aktualus kaip niekada anksčiau. Dar svarbiau, kad jis kaip niekada anksčiau suprantamas. Daugybė jo tekstų ar teiginių tada, kai buvo parašyti, daug kam atrodė klaidės. Ne dėl to, kad jie tokie būtų buvę iš tiesų, o dėl to, kad lietuvių sąmonėje dar neegzistavo Ozolo mąstomos problemos. Europos vienybės pagrindų, globalizmo grėsmės, tapatybės ir istorinės sąmonės išsaugojimo, žmonių suišteklavimo ir išvietinimo problemos nebuvo nei svarstomos, nei dominančios tautos protus, kai Ozolas nepailsdamas mėgino apie tai kalbėti.

Tačiau visos jos svarbios Europoje ir Lietuvoje, gyvenančiose ant geopolitinio persitvarkymo slenksčio. Visą pastarąjį dešimtmetį, pažymėtą euro ir migrantų krizių, Jungtinės Karalystės išstojimo iš Europos Sąjungos, o galiausiai Angelos Merkel (Angela Merkel) ir Emanuelio Makrono (Emmanuel Macron) politinio nuopuolio ir „antieuropietiškomis“ vadinamų partijų iškilimo, Europos Sąjunga judėjo didesnio nestabilumo link. Jos vadovai gana ryžtingai siekė krizes išnaudoti kaip gilesnės integracijos pretekstą, tačiau nesugebėjo ir ateityje nesugebės to padaryti. Europos federacijai užsivėrė galimybių langas. Ypač migrantų krizė, pavertusi anksčiau mažai kam rūpėjusį terorizmą svarbiausiu Vakarų Europos šalių piliečių rūpesčiu, prisidėjo prie to, kad vis daugiau senųjų Europos Sąjungos valstybių gyventojų ne tik nebenori atiduoti daugiau suverenių galių sąjunginėms institu-

¹ *Ten pat*, p. 50.

² *Ten pat*, p. 104.

Mitingas „Už teisingumą“. Vilnius, 2012 m. kovo 17 d. Jono Česnavičiaus nuotrauka.

cijoms, bet ir siekia dalį jų sugrąžinti nacionaliniams parlamentams. Europos valstybių politikai gali arba vykdyti šią valią, arba imtis rizikingos savivalės. Kas perima naujuosius iššūkius atitinkančią retoriką – išlieka, kas juos ignoruoja – užleidžia vietą „kraštutinei dešinei“, kaip dabar geriausiu atveju vadinamos nacionalines valstybes ir jų suverenias sienas gerbti siūlančios partijos.

Prie viso to prisideda Lietuvai ir visoms mūsų regiono valstybėms ypač grėsmingas A. Merkel ir E. Makrono užmojis kurti vieningas karines Europos pajėgas, kurios gintų taip pat ir nuo Jungtinių Amerikos Valstijų. Skandalingi teiginiai nėra atsitiktiniai, mat Jungtinės Amerikos Valstijos Prancūzijos ir Vokietijos vadovų šiandien laikomos nepastoviomis ir nepatikimomis. Tokį požiūrį išprovokavo Donaldo Trampo (Donald Trump) reikalavimas visoms NATO narėms vykdyti savo įsipareigojimus aljansui ir pagrįsti komentarai apie Vokietijos priklausomybę nuo Rusijos dujų. Jungtinės Amerikos Valstijos siūlo Vokietijai pirkti suskystintas dujas iš Valstijų, tačiau Vokietija Baltijos jūros dugnu iš Rusijos tiesia dujotekę ir ramiai ignoruoja posovietinių šalių prieštaravimus. Lietuvai, nuo 2008 m. stebinčiai Vakarų nuolaidžiavimą agresyvėjančiai Rusijai ir lemtingai priklausomai nuo Jungtinių Amerikos Valstijų karinės gynybos ir valios ginti Baltijos šalis, šis bręstantis konfliktas kelia egzistencinę grėsmę. Tačiau Lietuvos politikai neskuba stoti Jungtinių Amerikos Valstijų pusėn, o išskirtinai dažni A. Merkel vizitai į Lietuvą sutampa su nuolatatos Vokietijos interesus atitinkančia Lietuvos laikysena. Ozolas neabejotinai paklaustų, ar Merkel ir Putino pakto akivaizdoje nėra pardavinėjama Lietuvos nepriklausomybė. Tokiame kontekste vis mažiau žmonių ignoruoja Europos ir Europos Sąjungos problemas, globalizmo iššūkius ir nacionalinės valstybės išsaugojimo svarbą. Kas priminė klievesius, tampa pranašystėmis ir išlikimo receptais.

Galiausiai, Ozolas yra ne tik aktualus, bet ir optimistas: „Ar atsikovo teisės nacionalinės valstybės? Į klausimą atsakau vienareikšmiškai: taip. Pridurdamas: kurios išliks.“ Kiekvienas laikmetis turi savo iššūkius ir mūsų dienų iššūkis yra globalizmas įvairiais savo pavidalais. Nacionalinei valstybei – vienintelei tautų išlikimą ir politinį stabilumą laiduojančiai politinio bendrabūvio formai – jis grėsmingas, bet įveikiamas. Ir lietuvių tauta nėra pasmerkta išnykti globalizmo verpetuose. Ji turi visas sąlygas išlikti, bet privalo to norėti ir aktyviai siekti. Ozolas mato ir pripažįsta, kad Lietuvos politikai elgiasi priešingai ir veikia lengvesne, tačiau pražūtinga prisitaikymo prie globalizmo kryptimi. Tai vyksta visuomenei pasyviai stebint, kaip sprendžiamas jos likimas.

Tačiau taip neprivalo būti. Gali būti priešingai. Ir bus. Nes „Nepriklausomybė alternatyvų neturi. Lietuvos nepriklausomybė yra amžinasis tautos uždavinys.“¹ Tokiu valingu tikrovės steigimu baigiasi paskutinis Ozolo *magnus opus* „Nacionalizmas – tai tikrasis humanizmas“. Ir mes turime pagrindo tikėti autoriumi. Pati Kovo 11-oji ir atkurta Lietuvos nepriklausomybė mums kasdien liudija, kad Romualdas Ozolas puikiai gebėjo savo valia steigti naują tikrovę.

¹ Ten pat, p. 257.

FAKTAI IR IŽVALGOS

ANTANAS RYBELIS

ROMUALDAS OZOLAS – LEIDĖJAS IR FILOSOFA PAVERGTOJE VISUOMENĖJE

Nelengva vienareikšmiškai įvardyti Romualdo Ozolo asmenybę, kurios įvairiapusišką veiklą ir kūrybinį palikimą tyrinės ir vertins dar ne viena ateities karta.

Man Ozolas geriausiai pažįstamas kaip knygų leidėjas ir filosofas, su kuriuo teko kartu dirbti paskutiniaisiais praėjusio amžiaus dešimtmečiais – nuo 1970 metų. Apie šias jo veiklos sritis ir pamėginsiu trumpai pasidalyti savo samprotavimais ir keliomis atsiminimų nuotrupomis.

Tiesiogiai su knygų leidyba Ozolas buvo susijęs tik vieną, paskutinį, sovietmečio dešimtmetį – nuo 1980 iki 1990 m., tačiau netiesiogiai buvo susijęs visą gyvenimą. Knygų leidyba jam taip pat buvo politika, viena svarbiausių kultūros politikos sričių.

Kas Ozolui buvo knyga?

Ozolas labai mėgo formuluoti originalius sąvokų apibrėžimus. Vienaame straipsnyje jis yra pateikęs tokį ozolišką knygos apibūdinimą: „Knyga yra pagrindinė visuomenės atminties forma ir svarbiausia tautos intelekto reprodukovimo priemonė.“¹ Jam būdingu stiliumi jis išskleidžia ontologinį knygos sąvokos turinį: „Kiekvienoje knygoje visada buvo, yra ir bus keturi būties momentai: pirmas momentas – kas knyga reiškiasi (žmogaus dvasia, protas, jo pasaulėžiūra), antras – ką knyga išreiškia (dvasios orientaciją, proto idėjas ir viso to prasmę), trečias – kam visa tai adresuojama (atskiram žmogui, socialinei grupei, tautai, klasei, žmonijai), ketvirtas momentas – kaip visa tai išreiškiama specifiniais knygos, kaip daikto pavidalais (tipologija, problematika ir tematika, knygos apipavidalinimo architektonika, jos poligrafiniu sumedžiagimu). Kiekviena knyga yra tų momentų visuma... Bet tikrai tada, kai visi keturi momentai išreiškiami sąmoningai, kryptingai ir tiksliai, sukurama tobula knyga. Štai todėl tobulų knygų nedaug.“²

Kaip matome, tai labai jau filosofiška knygos samprata. Filosofškai jis žiūrėjo ir į knygų leidybos procesą. Savo poziciją knygų leidybos klausimu jis yra dėstęs keliolikoje straipsnių, paskelbtų daugiausia praėjusio amžiaus devintojo dešimtmečio sovietinėje periodikoje, kai dirbo „Minties“ leidykloje, tačiau išsamiausiai ir konceptualiausiai yra aptaręs straipsnyje „Nacionalinės leidybos sistemos metmenys“³, kurį jis vadina „nacionalinės leidybos studijos prolegomenais“. Čia knygų leidybą Ozolas vadina visos nacijos žinijos kaip visų svarbiausios gyvybinės veiklos absorbavimu, liudijančiu tautos savivokos lygį. Atsižvelgdamas į tai, jis visą nacijos raštiją ir jos leidybą skirsto į keturias rūšis: 1) religinės raštijos, 2) filosofijos raštijos, 3) mokslo raštijos ir 4) meno raštijos ir meno kūrinų leidybą.

Kiekvienos šių žinijos sričių leidybos visuma savo ruožtu susideda taip pat iš keturių porūšių, kurių reikšmė ir svorio centras gali šiek tiek skirtis priklausomai nuo atskirų žinijos sričių specifikos. Tačiau pagrindiniai tipiniai porūšiai yra šie: 1) informaciniai leidiniai (enciklopedijos, žodynai, žinynai) ir istorijų sąvada (visuotiniai, nacionaliniai, probleminiai), 2) šaltiniai arba klasikiniai veikalai (serijomis arba pavieniais leidiniais), 3) analitiniai leidiniai (monografijos, studijos, teminiai arba probleminiai straipsnių rinkiniai) ir 4) kelių lygmenų populiarizacija, skirta suaugusiems, jaunimui, vaikams; čia priskirtinos ir specializuotos serijos, bibliotekėlės ir pan.

¹ Ozolas R. *Knygų leidybos tendencijos* // *Pergalė*, 1986, nr. 11, p. 143.

² *Ten pat*, p. 144.

³ *Žr. XXVII knygos mėgėjų metraštis. Kaunas, V. Staniulio knygynas, t. 3, 2004, p. 71–82; visas straipsnis spausdinamas Dokumentų skyriuje, p. 20–27.*

Aptardamas atskirų leidinių tipų specifinius bruožus, Ozolas teigė, kad jie kartais gali turėti ir lemiamos epochinės reikšmės. Pavyzdžiui, antikos filosofinės raštijos, atėjusios į Europą per arabus, vertimai sudarė bazę Europos viduramžių brandžiajai scholastikai, Biblijos vertimai ir tyrinėjimai tapo vienu svarbiausių Renesanso epochos kultūros stimulų, o filosofijos klasikos vertimų leidyba sovietmečiu, Ozolo žodžiais tariant, „paspartinio Lietuvos laisvėjimą“¹.

Atsižvelgiant į knygų tipologiją, Ozolas siūlė unifikuoti knygų formatus, šriftus, įrišimą, gamybos būdą; jis kvestionavo tuo metu vyrausią teminio leidybos planavimo praktiką – vietoj jo planuojant siūlė vadovautis idėjomis ir idealais. Teikdamas pirmenybę sisteminiam knygų leidybos principui, jis skeptiškai vertino pavienių palaidų knygų leidybą, reikalavo kaip nors jas įkomponuoti į atitinkamą knygų ciklą ar seriją.

Žodžiu, pagal Ozolą, knygų leidyba turi būti konceptualizuota ir kietai valdoma. Jis teigė: „Valdoma leidyba – tai jos poveikio visuomenei optimizavimo būdas.“²

Tokia bendrais bruožais Ozolo knygų leidybos teorija. O dabar leiskite trumpai aptarti, kaip knygų leidyba klostėsi praktiškai to meto sąlygomis, kokia buvo leidybos realybė. Remsiuos daugiausia man ir Ozolui geriausiai pažįstama filosofinės literatūros leidyba „Minties“ leidykloje, kurioje nuo 1980 m. jos vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoju pradėjo dirbti Ozolas. Juo labiau kad ir jis pats viename straipsnyje yra pripažinęs, jog „tuos principus, pagal kuriuos konstruojama visa „Minties“ leidinių visuma /.../, tiksliausiai ir akivaizdžiausiai išreiškia filosofijos leidyba“, „stengdamasi spręsti pagrindinį leidybos uždavinį: užtikrinti visuomenės intelekto reprodukciją“³.

Taigi, pradėjęs dirbti „Minties“ leidykloje, Ozolas iš karto ėmėsi energingos veiklos visos leidyklos mastu, greitai savo leidybiniais sumanymais ir idėjomis nustelbė vyriausiąjį redaktorių; dėl to šis, žinoma, nebuvo labai patenkintas, tačiau nedrįso Ozolui prieštarauti, be to, nebūtų ir pajėgęs. Ozolas tuoj „užkūrė“ visas redakcijas pateikti planus pagal jo sumanytas knygų serijas. O jų jis prikūrė gana daug – per dvidešimt. Esu išsaugojęs jo parengtą 30 puslapių brošiūrą, kurioje išvardytos tos serijos ir pateiktos kiekvienos iš jų trumpos jo rašytos charakteristikos. Kai kurių serijų vardynus sudarė jis pats.

„Minties“ leidyklos darbuotojų kolektyvas prie leidyklos pastato. 1986–1988 m. Autorius nežinomas. LCVA.

¹ Ten pat, p. 77.

² Ozolas R. *Knygų leidybos tendencijos*, p. 148.

³ Ozolas R. *Filosofijos leidinių sistema // Naujos knygos*, 1985, nr. 1, p. 9.

Tačiau netrukus iškilo problema: kas rengs tų visų serijų knygas, kas vers, kas redaguos. Leidykla nebuvo tam pasiruošusi, redakcijų buvo nedaug ir, be to, jose dirbo dažniausiai po du tris redaktorius. Taip pat leidyklos buvo įpratusios leisti tai, ką pasiūlydavo autoriai iš šalies arba ką direktyviškai įpareigodavo respublikos partinė valdžia – pačios redakcijos nebuvo pratusios rodyti savo iniciatyvą. Tokiomis aplinkybėmis Ozolas kai kurias ne filosofinio pobūdžio serijas („Raštijos paminklai“, „Civilizacijos metmenys“) primetė Filosofinės literatūros redakcijai, kuri leidykloje buvo laikoma viena stipriausių. Aš, kaip redakcijos vedėjas, ėmiau nerimauti, kad visko neapreprsime, kad galime sužlugdyti filosofijos istorijos chrestomatijų, filosofijos klasikos veikalų leidybą. Tada jis ėmė plėsti redakciją įjungdamas kitų redakcijų redaktorius. Redakcija išsiplėtė bene iki septynių žmonių.

Kadangi aš buvau susikoncentravęs į chrestomatijų ir filosofijos klasikos leidybą, tad rūpinimasis kitokio pobūdžio serijomis darėsi sunkiai pakeliamas krūvis. Ėmiau kritiškai žiūrėti į tokius ne visai realius Ozolo leidybinius užmojus.

Kaip ir buvo galima tikėtis, Ozolo globalinė leidybos programa nebuvo iki galo įgyvendinta. Tai buvo per didelis iššūkis ne tik sovietinės epochos knygų leidybai dėl labai ribotų intelektualinių okupuotos šalies pajėgų, bet ir jis būtų per didelis mūsų laikams. Be to, to meto leidėjų mentalitetas nė iš tolo neprilygo Ozolo mentalitetui ir jo kultūrologinėms intencijoms. Tad kai kurios jo sumanytos serijos net nebuvo pradėtos, kai kurių išėjo tik po dvi tris knygas.

Filosofinės literatūros biblioteka. Nuotrauka iš Antano Rybelio asmeninio archyvo.

Palyginti sėkmingiau klostėsi filosofinės literatūros leidyba, sistemingai buvo leidžiama „Filosofijos istorijos chrestomatija“ ir dviejų (didžiosios ir mažosios) „Iš filosofijos palikimo“ serijų knygos. Jų leidyba buvo vienas iš svarbiausių Ozolo rūpesčių. Pirmąją „Iš filosofijos palikimo“ serijos knygą – Renė Dekarto „Rinktinius raštus“ – parengė būtent Ozolas¹. Kaip redkolegijos narys jis aktyviai dalyvaudavo ir formuojant filosofijos istorijos chrestomatijų turinį. Galima sakyti, jo siūlymai nulemdavo galutinę chrestomatijų struktūrą. Jis pateikdavo gana originalius, tikrai „ozoliškus“ dalių ir skyrių pavadinimus, neįprastus nusistovėjusioje filosofijos istorijos periodizacijoje. Kai kam iš respublikos filosofų kėlė abejonių „ozoliškas“ Renesanso ir naujųjų amžių filosofų suskirstymas. Taip pat jis rašydavo ir bendruosius chrestomatijų įvadás.

Be minėtų chrestomatijų ir filosofijos klasikos serijų, R. Ozolui dirbant leidykloje buvo išleistos Bronislavo Kuzmicko sudarytos vienos antologijos, skirtos XX a. estetikai („Grožio kontūrai“) ir etikai („Gėrio kontūrai“). Buvo pradėti rengti antologijos ir gnoseologijos „kontūrai“ („Būties kontūrai“ ir „Pažinimo kontūrai“), bet nespėta – rengėjus ir leidėjus pasigavo Sąjūdis. Taip pat buvo dar leidžiami keturi filosofijos teminių rinkinių ciklai „Etikos etiudai“, „Estetinė kultūra“, „Filosofijos istorijos baruose“, „Pokalbiai apie pasaulėžiūrą“ ir Ozolo suprojektuotų populiarizacinių „Filosofijos skaitinių“ ciklai, skirti įvairioms filosofijos ir kitų mokslų sritims. 1987 m. pradėta leisti serija „iš Lietuvos filosofijos palikimo“.

Keletas žodžių apie tai, kokiomis aplinkybėmis teko dirbti Ozolui leidžiant filosofinę literatūrą. Jos leidybai labai trukdė partinės valdžios nuolatinis spaudimas dėl ateistinės literatūros. Beveik kiekvieną savaitę LKP Centro komitetas reikalaudavo vienokios ar kitokios pažymos arba ataskaitos apie ateistinės literatūros leidinius, apie tai, kaip jie, atseit, „prisideda prie ateistinio darbo žmonių auklėjimo“. Reikalaudavo leidinių, „demaskuojančių buržuazinę nacionalistinę propagandą dėl tikinčiųjų persekiojimo Tarybų Lietuvoje“, „atskleidžiančių dvasininkijos veidmainiškumą“ ir pan.

Tokia „ateistinė kova“ redakcijai atimdavo daug laiko, atitraukdavo nuo filosofinės literatūros rengimo. Tačiau per visus tuos metus, kiek teko dirbti leidykloje, nė karto nebuvo pareikalauta kokios nors ataskaitos apie filosofinės literatūros leidybą. Knygų leidybą prižiūrinčioms instancijoms filosofijos knygų leidyba rūpėjo tik vienu aspektu – kad tik nekiltų koks nors skandalas. Jei prireikdavo ką nors derinti ar atsiklausti, už leidybą atsakingi valdininkai vis dėlto neišdrįsdavo pasakyti nei „taip“, nei „ne“. Jų pozicija buvo tokia: leiskite savo atsakomybę. Jei kas, jie nieko nežinojo. Redakcija, perpratusi tokią valdžios laikyseną, vadovavosi tokia taktika: vengti bet kokio atsiklausymo ar derinimo. Buvo rizikuojama. O tai buvo viena iš filosofinės literatūros leidybos sėkmės priežasčių.

Be to, daug kam iš valdžios nepatiko redakcijos mėginimas ateistinės literatūros leidybą kreipti religijotyros link. Tai siutino „kovinguosius ateistus“, kurių rankraščiai būdavo gražinami kaip neleistini. Prasidėjo skundai LKP Centro komitetui, „Komunisto“ žurnalo vyriausiajam redaktoriui Genrikui Zimanui. Ypač juos suerzino „Religijotyros įvado“ išleidimas². Jam sukritikuoti Zimano iniciatyva „Žinijos“ draugijos būstinėje buvo surengtas aptarimas, į kurį sukviesti kritikai iš „kovingųjų ateistų“ stovyklos. Beveik metus teko aiškintis ir gintis. Tik sutelktomis šio leidinio autorių ir, be abejo, Ozolo pastangomis pavyko pagaliau nuraminti budriuosius dogmatinio marksizmo doktrinos sergėtojus.

Rašant ataskaitas dėl ateistinės literatūros leidybos, dažnai tekdavo „blefuoti“ priskiriant jai ir kai kuriuos filosofijos leidinius, jeigu juose kiek nors paliečiama religija. Pavyzdžiui, prie ateistinių leidinių buvo priskiriama viduramžių filosofijos chrestomatija, kitų chrestomatijos tomų publikacijos, kai kurie „Etikos etiudų“ serijos rinkiniai.

Prisidengę tokia neva „ateistine“ literatūra, kartu turėdavome laisvesnes rankas ir filosofijos klasikos leidybai. Jai užmaskuoti visada naudojomes ir marksizmo-leninizmo

¹ Dekartas R. Rinktinių raštai. Parengė R. Ozolas. Vilnius, Mintis, 1978.

² Religijotyros įvadas. Sud. A. Rybelis. Vilnius, Mintis, 1981.

klasikų raštų leidyba. Juos leisti leidykla buvo direktyviškai įpareigota aukščiausiosios valdžios. Leidinius rengė Partijos istorijos institutas, bet jie buvo leidžiami per Filosofinės literatūros redakciją. Jų leidyba redakcija naudojosi kaip neatremiamu argumentu įvairiose ataskaitose juos pateikiant kaip atsvarą leidžiamai vadinamajai „idealistinei“ filosofijos klasikai. (Tokių pažymų ir ataskaitų apie ateistinės literatūros leidybą visą aplanką esu perdavęs R. Ozolui į jo archyvą).

Be abejo, kartais tekdavo daryti kompromisus. Be kompromisų ir tam tikro konformizmo ideologiškai angažuotame darbo bare buvo apskritai neįmanoma dirbti ir ką nors pozityvaus nuveikti – tokia buvo realybė. Tačiau tie kompromisai ir blefuojantis naudojimas minėtomis „priedangomis“ buvo kartu mėginimas išplėsti filosofinės literatūros leidybos galimybių ribas to meto aplinkybėmis, prijaukinti cenzūrą, klibinti ideologinių sargų budrumą.

Tokiomis knygų leidybos sąlygomis R. Ozolo buvimas „Minties“ leidyklos vadovybėje Filosofinės literatūros redakcijai buvo patikimas užnugaris. Pagal savo pareigas Ozolas privalėjo dalyvauti įvairiuose su leidyba susijusiuose posėdžiuose, svarstymuose, aptarimuose. Jam tekdavo atlaikyti įvairius priekaištus ir kritikas, juo labiau kad aukštesniuose spaudos vadovybės sluoksniuose Filosofinės literatūros redakcija pagarsėjo kaip, jos žodžiais tariant, leidžianti „buržuazinę literatūrą“. Nepaisant to, Ozolui pavykdavo sėkmingai apginti filosofinės literatūros leidybos planus, kai jie būdavo svarstomi ir tvirtinami aukščiausiose valdžios instancijose.

Ozolo užnugaris, minėtomis priedangomis ir kompromisais susikurta kolektyvinė leidybos strategija ir taktika lėmė tai, kad filosofijos klasikos ir chrestomatijų leidyba klostėsi gana sėkmingai.

Vilniaus universiteto Filosofijos istorijos ir logikos katedros dėstytojai. Iš kairės sėdi: Zenonas Burnys, katedros vedėjas Jonas Mačiulis, laborantė Vida Valatkaitė, Jūratė Baranova (dabar Rubavičienė), Nijolė Lomanienė (dabar Radavičienė), Petras Pečiūra, Bronislovas Genzelis; iš kairės stovi: Arvydas Juozaitis, Vytautas Radžvilas, Romualdas Ozolas, Liutauras Degėsys, Rolandas Pavilionis, Stasys Juknevičius, Gediminas Savickas, Raimondas Kazlauskas, Nikodemus Juršėnas. Apie 1982 m. Vido Naujiko nuotrauka.

Sovietmečiu pradėta filosofijos klasikos ir chrestomatijų leidyba buvo unikalus reiškinys, stebinęs kitų sovietinių respublikų leidėjus. Jis suvaidino svarbų vaidmenį žadindamas plačiąją visuomenę, perfrazuojant Imanuelio Kanto žodžius, iš sovietinio „dogmatinio snaudulio“ ir svariai prisidėjo rengiant Sąjūdžio ideologiją ir veiksmų programą. Šiandien tai pripažįsta ir Sąjūdžio istoriją tyrinėjantys mokslininkai. Galbūt neatsitiktinai nemaža grupė filosofų, kurie aktyviai dalyvavo filosofinės literatūros leidybos įvairiuose procesuose, buvo išrinkti į Sąjūdžio Iniciatyvinę grupę, o „Filosofijos istorijos chrestomatijos“ visi *in corpore* redkolegijos nariai – Bronislovas Genzelis, B. Kuzmickas, Jokūbas Minkevičius ir R. Ozolas – tapo Kovo 11-osios Nepriklausomybės akto signatarais.

Nepaisant absurdiškų filosofinės literatūros leidybos peripetijų sovietiniais metais, Ozolas, pasisakydamas Sąjūdžio dvidešimtmečio proga Lietuvos rašytojų sąjungos 2008 m. rugsėjo 10 d. surengtame renginyje „Rašytojai ir Sąjūdis“ (tai esu užfiksavęs savo dienoraštyje), prisipažino, kad sovietmečiu jam gyvenimas „dovanojo /.../ du šviesius tarpsnius“: pirmąjį – kai jis kartu su bendraminčiais 1965–1968 m. kūrė žurnalą „Kultūros barai“, o antrąjį – kai jis, dirbdamas „Minties“ leidykloje, su Knygos bičiulių draugija važinėjo po Lietuvą ir atvirai, laisvai, ką norėjęs, kalbėjo apie leidžiamas knygas.

Išitraukęs į Sąjūdžio veiklą, o paskui visa galva pasinėręs į nepriklausomos Lietuvos politinį gyvenimą, R. Ozolas visiškai atitrūko nuo leidybos ir nuo filosofijos. Man asmeniškai labai gaila, kad jis nutolo nuo filosofijos, ypač kai susipažinau su jo nepublikuotu archyvinio palikimu rengdamas jo filosofijos rinktinius raštus.

Kartą 2009 m. birželio 20 d. grįžus iš Kaune Vytauto Didžiojo universitete vykusios konferencijos B. Genzelio 75-mečio proga teko kartu su juo pereiti per Vilniaus centrą ir pasikalbėti apie man rūpimą filosofinės literatūros leidybą. Užsiminiau, ar jis ką nors rašęs ne tik politikos, bet ir filosofijos klausimais. Jis kažkaip išsisuko nuo tiesaus atsakymo, tik prasitarė, kad rašęs savo *opus magnum*. Pirmąją knygą jau esąs parašęs, bet jos niekam dar nerodęs, nepasakė, nei kokio pobūdžio tas jo darbas, nei apie ką jis. Aš širdyje viltingai apsidžiaugiau pamanęs, kad Ozolas grįžtas iš politikos į filosofiją. Deja, tik po jo mirties išleidus autobiografinį romaną „Pradžių knyga“¹ supratau, ką jis vadino *opus magnum*.

Vis dėlto paskutiniaisiais savo gyvenimo metais jis rengė dar iki nepriklausomybės paskelbimo rašytų daugiausia niekur nepublikuotų straipsnių ir studijų filosofijos ir eseistinės kultūrologijos klausimais rinkinį, kurio išlikę apmatai ir paskatino išsamiau pasidomėti jo neskelbtu rankraštiniu palikimu ir imtis parengti bent porą jo filosofijos rinktinių raštų tomų.

Susipažinus su R. Ozolo rankraštiniu palikimu, jo sumanymų ir užmojų planais, su Vilniaus universitete skaitytų paskaitų konspektais ir iššifruotais paskaitų magnetofoniniais įrašais, įvairiomis pastabomis, jo žodžiais tariant, „bandymais rašyti disertaciją“, ryškėja, kokios tai būta darbščios ir kūrybingos asmenybės, pasižymėjusios originalia globalia mąstysena, minties galia ir didžiai humanistine patriotine orientacija.

Vadovaudamasis savo susikurtos knygų leidybos sistemos principais, jis puoselėjo mintį pats parašyti ne vieną įvairaus lygmens filosofijos istoriją ne tik studentams, bet ir įvairaus amžiaus skaitytojams, parengti įvairaus lygio filosofijos istorijos kursus (siaurąjį, vidutinį, platųjį, tezinį, kaip jis pats juos yra įvardijęs). Yra išlikę kai kurių jo sumanytų leidinių trumpų pratarčių, įvadų apmatai, planai ir konspektai. Tačiau tuo tie jo užmojai ir baigdavosi. Jis nerealiai mėgino aprėpti tai, ko per vieno žmogaus gyvenimą neįmanoma padaryti.

Man atrodo, kad jeigu ne tas jo degantis siekis aprėpti tai, kas neaprepiama, jei ne jo blaškymasis tarp kelių mūzų (dar rašė prozą, poeziją) ir jeigu nebūtų jo pasiglemžusi politika, o būtų atsidėjęs tik filosofijai, jo veikla šioje srityje būtų buvusi ne mažiau produktyvi ir vertinga negu politinė veikla. Kaip pragmatiškas politikas Ozolas man imponavo mažiau negu kaip filosofas. Ypač neįsivaizdavau jo vykdomosios valdžios orbitoje. Jis buvo didis

¹ Ozolas R. *Pradžių knyga*. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015.

intelektualas, filosofas politikoje, politikos teoretikas ir galbūt neblogas strategas, turintis gražią idealios Lietuvos viziją. Tačiau kaip ją realiai įgyvendinti, kaip spręsti politines ir ekonomines valstybės problemas, man atrodo, Ozolas mąstydamas ne visada adekvačiai vykstančiai visuomenės ir pasaulio raidai. Istorinė patirtis rodo, kad visuomenės ir pasaulio raida turi savo logiką, kuri ne visada sutampa su racionalių logiškų atskiro žmogaus mąstymu. Jo politinės vizijos ne visada sutapo su realybe. Šia prasme Ozolas buvo vizionierius, idealistas, kaip ir savo filosofiniais ir leidybos užmojais. Valstybės valdymą jis buvo linkęs suprasti kaip kadaise antikos laikais mokė Platonas savo veikale „Valstybė“. Be to, jis buvo ne tribūnos, o knygos ir rašto žmogus, mąstytojas. Gal aš ir klystu, gal šiuo „politiniu aspektu“ jo gerai nepažinau ir nesupratau, nes valstybinės politikos klausimais po nepriklausomybės atkūrimo nesu su juo diskutavęs – remiuosi tik jo politiniais raštais. Šia prasme šmaikščiai savo užrašuose yra pastebėjęs poetas Marcelijus Martinaitis: „Nereikia protingiems duot valdžios: jie žino kelius, bet jais patys neina.“¹

Tačiau man R. Ozolas kaip filosofas – visai kas kita. Kaip drįsčiau spręsti iš man žinomo jo rankraštinio filosofinio palikimo ir minėtų filosofijos leidybinių užmojų, savo visa apimančiu, itin savarankišku ir originaliu mąstymu, gyvenimo fizinių ir dvasinių apraiškų pagava, minties galia, kilniomis jo proto ir dvasios intencijomis neabejotinai prilygsta tokiems Lietuvos didiesiems šviesuliams kaip Stasys Šalkauskis, Antanas Maceina, Arvydas Šliogeris...

Beje, jei lygintume Ozolą su truputį jaunesniu jo amžininku ir bičiuliu Šliogeriu, savo filosofavimo stiliumi jis atrodytų kaip jo antipodas. Šliogerio filosofavimas intuityvus, natūraliai kylantis iš kalbos jausmo magijos, tačiau neigiantis kalbą. Ozolo filosofavimas labai racionalus, kylantis iš „grynojo proto“, o išraiškos požiūriu – „daiktavardiškas“. Iš to, matyt, kilęs mitas apie Ozolo filosofavimo „nesuprantamumą“. Jis buvo labai pamėgęs daiktavardinti veiksmažodžius, o tai ir apsunkina minties išraiškos pagavumą ir įtaigumą. Be to, formuluodamas savo mintį, Ozolas stengdavosi ją perteikti maksimaliai tiksliai ir išsamiai, atsižvelgdamas į visas žinomas aplinkybes, kuo plačiausią kontekstą ir įvairiais aspektais. Ir kai visa tai sudėdavo į vieną sakinį, šis gaudavosi gana ilgokas ir perkrautas sudaiktavardintų veiksmažodžių. Kad jį suvoktum, reikia įsigilinti. Visa tai išplaukia iš jo mąstymo erdvės platumo ir siekio apibūdinti objektą ar reiškinį visais įmanomais aspektais vienu ypu. Tačiau Ozolo politologinės publicistikos, esė apie didžiuosius Lietuvos šviesuolius, dienoraščių tekstai yra gana skaidrūs ir įtaigūs. Bet kai Ozolas imasi grynosios filosofijos teksto, jis visai kitoks. Sakykim, Šliogeriu rūpi būtent *vaizduoti* pažinimo tiesą, o Ozolo filosofavimas reiškia *tiesos sakymą ir teigimą*. Tai liudija visa jo filosofinė kūryba, nuolatinis, nuo pačios jo kūrybinio kelio pradžios, domėjimasis žmogaus mąstymo galia pažinti tiesą kaip nelygstamą vertybę. Tam ir buvo skirtas visas jo gyvenimas, kurį savo poezijoje jis įtaigiai ir vaizdingai apibūdino tokiais žodžiais:

„Tylos vienatvėj
Žiūriu į sielą:
Gyvenimo krešulys.“²

Čia krešulys reiškia gyvenimo intensyvumą ir tirštumą. Jame sukrešėjo į vieną jo vargai ir džiaugsmas, tiesos ir paklydimai, išsipildžiusios ir neišsipildžiusios vizijos, visos jo kūrybingos dvasinės veiklos formos ir absoliuti meilė Lietuvai, kuriai jis buvo atsidavęs visa savo esybe ne tik dvasiškai, bet ir formaliai pakeisdamas savo tautybę. Dar 1979 m. jis rašė:

„Yra dar vienas šventas žodis: LIETUVA.
Many jo niekas nenutildys.“³

Pranešimas skaitytas Romualdo Ozolo 80-mečiui skirtoje konferencijoje „Romualdas Ozolas – valstybės kūrėjas“ Seimo Kovo-osios Akto salėje 2019 m. sausio 31 d.

¹ Martinaitis M. Viskas taip ir liks. 1988–2013 metų užrašai. Sud. V. Sventickas, Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2018, p. 122.

² Ozolas R. Septynias-dešimt penkt(i). Vilnius, 2014, p. 5.

³ Ten pat, p. 27.

JONAS VAIŠKŪNAS

ROMUALDAS OZOLAS IR PAVELDOSAUGOS SĄJŪDIS

Pažymėdami 1989 m. kovo 18 d. įsteigtos visuomeninės Lietuvos kultūros paveldo globos tarybos (LKPGT) 30-ąsias metines, aptariame paveldosaugos sąjūdžio reiškinį ir jo vaidmenį mūsų Tautos žygyje į laisvę ir Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą.

Žvelgdami per trijų dešimtmečių filtrą pažymime, kad paveldosaugos sąjūdis ir į nepriklausomybę atvedęs pilietinis-politinis Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis – neatskiriami dalykai. Galime šių sąjūdžių nueitą kelią įvertinti peržvelgę istorines datas ir įvykių chronologiją, tačiau galime šį kelią perteikti ir per vieno žmogaus gyvenimo kelią. Toks žmogus buvo Romualdas Ozolas, į kurį Lietuvos paveldosauga, paveldosaugos sąjūdis ir Persitvarkymo Sąjūdis buvo giliai įsismelkęs ir kuris buvo šių reiškinų kojos, rankos, širdis ir galva.

Nors mūsų konferencijos ataskaitos data pasirinkta 1989 metai, kai paveldosaugos sąjūdis jau įsikūnijo visuomeniniame LKPGT steiginyje, tačiau Lietuvos ir Ozolo paveldosaugos sąjūdžio pradžia vėrėsi daug anksčiau.

R. Ozolo žygio į Persitvarkymo Sąjūdį pradžia – studijos Vilniaus universitete, ten jis, be kita ko, susiduria su kraštotyrine veikla: studijuodamas keletą metų dirba Lietuvos kraštotyros draugijoje (LKD), o 1970 m. jau dalyvauja LKD ir Lietuvių kalbos ir literatūros instituto (LKLI) kompleksinėje ekspedicijoje Dūkštose, 1973 m. – Luokėje. Čia R. Ozolas bando rasti savo tyrimo nišą.

Iš tuometinių jo bendražygių teko girdėti, kad buvo net pasišovęs rinkti „liaudies filosofijos“ medžiagą... nes, kaip pastebi Vaclovas Bagdonavičius, „folkloristų, etnografų, kalbininkų susitelkimas į faktų paieškas ir jų fiksavimą jo paties itin nežavėjo, nors tame triūse jis ir matė didelę prasmę.“¹

„Tačiau, – prisimena V. Bagdonavičius, – ypatinga ir tam tikra prasme lemtinga jam buvo pažintis su Vilniaus kraštotyrininkų klubo statusu aštuntajame dešimtmetyje trumpai veikusiu Ramuvos sambūriu. Vėliau šis sambūris tapo Vilniaus universiteto Ramuva. Ramuvos veikimo tikslas pranoko minėtų kompleksinių kraštotyринių ekspedicijų tikslus – rinkti ir kaupti benykstančią etnografinę ir tautosakinę medžiagą, kuri, išsaugota muziejų ar mokslo įstaigų saugyklose, ateities kartoms liudytų apie buvusios etninės kultūros istorinę ar estetinę vertę. Ramuva susikūrė ne tam, o tam, kad nesunytų pati tauta, kad neužgestų, o naujai įsipliesktų josios puoselėta ir gyvybės dar nepraradusi dvasinė kultūra.“²

Ramuvos judėjimo siekiai ir tikslai padarė didelę įtaką R. Ozolo filosofinių ieškojimų ir pažiūrų kryptčiai bei turiniui. Pasak V. Bagdonavičiaus, „viena vertus, R. Ozolas čia atranda savo filosofijos šerdies gyvastį, kita vertus /.../ R. Ozolo tautinės filosofinės nuostatos /.../ padaro didelę įtaką Jono Trinkūno įkvėptos Ramuvos ideologijai“³.

Ramuvos žygis į tautos dvasinių vertybių rinkimą ir puoselėjimą, siekiant perimti protėvių pasaulėjautos pajautą ir pritaikyti ją tautos dabarties gyvybiniais poreikiams atliepia R. Ozolo tautos išlikimo ir jos nepakeičiamo vaidmens žmogaus būčiai šiandienos pasaulyje filosofija.

1986–1988 m. M. Gorbačiovo paskelbtos pertvarkos fone viešumon kyla neformalūs paveldo apsaugos judėjimai. Svarbų impulsą susitelkti davė brutalūs sovietų valdžios bandymai naikinti žymiausius Lietuvos kultūros paminklus – 1986 m. rudenį giluminiais plūgais išvagotas Kernavės Pajautos slėnis, kuriame archeologai ką tik buvo atradę vidur-

¹ Bagdonavičius V. Romualdas Ozolas ir visuomeniniai kultūriniai judėjimai // *Alkas.lt*, 2015 05 15. Prieiga per internetą: <http://alkas.lt/2015/05/15/v-bagdonavicius-romualdas-ozolas-ir-visuomeniniai-kulturi-niai-judejimai/>.

² *Ten pat.*

³ *Ten pat.*

amžių miesto („Lietuvos Pompėjos“) kultūrinius sluoksnius, vėliau Švenčionių rajone buvo suarta Kretuono akmens amžiaus gyvenvietė.

Tuo metu susikūrę visuomeniniai „Talkos“ ir jaunimo paminklosaugos klubai surengė daug akcijų, piketų ir, žinoma, talkų, skirtų paveldo išsaugojimui: buvo paviestas Vilniaus Šventaragio slėnio kultūrinių sluoksnių barbariškas niokojimas tiesiant Vilniaus arkikatedros (tuo metu – dar Paveikslų galerijos) ventiliacinės sistemos komunikacijas, viešai kritikuoti „Gedimino sapno“ restorano statybos planai Gedimino kalno papėdėje, pasipriešinta sumanymui statyti viešą tualetą Gedimino kalno viršūnėje, užkirstas kelias ketinimams nugriauti Vilniaus Tiltu g. 6-ąjį namą ir kt.

Į šį išplėskusį paminklosaugos sąjūdį aktyviai įsijungia ir R. Ozolas. Man, kaip šio judėjimo dalyviui, pirmą kartą susitikti su juo tenka Vilniaus universitete, kada mudu su bendražygiais Gintaru Songaila ir Nagliu Puteikiu kreipiamės į jį, kaip į Komunistų partijos narį, tarybinio kultūros fondo Lietuvos skyriaus (LKF) steigiamosios konferencijos (Vilniuje, Menininkų rūmuose), vykusios 1987 m. balandžio 3 d., išvakarėse.

Nuo to laiko R. Ozolas aktyviai palaiko ryšius su neformalaus paveldosaugos judėjimo klubais ir tampa jų idėjinio lyderiu ir ideologu. 1988 m. vasario–birželio mėnesiais pasirodžiusiuose rašiniuose jis konceptualiai pagrindžia paveldosaugos reikšmę tautos istorinės atminties išlikimui. R. Ozolo fenomenalus gebėjimas į čia ir dabar vykstančius įvykius žvelgti iš plačių filosofinių aukštumų ir apmąstyti juos laike ir erdvėje kaip svarbias nenutrūkstamo visuotinio sąryšio grandis leido jam sureikšminti mūsų kasdienį veikimą, žadino kiekvieno iš mūsų atsakomybę, budino galią ir pasitikėjimą savo jėgomis. R. Ozolas vieno senamiesčio statinio likimą gebėjo sujungti su viso senamiesčio likimu, „o paties senamiesčio likimą susieti su visos tautos likimu“¹. „Senamiesčių regeneravimo tikslas yra tautos ATEITIS, t. y. ne kokio nors namo, kvartalo, epochos, viso senamiesčio ar net visų senamiesčių atkūrimas, o tai, ką šituo atkūrimo darbu nori SUKURTI savo miestų atkūrimą vykdančią žmonės“², – rašė R. Ozolas.

Dūkštų ekspedicijos vaizdai. 1970 m. Romualdo Ozolo nuotrauka.

¹ *Sąjūdžio ištakų beieškant. Nepaklusniųjų tinklaveikos galia. Red. Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė. Vilnius, Baltos lankos, 2012, p. 207.*

² *Ten pat.*

Didelis netikėtumas net mums, neformalių paveldo klubų atstovams, buvo R. Ozolo atviras laiškas, paskelbtas 1988 m. birželio 25 d. savaitraštyje „Literatūra ir menas“. Šiuo laišku R. Ozolas viešai kreipėsi į „Talkos“ klubą, ragindamas imtis sovietų valdžios dar 1986 m. nugriauti pasmerkto Vilniaus istorinio namo Tiltų g. 6 išsaugojimo perduodant jį „Talkos“ klubo žinion. Žinoma, tokiam radikaliai veiksmui nei valdžia, nei „Talka“ tada nebuvo pribrendusi. Bet tai buvo viešas mūsų visuomeninių pastangų pripažinimo veiksmas, įkvepiantis dar ryžtingiau veikti ir eiti pirmyn.

R. Ozolui paveldas – tautosaka, etnografija, piliakalniai, senamiestis ir jo statiniai – nebuvo savitikslių kultūros metaforos. Tai jam buvo žodinė ir daiktinė Tautos savasties raiška, pati savastis. Gal galima pasakyti dar stipriau – pati kultūra, regis, jam nebuvo savitikslių, o tik priemonė Tautai išsilaikyti ir per tai geriausiai apreikšti savo gyvybines ir kūrybines galias.

Teigiū tai dėl to, kad suprastumėm R. Ozolo gyvenimo kryptį. Jis ėjo ten, kur jautė, manė ir tikėjosi galįs skalsiausiu būdu pasitarnauti Tautai. Lituanistika, filosofija, tautosaka, etnografija, baltų tikėjimas, leidyba, kultūros paveldas, Persitvarkymo Sąjūdis, lietuvių, politinė veikla, atgimimo istorijos rašymas... – viskas, ką darė Ozolas, buvo skirta lietuvių tautos savasties gyvybinių galių stiprinimui ir kūrybinei sklaidai. Tad ir Lietuvos pasidavimas naujosios sąjungos – Europos Sąjungos – globai ir neapgalvotas sąmoningai nekontroliuojamas atsivėrimas visuotiniam globalizmui R. Ozolo nedžiugino. Jis iki gyvenimo pabaigos išliko ištikimas nepriklausomos, savigarbios Tautos idealui. Tai atspindi ir jo politinė veikla.

2008 m. jis dalyvavo įsteigiant Lietuvių tautinį centrą ir buvo narys nuo jo įkūrimo. 2012 m. buvo Nacionalinio susivienijimo „Už Lietuvą Lietuvoje“ apskritojo stalo pirmininku ir aktyviai veikė šiam tautinės pakraipos junginiui siekiant vietų Seime.

Nepaisant laisvo gyvenimo ir ekonomikos augimo dešimtmečių, Lietuvos paveldo apsauga priėjo kritinę ribą. Dabar ne svetimųjų priespauda, o savų tautinių piniguočių gobšumas ir neveikli valdininkija stumia mūsų istorijos skersvėjuose išsaugotas vertybes pražūtin. Išsivadavę iš sovietinės priespaudos, papuolėme į kur kas pavojingesnes laukinio kapitalizmo pinkles, kuriose klimpsta ne tik tautinių paveldosaugos valdininkų, bet ir Seimo bei visuomenės balsas.

Ir dabartinė kova dėl paveldo išsaugojimo, regis, jau yra daug sunkesnė ir pavojingesnė nei sovietmečiu. Tik štai Ozolo jau nebėra tarp mūsų.

Nuo įsimintino 1987 m. balandžio gyvenimo takas, kuriuoėjau, susiliejo su R. Ozolo keliu ir nė per žingsnį nuo jo nenutolo. Romualdai buvau kitos, jaunesnės kartos, atstovas, jis buvo mokytojas, pavyzdys, autoritetas... Tebėra ir dabar. Ir, manau, liks sektinas pavyzdys iki gyvenimo pabaigos. Mano mobilus telefonas teberodo Ozolo numerį...

Jaučiu – Romualdas Ozolas tebeeina priekyje mūsų, ta pačia kryptimi, ir mums byloja: atėjo lemiamas metas – jei dabar nesugebėsime susivieniję atsisipirti Lietuvos dvasios ir tapatybės griovėjams, sutelkusiems savo rankose kapitalą ir politinę valdžią, tai užsimiršę mirsime. Kultūros paveldas – materialioji mūsų pačių tapatybės raiška, mūsų tautos išminties ir dvasingumo knyga, kurioje surašyti mūsų visų bendrą atmintį saugantys žodžiai. Išsaugokime paveldą ir jis išsaugos mus.

Pranešimas skaitytas Lietuvos kultūros paveldo globos tarybos sukūrimo 30-osioms metinėms skirtoje konferencijoje „Paveldosaugos sąjūdis 1989–2019 m.“ Lietuvos Respublikos Seime 2019 m. kovo 18 d.

DOKUMENTAI

ROMUALDAS OZOLAS

NACIONALINĖS LEIDYBOS SISTEMOS
METMENYS*

Šie metmenys yra nacionalinės leidybos studijos prolegomenai

Apie kalbą ir raštiją

Kalba yra idealiausia kultūros forma.

Nacionalinė kalba yra tobuliausias tautos kultūros raiškos būdas, garantuojantis ir nacijos tarptautinį apibrėžtumą (atskirtį), ir komunikavimo patikimumą (jungtį).

Nacionalinė kalba pati yra kultūros produktas, kokybiškas tiek, kiek giliai nacionalinė kalba yra absorbavusi etninių kalbų (tarmių) patirtį ir tapusi struktūra su patvariais principais bei vertybėmis, leidžiančiomis disponuoti visa tautos patirtimi naujoms realijoms bei išvalgomis ir mąstymams įvardyti. Nacionalinės kalbos nepakankamą kokybę, jos netvarumą rodo polinkis krizinėse savo egzistavimo ir raidos situacijose atsparos ieškoti tarmėse; išsigelbėjimo ten neradus, prasideda represyviai platinamos ar agresyvinės svetimos kalbos periminėjimas, pasibaigias nutautėjimu (lietuvių didžiūnijos nutautėjimas unijoje su Lenkija).

Nacionalinė literatūrinė kalba yra visų pirma nacionalinė *rašto kalba*. Nacionalinėse valstybėse ji paprastai įstatymu įteisinama *valstybine kalba* (tokį statusą Lietuvoje turi lietuvių kalba), privalia valstybės viešajame gyvenime. Tai aukščiausias nacionalinės kalbos juridinis rangas, įgalinantis tautą jau diplomatiniais ir politiniais keliais ieškoti ir siekti nacionalinės kalbos tarptautinio juridinio pripažinimo. (Jungtinės Tautos yra sutarusios dėl keleto skaitlingiausių nacių kalbų pripažinimo pasaulinėmis kalbomis, Europos Sąjunga oficialiomis pripažįsta visų valstybių narių nacionalines arba valstybines kalbas.)

Literatūrinė nacionalinė kalba, būdama valstybine kalba, dominuoja visame viešajame gyvenime su įstatymų numatomomis išimtimis mažumų bendruomenėms. Valstybės viešojo gyvenimo raštijoje jos dominavimas besąlygiškas.

Nacionalinė literatūrinė kalba yra *nacijos kultūros kalba* – filosofijos, mokslo, meno ir religijos raštų kalba. Šios keturios nacijos savivokos ir kultūros raštijos šakos sudaro *nacionalinės raštijos visumą*, susidedančią iš *rankraštinės, poligrafinės* ir *elektroninės raštijos*.

Nacionalinės kultūros plėtotė įmanoma tik tada, kai nacionalinė kultūra disponuoja pasaulio žinią, tautų sukurta įvairiomis pasaulio kalbomis ir aprašančia tokias žmogiškosios būties išvalgas bei apibrėžinėjančia buvimo principus, kurie palaipsniui pripažįstami viršnacionaliniu *pasaulio kultūros turtu*.

Taigi nacionalinė kultūra suponuoja būtinybę sugebėti į kiekvieną nacionalinę kalbą išversti milžinišką kiekį kitakalbių tekstų – pradedant raštijos paminklais, specializuotų žinijos sričių pamatiniais veikalais, grožinės prozos ir poezijos kūriniais, baigiant visuomenės informavimo priemonių einamosios informacijos tekstais bei valstybės politinį, ūkinį, kultūrinį gyvenimą aptarnaujančiais kasdienybės raštais. Vertimai yra stiprus tautos dvasinės plėtotės stimulus, jie gali tapti galinga kultūrinės industrijos sritimi.

Savaime suprantama, pagrindinė nacionalinės raštijos masė yra nacionalinė kūryba – tautos savarankiška dvasinė veikla minėtose keturiose dvasinės kūrybos srityse. Įvairiais

*Žurnale skelbiami
Romualdo Ozolo
tekstai neredaguoti.
– Red.

istoriniais laikotarpiais ir dėl įvairių priežasčių šių sričių produktai gali egzistuoti skirtingais pavidalais, tačiau paprastai juos visus stengiamasi paskelbti (perrašyti, atspausdinti, multiplikuoti audio ar video įrašais, išplatinti skaitmeninėmis laikmenomis ar pan.). Populiariausias iki šiol buvo ir tebėlieka poligrafinis platinimo būdas – periodiniais leidiniais ir knygomis.

Periodiniai leidiniai yra operatyviosios informacijos perteikimo būdas. Knygos – fundamentaliosios informacijos platinimo ir saugojimo būdas.

Visais amžiais šie informavimo ir informavimosi būdai egzistavo paraleliškai, tačiau nuo knygų spausdinimo popieriuje išradimo momento pakankamai diferencijavosi, veikdami ir raštijos žanrinę diferenciaciją. Pavyzdžiui, skelbimai kaip epochos dokumentas gali būti išleisti koku nors knygos pavidalą turinčiu rinkiniu, bet jie yra tipiškas periodikos žanras, kaip ir anekdotas, humoreska, reportažas, apybraiža, interviu. Tipiški knyginiai žanrai yra romanai, monografijos, istorijos, žinytai, žodynai. Pirmaisiais savo variantais jie, žinoma, gali būti ir dažnai būna publikuojami periodikoje (operatyviam svarbiausių arba svariausių minčių pristatymui), bet be knyginio apiforminimo tas darbas kultūros kūrimo požiūriu lieka aiškiai nebaigtas.

Periodinių leidinių sistema

Lydimą tirštos miglos vienkartinių leidinių (įvairių reklamos lapelių ir katalogų, rinkimų agitacinės produkcijos, partinių, politinių, religinių bendruomenių informacinių atvirukų ar lankstinukų ir t. t., ir pan.) periodika kondensuojasi į *dienraščius*, *savaitraščius*, *biuletenius*, *žurnalus* bei *periodinius tęstinius leidinius*. Visos šios įvairovės esama Lietuvoje.

Dienraščiai („Lietuvos žinos“, „Lietuvos aidas“, „Lietuvos rytas“, „Respublika“) paprastai būna šalyje vyraujančių politinių (dešinės, centro, kairės), religinių (katalikų, musulmonų), socialinių (elito, liaudies, luomų) pažiūrų atstovavimo tribūnos, tuo įtakingesnės, kuo didesnei visuomenės grupei kuo adekvačiau, įtikinamiau bei operatyviau atstovauja. Kai kurie iš jų atlieka ar pretenduoja atlikti nacionalinio dienraščio vaidmenį.

Savaitraščiai (be jau minėtos priklausomybės) dažnai dar būna žinybų, organizacijų ir kitų kolektyvinių subjektų, kurie paprastai turi arba rimtesnių intelektualinių aspiracijų ir jaučia poreikį populiarinti savo veiklos teorinį pagrindimą, arba nepajėgia leisti dienraščio ir leidžia informacijos žanrinio diferencijuotumo požiūriu sinkretišką leidinį, arba, trečiu atveju, būna ilgalaikiškesnės vertės informacija disponuojantys komerciniai reklaminiai leidiniai. Iš nepriklausomų Lietuvos savaitraščių minėtini „Atgimimas“, „Šiaurės Atėnai“, Rašytojų sąjungos – „Literatūra ir menas“.

Biuleteniai yra specialią (dažniausiai – specializuotą) informaciją publikuojantys savaitiniai ar mėnesiniai (rečiau – ketvirtiniai ar pusmetiniai) tiksliai ją platinantys leidiniai.

Žurnalai yra populiarizaciniai ir moksliniai.

Populiarizaciniai žurnalai (pvz., „Veidas“, „Ekstra“) dažniausiai spausdina komercializuotą informaciją, su faktine padėtimi kartais turinčią tiek bendra, kad ją ir patys žurnalistai („spaudos verslo žmonės“) vadina medžiaga, tekstais. Paprastai tokio tipo žurnalai būna savaitiniai. Senesnės nacionalinės kultūros, susiformavusios skaitlingesnėse tautose, turi ir „rimtų storų žurnalų“ kategoriją (Lietuvoje jai galima būtų priskirti „Kultūros barus“, „Naująją Romuvą“), kuriuose galima rasti ir eiliniam skaitytojui prieinamo visai rimtų problemų nagrinėjimo.

Moksliniai žurnalai – tai periodiniai tęstiniai leidiniai, kuriuose skelbiama disertacijų pagrindu tampanti mokslinių tyrimų medžiaga. Jų periodiškumas įvairus – nuo mėnesinio žurnalo iki metinio tęstinio almanacho tipo leidinio („Problemos“, „Darbai ir dienos“ ir kt.).

Šioje koordinacinių sistemoje funkcionuoja visą periodiką maitinanti ir į knyginius pavidalus generuojanti nacijos intelektualinė energija.

Periodikoje skelbiama raštija yra sąlygojama visų pirma leidinio operatyvumo. Antai, pranešimas apie svarbiausią dienos įvykį yra būtinas dienraščiui, bet (dažniausiai) visiškai nepriimtinas „storam žurnalui“. Knygai jis tinkamas kaip metų (ar kito laikotarpio) kronikos faktas. Knyginė raštija – priešingai – nuo faktų aktualumo nepriklauso, knygose paprastai yra skelbiama į viršlaikiškumą pretenduojanti intelekto tvėryba.

Knygų leidybos sistema

Knygų leidyba absorbuoja nacijos žinią iš visų svarbiausių jos gyvybinės veiklos sričių, liudydama tautos savivokos lygį.

Atsižvelgiant į tai, nacijos raštija ir jos leidyba skirstoma į:

- religinę raštiją ir jos leidybą,
- filosofijos raštiją ir jos leidybą,
- mokslo raštiją ir jos leidybą bei
- meno raštiją ir meno kūrybų leidybą.

Religinė raštija ir jos leidyba

Religija suteikia žmogui aukščiausius dvasios horizontus, giliausias būties įžvalgas ir tvirčiausią tikėjimą gyvenimu. Kaip aukščiausia dvasios raiškos sritis, religija(os) remiasi savo ištakose esančiais apreiškimų žodžiais, paprastai užrašytais knygose – Biblijoje, Korane, kituose šventuose tekstuose. Jų tikslinimai ir komentavimai sudaro ištisas kultūrų epochas, todėl religijos šaltinių publikavimas yra pirmaeilės svarbos darbas kiekvienai nacionalinei kultūrai. Lietuva gali būti klasikiniu pavyzdžiu, kaip sunkiai tos tikėjimo šaltinių knygos priimamos, kaip netapačiai tie tekstai suprantami ir – ryšium su tuo – kokią gausią ginčų ir komentarų raštiją kuria. Lietuvių literatūrinė kalba taipogi susijusi su religinių tekstų pasirodymu Lietuvoje – poterių, Biblijos vertimais, diskusijomis religiniais klausimais.

Religinės raštijos ir jos leidybos visuma susideda iš:

1. Šaltinių leidybos.
2. Šaltinių populiarizavimo leidybos.
3. Šaltinių tyrinėjimų leidybos.
4. Religijos populiarizavimo leidybos.

1. *Šaltinių leidyba*. Tai religijų kanoninių tekstų vertimų leidimas nacionaline kalba. Lietuviai savo kalba turi Bibliją. Deja, neturi Korano, neturi budizmo, induizmo ir kitų religijų šventųjų knygų, be kurių nacionalinė intelektualinė branda ir ateityje negaluos mažakraujyste.

2. *Šaltinių populiarizavimo leidyba*. Šaltinių populiarizacija susideda iš: 1) pačių šaltinių (šventųjų knygų) populiarizacinių versijų (pavyzdžiui, „Šeimos Biblija“, „Biblija vaikams“ ir pan.), 2) šaltinių genezės apžvalgų, 3) šaltinių vertimų apžvalgų, 4) šaltinių perpasakojimų, kurie susideda iš ritualinių perpasakojimų (įvairūs maldynai – pradedant apeigose kunigų naudojamais, baigiant privačiam naudojimui skiriamomis maldaknygėmis).

3. *Šaltinių tyrinėjimų leidyba*. Ji susideda iš teologinių traktatų – teminių straipsnių rinkinių, studijų, monografijų – publikacijų visumos, kuri skiriama religijos tyrinėtojų specialistų poreikiams. Kaip taisyklė, tyrinėjimai skelbiami nacionaline kalba išskyrus tuos atvejus, kai leidinys yra tarptautinis projektas ir skirtas internacionalinei auditorijai. Nacionalinės leidybos tekstus valstybine kalba paprastai lydi viena ar keliomis kalbomis parašytos santrumpos (reziumė).

4. *Religijos populiarizavimo leidyba*. Tai milžiniškas raštijos baras, susidedantis iš religijų ir religinę mintį populiarinančių enciklopedijų, žinynų, žodynų, religijų istorijų, atskirų jų aspektų istorijų, specialiųjų (kulto tarnų, filosofų ir mokslininkų, menininkų)

religijos interpretacijų bei bendro pobūdžio (pvz., kodėl aš tikiu) samprotavimų religijos tematika.

Taigi, religinės raštijos pamatas yra visų pirma religijos šaltinių nacionalinė kuo tikslesnė transkripcija (Biblijos vertimo į lietuvių kalbą istorija, jeigu ji būtų parašyta, taptų tikrai skaitoma ir nacionalinę savimone stiprinanti knyga) bei jos visapusiško komentavimo, apmąstymo ir populiarinimo leidybinė veikla.

Filosofinė raštija ir jos leidyba

Filosofija yra žmogaus proto galių ugdymo instrumentarijus. Kaip žmogaus pažintinė dvasinė veikla, kurios tikslas yra ne pati dvasia, o jos racionalusis pradai – protavimo sugebėjimas – filosofija remiasi filosofinės savivokos šaltiniais, tačiau tikslu laiko naujų proto skvarbos metodų paiešką, taigi, akcentuoja naujų filosofijos tekstų kūrybą ir leidybą. Būdama ilgų šimtmečių žmogaus mąstomosios veiklos tiesioginė tąsa, filosofija neįmanoma be savo ištakų žinojimo, todėl klasikiniiais pripažinti filosofijos veikalai filosofinės žinijos visumoje traktuotini kaip filosofijos pamatas ir prielaida.

Filosofinės literatūros leidyba susideda iš tokių svarbiausių poskyrių:

1. Filosofijos informaciniai leidiniai (enciklopedijos, žinynai, žodynai).
2. Filosofijos istorijos (visuotinės, nacionalinės, laikotarpių, problemų ir aspektų).
3. Filosofijos klasikos leidimai nacionaline kalba (serijos, pavieniai leidiniai).
4. Filosofijos analitika (teminiai ar probleminiai straipsnių rinkiniai, studijos, monografijos).
5. Filosofijos populiarizacija (suaugusiems, jaunimui, vaikams, specializuotos filosofinės serijos ar bibliotekėlės).

1. *Filosofijos informaciniai leidiniai.* Filosofija kaip mąstymo metodų paieškos integrali disciplina aplink save telkia visas įmanomas žinijos sritis, skirtingais minties raidos etapais darančias skirtingą įtaką, tačiau visais laikais sudarančias patvarų mąstančiojo proto žinijos foną. Enciklopedijos, žinynai, žodynai tada ir pasirodė, kai filosofija ir mokslai ryškiau apibrėžė savo skirtynes, tačiau vieni be kitų negalėjo išsiversti, tapdami kalnagūbriais, kuriais galėjo naudotis tie, kurie užkopdavo į juos nesvarbu iš kurios pusės. Informacinių leidinių turi ir religinė, ir filosofinė, ir speciali mokslinė bei meninė mintis, tačiau iš principo jie yra filosofijos ir mokslo žinių sancaupos, atliekančios aktualizuočių žinijos šaltinių vaidmenį.

Lietuvių leidyba per šimtmetį nuo spaudos draudimo panaikinimo sukūrė ne vieną visuotinę ir specialią enciklopediją, žymingą įvairius jos politinės istorijos laikotarpius ir itin aiškiai demonstruojančią, kad visa žinija yra istorinio laiko sampratos.

2. *Filosofijos istorijų leidyba.* Filosofinėje leidyboje ji yra atskiras baras, nes pati filosofija yra istorijoje besiskleidžianti žmogaus savivoka, ir be istorijos suprasti nūdienos filosofijos būties supratimo metodikos nėra įmanoma.

Filosofijos istorijos yra akademinės, rašomos išties mokslininkų kolektyvų; jos gali būti parašytos ir vieno visą gyvenimą tam darbui paskyrusio žmogaus, kurios, kaip V. Vindelbando, V. Tatarkievičiaus, B. Raselo ir kitų yra verčiamos į įvairias pasaulio tautų kalbas ir atstoja akademines filosofijos istorijos versijas.

Yra ir populiarizacinės tiek suaugusiems skaitytojams, tiek jaunimui ir vaikams parašytos filosofijos istorijos, kurių variantų įvairovė, labiausiai vykusias išverčiant ir iš kitų kalbų, liudija nacionalinės kultūros turtingumą.

3. *Filosofijos klasikos leidyba.* Filosofijos klasikinių veikalų vertimas ir leidimas rodo itin rimtus nacijos užmojus tapti brandžios kultūros tauta. Tai nereiškia, kad raginimas versti filosofijos palikimą yra raginimas atsisakyti skaityti juos originalo kalba: mokslinė teksto analizė būtinai reikalauja mokėti kalbą, kuria parašytas klasikinis filosofijos veikalas.

Tačiau klasikos veikalų skaitymo gimtąja kalba galimybė yra garantija, kad su žmogaus dvasios ir minties brandos šaltiniais galės susipažinti nepalyginamai didesni visuomenės sluoksniai, niekada negalėsiantys išmokti 3–4 pagrindinių europinės filosofijos raštų kalbų. Vertimai gi turtina nacionalines kalbas universaliomis sąvokomis ir plečia tiek jų lingvistinius, tiek mentalinius horizontus. Teigiamas vertimų poveikis buvo bazė Europos Viduramžiais: arabams į Vakarus atsinešus graikiškuosius Aristotelio originalus gimė brandžioji scholastika, Biblijos tyrinėjimai ir vertimai į nacionalines kalbas tapo rimtu Renesanso epochos veiksmu, filosofijos klasikos vertyba ir leidyba paspartino Lietuvos laisvėjimą tarybmečiu.

4. *Filosofijos analitikos leidyba.* Filosofijos analitika – tai iš esmės šiandieninės filosofinės kūrybos tekstai, ir jų leidimas taip pat turi savo specifiką. Jeigu mokslo disciplinų tekstai, radikaliausieji iš kurių gali būti keliolikos eilučių ir susidėti beveik iš formulių ar skaitmenų, dėl ko nacionalinė juos jungianti kalba gali beveik išnykti, tai filosofiniai tekstai yra samprotavimų tekstai, ir lingvistinė substancija čia turi pirmąją svarbą. Nacionalinė kalba apsunkina filosofijos tekstų paplitimą tarptautinėje erdvėje. Filosofijos sociologizacija ir scientizacija XX amžiaus antroje pusėje iš vienos ir ideologizacija iš kitos sumenkino filosofijos autoritetą apskritai ir palengvino gamtamokslinių tekstų kriterijų taikymą taipogi ir filosofijai. Kadangi XX amžiui baigiantis vis stiprėjo tarptautinių konferencijų su anglų kalbos dominavimu įtaka, ir šis faktorius prisidėjo prie to, kad filosofai vis menčiau vertino nacionalinę ir vis mieliau ėmėsi „universalios“, t. y. anglų kalbos, dėl ko nacionalinė analitinių tekstų leidyba susidūrė su paradoksalia padėtimi: arba leisti nacionalinę filosofinę produkciją ne nacionaline kalba, arba versti ją į nacionalinę kalbą. Kai kurios brandžių kultūrų tautos ir šioje savo ateities kūrimo sferoje problemų neturi: pirmiausia tekstus skelbia savo nacijos kalba ir tik po to verčia arba leidžia versti į kitas kalbas. Tokiu būdu kaupiamas ir nacijos žinijos potencialas, ir stiprinamas jos nacionalinis mentalitetas, ir įtvirtinamas nacijos tarptautinis prestižas. Lietuvoje, deja, pastaruoju metu stiprėja tendencija kurti anglų kalba (tarybiniais metais jau buvo besirandą savanoriškai pasirenkančių rusų kalbą), ir tai bandoma įtvirtinti netgi habilitaciniuose reikalavimuose. Mokslo ir kultūros visuomenės pasipriešinimas tą antinacionalinę užmoją užšaldė, tačiau „universalistai“ nerimsta ir lengvai pasiduoti nemano. Šia kryptimi, matyt, ir vyks vienas rimčiausių kovos už nacionalinę kultūrą susidūrimų XXI amžiaus pradžioje, beje, ne tik filosofinės literatūros leidybos baruose.

Nacionalinės kalbos klausimas svarbus ne tik mentaliniu ir kultūriniu požiūriais – jis svarbus ir pačiam filosofinio mąstymo pobūdžiui: tik gimtąja kalba galima autentiškai suvokti tautos gyvenimo problemas, tik ja tobulai (t. y. sugebant kurti naujas sąvokas naujoms patirtims įforminti) disponuojant galima galvoti apie *tikrą* mąstymą, spręsti *tikras* problemas, o ne pseudoproblemas.

Filosofinė analitika apiforminama straipsnių rinkiniais ir studijomis ar monografijomis. Klasikinė šių tekstų skelbimo norma yra tekstai nacionaline kalba ir santraukos (reziumė) tarptautinį statusą turinčiomis (anglų, vokiečių, prancūzų, rusų, ispanų) kalbomis arba ta kalba, kuria kalbančioms tautoms tekstas visų pirma adresuojamas (lenkų, arabų, kinų ir kt.).

Specialiai reikia pažymėti, kad brandžios kultūros kriterijus – visų nacijos sukurtų analitinių tekstų paskelbimas. Knyginis tekstų apiforminimas būtinas kaip kultūros plėtros potencialo kūrimas, kaip to teksto masinio vartojimo tautoje galimybės sukūrimas. Tai – valstybinės svarbos darbas, ir jis, kaip ir visa leidyba, turi būti tikslingai finansuojamas. Tas pat galioja ir jo išplatavimo bibliotekoms požiūriu: tam darbui valstybės biudžetas lėšų rasti tiesiog privalo. Kitaip darbas liks nebaigtas. Kitaip kalbėti apie savo kultūrinį konkurencingumą galima būtų tik plepalų lygyje.

5. *Filosofijos populiarizavimo leidyba*. Populiarizacinė literatūra yra speciali filosofinės kūrybos sritis. Kiekvienas save gerbiantis filosofas laikydavo savo šventa pareiga parašyti savo idėjų išdėstymą supaprastinta forma – populiariai, daugumai skaitančiųjų suprantamai. Bene klasiškiausias yra I. Kanto atvejis: supersudėtingų savo „Kritikų“ („Grynojo proto kritika“, „Praktinio proto kritika“ ir „Sprendimo galios kritika“) supratimo palengvinimui jis sukūrė kiekvienos iš trijų knygų trumpus išdėstymus. Savo filosofijas specialiai populiarino I. Fichtė, A. Šopenhaueris, V. Džeimsas, T. de Šardenas ir kiti. Egzistencialistai, pradedant S. Kjerkegoru, A. Kamiu, U. Eko, mėgo savo idėjas aiškinti netgi beletrizuotai. Filosofijos „vertimai“ į populiarią kalbą yra itin mėgiami ir šiaip rašto žmonių. Nesenas Dž. Garderio „Sofijos pasaulio“ (romano apie filosofijos istoriją) triumfas aiškiai parodo, kad populiarizacija – visais požiūriais paveiki kūryba.

Filosofijos istorijos populiarizacija yra labiausiai paplitęs ir, beje, pats produktyviausias filosofijos populiarizavimo baras. Tai suprantama: filosofijos istoriją galima pristatyti ir filosofų gyvenimo, ir idėjų gimimo chronologinės sekos, ir kaip kultūros epochų kaitos aprašymus. Tas darbas itin prasmingas dėl to, kad tik iš filosofijos istorijos ištisinio išdėstymo galima apčiuopti, kaip būties supratimas formavo pačią žmogaus buvimo formą – kultūrą, kaip ji kito priklausomai nuo supratimo ir jo sąlygojamo gyvenimo matymo, kas leidžia skaitytojui pajusti savo laiko sąsajas su praeitimi ir patį save susieti su tik istoriškai susiformavusiu šiandienos žmogiškuoju buvimu.

Mėgiami yra ir įvairių filosofinių disciplinų – gnoseologijos, ontologijos, sociologijos, psichologijos, logikos ir kt. – supaprastinti atpasakojimai. Lietuvoje kartais mėgiama pasakyti, kad tai – nerimtas darbas. Į tai galima atsakyti: be tų nerimtų darbų nebūtų ir rimtų darbų ne tik skaitytojų, bet ir rašytojų.

Mokslo raštija ir jos leidyba

Mokslo literatūra aprėpia visas svarbiausias žmogaus gyvybinės veiklos sritis ir gali būti laikoma sunkiai pasiduodanti klasifikacijai. Dėl atskaitos taškų netapatumo įvairios sistematikos nubrėžia skirtingas žinijos, taigi, ir jos leidybos schemas.

Atskaitos tašku imant individą bei jo santykį su savimi pačiu ir aplinka, žinijos struktūra gali būti apibrėžta taip:

1. Humanistika (mokslai apie žmogų).
2. Etnika (mokslai apie bendruomenes).
3. Sociologija (mokslai apie visuomenes).
4. Sveikata.
5. Ugdymas.
6. Komunikacija.
7. Ūkis.
8. Finansai.
9. Teisė.
10. Saugumas.

Kiekviena iš šių sričių turi daug smulkesnių padalų, tačiau pasaulis kaip *žmogaus pasaulis* šioje sistematikoje išlieka vieningas arba nesunkiai susiejamas. Tai labai svarbus motyvas tiems, kurie siekia suvokti mokslų prasmes ir rasti jų visumos reikšmes bei prasmes, kad žinija nesiplėtotų kaip mokslai vardan mokslų, o teiktų galimybę ir atskiram žmogui, ir žmonių bendrijoms naudotis mokslų vaisiais žmogaus gerovei, o ne prieš žmogų. Leidėjams žinijos suvaldyme tenka ypač svarbus vaidmuo, todėl mokslo žinių leidybos sistema nėra formalumas – jos forma šiuo atveju ir suteikia prasmę leidinių visumai.

Nacionalinė mokslo leidyba vykdoma nacionaline kalba, o nacionalinė mokslo produkcija platinama, verčiant ją į kitas kalbas – patiems arba parduodant vertimo teisę. Mokslo

darbų rašymas ir publikavimas svetimomis kalbomis yra nacionalinės kultūros destrukcija nepriklausomai nuo to, ar ją vykdančys asmenys tai supranta, ar ne.

Leidinių tipų požiūriu mokslo literatūra iš esmės nesiskiria nuo kitų sričių leidinių struktūros: specialūs informaciniai leidiniai (žodynai, žinynai, enciklopedijos), mokslų istorijos, mokslo klasikos veikalai, šiuolaikinė analitika, populiarizacija.

Reikia tik pabrėžti, kad mokslo literatūros leidyboje svorio centras visada bus aktualiosios analitikos, t. y. naujausių tyrinėjimų publikavimo baras.

Pažymėtina taip pat, kad mokslo žmonių tarpe esama tam tikro nepasitikėjimo bent kiek paprastesne kalba parašytais tekstais, tuo pagrindu mokslinę literatūrą dalinant į „tikrą mokslo literatūrą“ ir „publicistiką“. Iš tiesų, tokio skirtumo esama, ir gana ryškaus. Tačiau niekinamas „publicistikos“ vertinimas neturi nieko bendra su tikroju mokslo veikalo moksliskumu ar nemoksliskumu, jeigu kalbama apie tikrus dalykus, o ne pseudoproblemas.

Mokslo populiarinimo baruose dirba itin didelės intelektualinės pajėgos, ir tuo galima tik džiaugtis, nes žinijos išplitinimas ir įtvirtinimas visuomenės sąmonėje šiandien – tai visuomenės produktyvumo klausimas: tik žinanti, suprantanti ir išmananti žmonija gali turėti autentiško apsisprendimo galimybę kiekvieno individo atveju, o tai yra pasaulio demokratizacijos ir demokratijos kaip generalinės pasaulio raidos linijos prielaida ir garantija.

Meno raštija ir meno kūrinių leidyba

Čia būtina atskirti žodžio meno leidybą ir kitų meno kūrinių leidybą. Tiesą pasakius, meno leidyba išbyra į atskiras beletristikos, dailės, muzikos leidybos specifines sferas. Dar daugiau: dailės darbų publikavimas ne vienu atveju traktuotinas kaip mokslo darbų leidimas. Tačiau netgi jų visų blokavimas į vieną leidybą turi prasmės tais atvejais, kai meno leidyba siekia ne komercinių, o ugdomųjų tikslų ir yra valstybės remiamų kultūros darbų dalis: tada netgi beletristika gali būti leidžiama labai kryptingai, sensacinius darbus paliekant komercinėms leidybos struktūroms.

Beletristiką paprastai sudaro poezijos, prozos, publicistikos, dramaturgijos darbai – tiek klasikiniai, tiek ir nauji, ir nuo to, kokia yra tautos grožinė literatūra, kokie jos poetai, rašytojai ir dramaturgai, tauta sprendžia apie save ir apie ją susidaro nuomonę kitos tautos.

Beletristikos galią kuria asmenybės: kuo didesnę meno milžiną išugdo tauta, tuo galingesnę dvasios gyvenimą ji paliudija gyvenanti; kuo stipresnę poveikį menininkas padaro savo tautai, tuo didesnes galimybes jis jai sukuria, priartindamas nacijos tikslo link arba net jį suformuodamas. Nenuostabu, kad kiekviena tauta stengiasi skatinti savo literatūros kūrėjus, tam tikrais gyvenimo momentais būtent jiems suteikdama savo dvasinių vadų autoritetus. Būna momentų, kai naujas literatūros, ypač poezijos, kūrinys pažymi naują tautos gyvenimo tarpsnį.

Lietuvių tautai, kuriai ir XX amžiuje, savojo atgimimo ir išsivadavimo amžiuje, nelaisvėje teko gyventi ilgiau, negu laisvėje, poetai buvo ypatingos pagarbos žmonės, dvasios kėlėjai ir vėliavnešiai.

Per savo moderniosios istorijos šimtmetį, vos tik atgavusi galimybę spausdinti lietuviškai, tauta sukūrė ir raiškų žodžio meną, ir jo leidybos tradiciją: operatyvų naujų kūrinių leidimą, palikimo sisteminimo ir publikavimo įgūdžius ir kanonus, literatūros kritiką ir mokslą. Literatūra buvo kultūrinio gyvenimo aktyvinimo būdas: be literatūrinių ir meno žurnalų Lietuvoje populiarūs buvo almanachai, kuriais pareikšdavo apie save naujų kūrybinių koncepcijų grupės, regioniniai vienkartiniai leidiniai ar almanachai, profesiniu pagrindu susivienijančių literatų, jaunimo kūrybos leidiniai. Tarybiniais metais itin išpopuliarėjo literatūrinės šventės, iš kurių šaknis tvirčiausiai įleido Poezijos pavasaris su kasmetine poezijos knyga.

Dar Pirmosios Respublikos (1918–1940) laikais pradėtas palikimo leidimas tarybiniais metais tapo kone vienintele ryšio su Nepriklausomos Lietuvos gyvenimu priemone. Tiesa, paskutiniuoju dešimtmečiu tarybinių rašytojų „gyvųjų klasikų“ leisti raštai arba raštų serijos tapo literatūros plėtros stabdžiu: visi resursai būdavo išnaudojami ne naujiems kūriniais publikuoti, o „klasikų“ kartojimams ir pekartojimams.

Jeigu mokslo darbų vertimas į nacionalinę kalbą daro mažiau įtakos, negu filosofijos kūrinių vertimas, tai be beletristikos – poezijos, prozos, publicistikos – vertimų iš kitų kalbų ir į kitas kalbas neegzistavo nė viena nacionalinė literatūra, nesubrendo nė viena nacionalinė kultūra. Kad ir labai reglamentuojamas tarybinės ideologiškai angažuotos cenzūros, vertimų potencialas Lietuvoje buvo kaupiamas atkakliai ir tikslingai. Tą darbą apvainikavo „Pasaulinės literatūros biblioteka“, dabar jau tik papildinėjanti tąsyk išleistų svarbiausių pasaulio literatūros šedevrų rikiuotę. Dabar Lietuvoje leidžiama keliolika mažiau mastabiškų, tačiau „Pasaulinę“ svariai papildančių serijų – Rytų poezijos, raštijos paminklų, naujausių laikų populiariausių romanų ir kt.

Rinkos ekonomikos stipriai koreguota lietuvių ir verstinės literatūros leidyba šiandien sunkiai apibūdinama. Tuo labiau, kad rimtesnės informacijos apie leidybą nėra, gyvename visiškos stichijos sąlygomis.

Dailės kūrinių leidyba specifinė, nes tai yra vaizdinė produkcija, kuriai reikalinga speciali poligrafija, medžiagos, parengimas, – meną pačia knyga kuriančios technologijos, įgūdžiai ir leidybos kultūra.

Tačiau leidybinių požiūriu ji paklūsta bendriesiems principams: leidžiami šaltiniai (meno kūrinių reprodukcijų knygos, vadinamos meno albumais), tyrimai (studijos, monografijos apie dailės kūrinius ir jų kūrėjus), dailės šakų, žanrų istorijos (itin mėgiamas dailės literatūros žanras).

Specifinis dailės leidinių baras yra pavienių dailės, fotografijos, architektūros, skulptūros reprodukcijų leidimas.

Poligrafijos technologijos leido sukurti savus grynai leidybine technika paremtus žanrus: plakatą, atviruką, pašto ženklą.

Specifinis yra muzikos kūrinių leidybos baras.

* * *

Tai, kas kalbėta apie poligrafiją paremtą žinijos multiplikavimo sistemą, šiandien turėtų būti pratęsta žinijos elektroninio multiplikavimo sistemos aprašymu.

Tačiau lygiai taip pat, kaip čia nekalbėta apie rankraštinės knygos sistemą (rankraštinė knyga įvairiomis savo formomis egzistuoja ir dabar, ir viena iš įdomiausių jos naujausiųjų modifikacijų yra miniatiūrinė knyga), čia nekalbama ir apie elektroninio multiplikavimo sistemą. Pabrėžtina tik tai, kad skaitmeninė knyga sparčiai įsitvirtina šiandieniam gyvenime ir formuoja ištisą pasaulį – virtualų pasaulį, kuriame žinija organizuojama jau šiai technologijai savybiškais principais ir būdais. Tačiau kaip skaitmeninės knygos nebūtų be poligrafiškai leistos knygos, taip nė vienos iš šių – nebūtų be pačios žinijos.

To visų pirma derėtų niekada nepamiršti.

Spausdinama iš rankraščio. Pirmąkart skelbta leidinyje „XXVII knygos mėgėjų metraštis“, t. 3, 2004, p. 71–82.

LIETUVOS NACIONALINIŲ INTERESŲ SARGYBINIS

1996-ieji paženklinti pirminio valstybės turto privatizavimo nusikalstamomis veikomis, bankų griūtimi, ekspremjero Adolfo Šleževičiaus indėlio atsiėmimo iš Lietuvos akcinio inovacinio banko (LAIB) istorija, žmonių nuskurdinimu, nebaudžiamumo išplitimu. Tautos atmintyje tie metai įsirėžė kaip *prichvatizacijos* – neteisėto praturtėjimo ir masinio nuskurdinimo – metai.

Romualdas Ozolas buvo vienas iš nedaugelio politikų, adekvačiai suvokusių susidariusią būklę, jos neigiamas pasekmes valstybės prestižui, žmonių pasitikėjimui valstybe. „Jeigu artimiausiu metu nebus paskelbtas ir pradėtas karas su mafija, su juodosiomis organizuotomis struktūromis, mes neturėsime savo valstybės“¹, – rašė jis.

1996 m. vasarą, pasinaudodamas Seimo nariui suteiktomis teisėmis, R. Ozolas sistemingai kaupė informaciją apie valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymo vykdymą, investicinių akcinių bendrovių dalyvavimą privatizavime, bankų krizės padarinius, bankrutavusių įmonių bylas. Išsiaiškinta, kad per bankrutavusius bankus išvogta apie 1,5 milijardo litų; per finansines investicines bendroves pavogta 118,4 milijono litų, 57,7 milijono JAV dolerių ir 4 milijonai Vokietijos markių; per investicines akcines bendroves iš akcininkų nusavinta apie 737 milijonai litų, nukentėjusių asmenų – 57 352. Tai tik keletas žmonių nuskurdinimo ir nualinimo faktų.

Politinį susidariusios padėties vertinimą R. Ozolas 1996 m. rugpjūčio 27 d. memorandume „Skurdas Lietuvoje yra neteisėtas“ pateikė tuometiniam Lietuvos Respublikos Prezidentui Algirdui Brazauskui. Memorandume R. Ozolas skurdo neteisėtumą vertino kaip nacionalinio masto problemą, pasiūlė ją spręsti įkuriant Nacionalinį tyrimų biurą (NTB). Pagal R. Ozolo sumanymą NTB „turėtų užsiimti nacijos interesų gynimu visų pirma nuo visų valstybės vardu neteisėtai veikiančių asmenų ir institucijų“. NTB turėtų užbaigti kontroliuojančių mūsų valstybės institucijų sistemą: Valstybės kontrolė, Seimo kontrolieriai, Nacionalinis tyrimų biuras.

Prezidentas A. Brazauskas teigiamai vertino R. Ozolo iniciatyvą ir pasiūlė per dvi savaites pateikti pasiūlymus dėl darbo grupės, kuri parengtų teisės norminius aktus specialiai kontrolės institucijai sukurti. Rugsėjo 23 d. Prezidento dekretu sudaryta R. Ozolo vadovaujama darbo grupė teisės norminiams aktams, reglamentuojantiems valstybės valdžios ir valdymo institucijų kontrolės mechanizmą, parengti. Lapkričio 25 d. darbo grupė parengtą Lietuvos Respublikos Nacionalinio tyrimų biuro įstatymo projektą įteikė Prezidentui.

Viena iš pagrindinių NTB įstatymo projekto sąvokų – nacionaliniai interesai – apibrėžti kaip „Lietuvos valstybės ir Tautos siekimas išsaugoti ir sustiprinti Lietuvos nepriklausomybę, jos teritorinį vientisumą, konstitucinę santvarką, ekonominę galią ir demokratinės raidos sąlygas“. Pagal įstatymo projektą „NTB Respublikos Prezidentui atsakinga ir Seimui atskaitinga valstybės institucija, kontroliuojanti valstybės pareigūnų, valstybės tarnautojų ir turto administratorių veiklą, susijusią su galimos didelės žalos nacionaliniams interesams darymu, tikrinanti faktus apie visų lygių valstybės pareigūnų ir tarnautojų bei turto administratorių piktnaudžiavimą ir korupciją“ (7 straipsnis). R. Ozolo manymu, pagrindinis NTB darbas būtų valstybės vardu paimtų kreditų išdalijimo byla, bankų krizės byla, indėlininkų apvogimo byla ir kita – visa, ko nepajėgia įveikti egzistuojančios teisėtvarkos institucijos. Biurui numatyta daug teisių, tarp jų siūlymai keisti esamą įstatymų bazę, valstybės institucijų struktūrą, bet svarbiausia – pateikti medžiagą traukti baudžiamojon atsakomybėn aukščiausio lygio valstybės pareigūnus. R. Ozolas buvo įsitikinęs dėl NTB gebėjimo įveikti išplitusias nebaudžiamumo nuostatas ir atgaivinti pasitikėjimą valstybe.

¹ Ozolas R. *Kam reikalingas Nacionalinių tyrimų biuras? // Vakarinės naujienos, 1996 m. gruodžio 10 d.*

NTB įstatymo projektas svarstytas kai kuriose ministerijose, Valstybės saugumo departamente. Pastabas pateikė mokslininkai, sulaukta JAV FTB chartijos kūrėjų vertinimų. Tačiau Seimo svarstymui įstatymo projektas nebuvo pateiktas. Matyt, kelią Seime jam bus užkirtę nevienareikšmiški vertinimai ir išvados bei rinkimų aplinka. R. Ozolas 1997 m. vasarį kalba apie „panišką pasipriešinimą Nacionalinio tyrimų biuro idėjai. Ar tai nėra pasirengimas galimiems „nukrypimams“ savo pačių gretose ir galimybių gelbėtis kūrimas?“¹

1996 m. rudenį, prieš Seimo rinkimus, priimtas kitas memorandumas – Lietuvos pramonininkų konfederacijos ir Tėvynės sąjungos (Lietuvos konservatorių), kurio vienas iš punktų skelbė: „Pagal privatizavimo metu galiojusius įstatymus įvykusio valstybės turto privatizavimo rezultatai įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios neturi būti peržiūrimi ir keičiami.“²

Seime daugumą laimėjusi Tėvynės sąjungos (Lietuvos konservatorių) Vyriausybė 1997 m. vasario 18 d. priėmė nutarimą Nr. 135 „Dėl Specialiųjų tyrimų tarnybos prie Vidaus reikalų ministerijos“. Naujai teisėsaugos institucijai (STT) patikėtos kovos su organizuotu nusikalstamumu, korupcija ir nusikaltimais valstybės tarnybai funkcijos. 2000 m. gegužės 2 d. Seimas priėmė Lietuvos Respublikos Specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymą, įteisinusį STT kaip savarankišką teisėsaugos instituciją, tačiau gerokai nutolusią nuo R. Ozolo projektuoto NTB. Pagal įstatymą „STT veiklos tikslas – mažinti korupciją, kuri kelia grėsmę žmogaus teisėms ir laisvėms, teisinės valstybės principams, trukdo plėtoti ekonomiką“ (6 straipsnis). Akivaizdu, nacionalinių interesų gynimo prioriteto nelikę, nors nacionalinio masto korupcinių nusikaltimų, įskaitant politinę korupciją, nesumažėję.

Skaitytojų dėmesiui pateikiame du svarbius, aktualumo nepraradusius dokumentus, liudijančius R. Ozolo ryžtą ir pastangas apginti Lietuvos nacionalinius interesus.

Algimantas Jankauskas

Lietuvos Respublikos Prezidentui
Jo Ekscelencijai
p. Algirdui Brazauskui

MEMORANDUMAS SKURDAS LIETUVOJE YRA NETEISĖTAS

Lietuvos padėtis iš Baltijos valstybių kol kas prasčiausia. Lietuvoje 1995 m. buvo mažiausias vidutinis mėnesinis atlyginimas (Lietuvoje 163 JAV doleriai, Latvijoje 212,5 JAV dolerio, Estijoje 224,1 JAV dolerio), mažiausias bendras vidaus produktas vienam gyventojui (Lietuvoje 1351 JAV doleris, Latvijoje 1695 JAV doleriai, Estijoje 1625 JAV doleriai), mažiausios tiesioginės užsienio investicijos (Lietuvoje 55 mln. JAV dolerių, Latvijoje 160 mln. JAV dolerių, Estijoje 193 mln. JAV dolerių).

Čia nekalbu apie privatizacijos metu neišnaudotas galimybes – tokia analizė yra ne vieno žmogaus priedermė: kad ir koks nešališkas jis būtų, savo vertinimus turėtų paremti postulatais, kurie kitų galėtų būti politiškai užginčyti ir taip pat aprioriškai atmesti, o tai tik padidintų politinį triukšmą bei susipriešinimą. Vieno žmogaus balsas Lietuvoje šandien jau beveik nieko nevertas. Vertę beturi tik fizinė jėga ir finansinė galia. Kraštutinė jų sąveikos forma – nusikaltimai – tik aprėmina šiandieninį mūsų gyvenimo neprotingumo paveikslą, kuris tolydžio didėja: vis daugiau žmonių tampa jo „ugdytojais“.

Ir vis dėlto išnagrinėti mūsų gyvenimo blogio priežastis ir nustatyti didžiuliai priimtinus jo įveikimo kelius būtina – kitaip visuomenė neatgaus sąmonės. Tam veiksmui patogus momentas artėja: į naująjį Seimą ateis visuomenės pasitikėjimą pačiu sunkiausiu Lietuvai

¹ Ozolas R. Lietuva. Istorija karštomis pėdomis. 1994–1997 metai. Vilnius, Mintis, 2007, p. 359.

² Lietuvos pramonininkų konfederacijos ir Tėvynės sąjungos (Lietuvos konservatorių) memorandumas // Lietuvos rytas, 1996 m. spalio 12 d.

laikotarpiu išsaugojusios ar įgijusios politinės organizacijos ir asmenys, todėl, reikia tikėtis, Seimas bus pajėgus suformuoti korpusą atstovų, galinčių užsiimti interpartiniu Lietuvos atsilikimo problemos ištyrimu ir rekomendacijų jam įveikti parengimu. Toks projektas galėtų pretenduoti ir į politinės santarvės sąlygų pamatą. Tai labai svarbu: valstybės krizės sparčiai įveikti nepavyks ir po rinkimų, jeigu nebus sudaryta politinė taika.

Ilgalaikiai valstybės gyvenimo normalizavimo darbai galėtų būti dar efektyvesni, jeigu nedelsiant būtų pradėta nacionaliniu mastu tvarkyti tie klausimai, kurie jau šiandien yra akivaizdūs ir nereikalauja didesnių politinių svarstymų. Tai – visi aiškiai nusikalstami žmonių nuskurdinimo ir nualinimo veiksmai. Juos tik reikia visuotinai ištirti, teisminiu būdu įvertinti, kaltuosius nubausti, o nukentėjusiems suteikti pagalbą, šitaip pradėdant atkūrinėti valstybės prestižą ir žmonių geresnio gyvenimo viltį.

Paminėsiu tik svarbiausius iš neabejotinų nusikaltimų.

Per bankrutavusius Lietuvos bankus išvogta apie 1,5 milijardo litų.

Per finansines investicines bendroves pavogta 118,4 milijono litų, 57,7 milijono JAV dolerių ir 4 milijonai Vokietijos markių. Areštuota vos 17,5 milijono litų.

Per investicines akcines bendroves iš akcininkų įvairiom formom nusavinta apie 737 milijonai litų.

Apskritai, socialinės kompensacijos programa su investicinių čekių pagalba pavyko prastai. Lietuvos piliečiams buvo skirta 10,5 milijardo litų valstybės vienkartinį išmokų ir kitų tikslinių kompensacijų. Tik 2 milijardai 42 milijonai litų buvo panaudota būstams ir 955 milijonai litų kitam nekilnojamam turtui įsigyti. Už kitą dalį čekių įsigyta apie 23 procentus viso valstybinio privatizuojamo kapitalo (300 akcinių bendrovių išpirko 1092 įmones). Tai lyg ir gerai. Deja, tik retas akcininkas naudoja dividendais, kitų „čekinis kapitalas“ yra išaldytas arba realiai prarastas. Didelė dalis investicinių čekių liko išvis nepanaudota.

Vien tik Lietkoopsąjunga, nekalbant apie kitas visuomenines turtu disponavusias organizacijas, eliminuodama per 600 000 iš buvusių milijono pajininkų, perėmė didžiąją dalį iš 450 milijonų litų 1990 m. turėto turto.

Visa tai – kartoju – yra tik dalis grynai nusikalstamu būdu iš Lietuvos žmonių pagrobto turto.

„Vnešnekonombankas“ Maskvoje tebe laiko nusavinęs 155 milijonus 849 tūkstančius Lietuvos piliečiams priklausančių JAV dolerių.

Čia neminimi okupacijos atnešti nuostoliai, nuostoliai dėl restitucijos proceso užšaldymo, indėlių nuvertinimas įvedant litą ir pan.

Vien dėl finansinių investicinių bendrovių neteisėtos veiklos nukentėjo 57 352 asmenys. Retas žmogus atkurtoje Lietuvoje nepatyrė finansinių nuostolių. Skurdas Lietuvoje įsitvirtino visų pirma dėl neteisėtų veiksmų, todėl jis net pagal savo kilmę yra neteisėtas. Pareigūnų neveiklumas ginant žmonių teises ir interesus atšaldė Lietuvos piliečių pasitikėjimą valdžia ir valstybe. Žmonių finansinio pajėgumo atstatymas likviduojant praradimus šiandien jau yra tapęs opiu politiniu klausimu.

Esu patenkintas mūsų susitikimu ir tuo, kad Ekscelencija žengė ryžtingų žingsnių: laidoje per Lietuvos televiziją buvo dar kartą akcentuota nusikalstamumo politinis aspektas, pasitarime su teisėsaugos darbuotojais pripažintas būtinumas sudaryti tarpžinybinę grupę kovai su korupcija ir organizuotu nusikalstamumu.

Tai iš principo teisinga ir reikalinga.

Tačiau nepakankama. Trijų žinybų jėgų suvienijimas, jeigu tam „suvienijimui“ nesuteikiama papildomų galių ir resursų, problemų iš esmės nesprendžia.

Pirma, „suvienijimo“ nerems žinybos, kurios ir toliau privalės dirbti savo darbą, o geriausių specialistų atsitraukimas jį sunkins. Antra, „suvienijimo“ sprendžiamos prob-

leamos bus iš esmės ribojamos žinybų sprendžiamų problemų, o korupcijos, nuolaidžiavimo nusikaltėliams ar net bendradarbiavimo su nusikalstamomis struktūromis faktai vienas po kito ryškėja pačiose žinybose ir jos pačios turi būti tiriamos. Trečia, esama daug klausimų, kurie gali būti pavadinti nacionalinio masto problemomis, bet jie tyrinėjami kaip eiliniai žinybiniai klausimai arba išvis netiriami (pvz., disponavimas Sodros turtu ir jo panaudojimo teisėtumas, nelegali pasienio tarnybų veikla ir pan.).

Nepatenkinamas yra ir Generalinės prokuratūros siūlomas departamentas prie Generalinės prokuratūros: siūlomo departamento vadovas negali būti atsakingas dviem aukštesniems už jį pareigūnams – jis turi būti visiškai savarankiškas ir tiesiogiai pavaldus tik Prezidentui. Šios institucijos nereikėtų tapatinti su vyriausybėmis struktūromis netgi pavadinimu. Kuriamąją instituciją ir dėl paskirties, ir dėl priklausomybės tikslingiausia būtų pavadinti Nacionaliniu tyrimų biuru. Jis turėtų užbaigti kontroliuojančiųjų mūsų valstybės institucijų sistemą: taip kaip Valstybės kontrolė atlieka svarbiausių vykdomosios valdžios veiksmų (valstybės turto naudojimas, valstybės išdo būklė ir valstybės biudžeto vykdymas) sėkmės priežiūrą, kaip Seimo kontrolieriai gina įstatyminius piliečių interesus, taip Nacionalinis tyrimų biuras turėtų užsiimti nacijos interesų gynimu visų pirma nuo visų valstybės vardu neteisėtai veikiančių asmenų ir institucijų. Suprantama, tokia institucija tegalėtų būti tiesioginėje Prezidento priežiūroje, jam tiesiogiai atsakant ir už NTB veiklos legalumą. Tokios struktūros mūsų valstybės Konstitucijoje nenumatyta. Tačiau Konstitucijos 73 straipsnis tokią kontrolės instituciją Seimui kurti leidžia.

Nacionalinio tyrimų biuro veiklos efektyvumas Prezidentui galėtų suteikti didelės papildomos galios, tačiau už bet kokią nelegalų jos panaudojimą padidintų ir Prezidento apkaltos galimybę. Tokiu būdu konstitucinė Tautos, Seimo, Prezidento ir Vyriausybės subordinacija būtų nepažeista, o dabar įsigalinti „savo pačių nusikaltimų tyrimo“ „tvarka“ (pvz., ar gali teisingai nustatyti nusikaltimų apimtis teisininkai, patys atsiėmę indėlius iš nusikalstamai grupei priklausiusių investicinių bendrovių?) pagaliau galėtų būti pradėta įveikinti.

Nacionalinio tyrimų biuro steigimas ir galėtų, ir turėtų inspiruoti vykdomosios valdžios struktūros supaprastinimą – kai kurių ministerijų panaikinimą, kitų, o visų pirma Vidaus reikalų ministerijos, sumažinimą, taip randant lėšų naujosios institucijos – NTB – finansavimui. Ministerijų mažinimas naujojo Seimo bus vykdomas, todėl jau dabar būtų labai reikšminga procesą projektuoti valstybės reikmių ir interesų tenkinimo optimizavimo linkme. Visa tai, beje, taip pat nereikalauja jokių konstitucinių pataisų ar – juo labiau – valstybės funkcijų revizijos.

Aišku, Nacionalinio tyrimų biuro veikla labiausiai priklausytų nuo jo vadovo. Tai turėtų būti nepriekaištingas, autoritetą visuomenėje jau dabar turintis profesionalas. Bet jo parinkimas, aišku, turėtų būti Jūsų prerogatyva.

Nacionalinių interesų gynimo viršinstitucinės garantijos turės būti sukurtos anksčiau ar vėliau. Be jų mūsų valstybė ir toliau bus tāsoma žinybinio nuomario traukulių (prisiminkim vien tāsymąsi su „gyvatuko formule“!).

Darbas kuriant Nacionalinį tyrimų biurą gali užtrukti pusmetį ir ilgiau. O laiko neveikimui mes nebeturime. Todėl siūlau jau dabar, nedelsiant, įkurti Laikinąją tyrimų grupę, kuri nustatytų turto išvalstybinimo eigoje iš piliečių apgaulės ar kitais neteisėtais būdais pagrobto turto apimtis ir pateiktų pasiūlymus dėl problemos išsprendimo nacionaliniu mastu. Laikinoji tyrimų grupė darbą galėtų pradėti tuoj pat ir iki metų pabaigos, kada naujasis Seimas jau bus pasirengęs spręsti ilgalaikes problemas, parengti informaciją ir rekomendacijas Seimui. Tai galėtų pasitarnauti ir tolesniems Seimo žingsniams sprendžiant kovos su žmonių nualinimu ir skurdu problemas, ir Prezidentui, kai reikės Nacionaliniam tyrimų biurui formuoti politiškai kryptingas ir dalykiškai pagrįstas užduotis. Skurdo nacionalinius mastus, jų konkrečias priežastis ir įveikimo galimybes būtina tiksliai apibū-

dinti nedelsiant ir nedelsiant imtis ne fragmentiškų, o problemas iš esmės sprendžiančių, veiksmų. Masinio nuskurdinimo organizatorius ir vykdytojus teisminei vertinimui būtina atiduoti neatidėliojant.

Darbai Laikinojoje tyrimų grupėje siūlau ir savo kandidatūrą: pastarųjų metų darbas aiškinantis konkrečius nusižengimus parodė, kad turint norą viską galima išsiaiškinti. Reikia tik darbo ir politinės valios. Asmeniškai aš, gavęs įgaliojimus, esu pasirengęs pradėti darbą tą pačią dieną.

1996 08 27
Vilnius

Romualdas Ozolas
Lietuvos Respublikos Seimo narys

P.S. Priedu pagrindinius memorandumuose naudotų duomenų šaltinius – įvairių Lietuvos valdžios institucijų atsakymų į mano paklausimus kopijas.

Projektas
1996 11 21

LIETUVOS RESPUBLIKOS NACIONALINIO TYRIMŲ BIURO ĮSTATYMAS

1996 m. d. Nr.
Vilnius

I SKYRIUS BENDROSIOS NUOSTATOS

1 straipsnis. Įstatymo paskirtis

Šis įstatymas reglamentuoja Nacionalinio tyrimų biuro veiklą: nustato jo paskirtį, tikslus, įgaliojimus, finansavimą.

2 straipsnis. Pagrindinės sąvokos

Korupcija – tai valstybės pareigūnų ar valstybės tarnautojų pažeidimai, susiję su jų papirkinėjimu, o taip pat kitoks neteisėtas savo įgaliojimų naudojimas arba nenaudojimas.

Piktnaudžiavimas tarnyba – tai tyčinis valstybės pareigūno ar valstybės tarnautojo pasinaudojimas tarnybine padėtimi ne tarnybos interesais.

Didelė žala – tai žala Lietuvos valstybės suverenumui, teritorijos neliečiamumui, ekonominei ir gynybinei galiai, o taip pat materialinė žala valstybei, įmonei ar asmeniui, kenkianti nacionaliniams interesams ir sudaranti pavojų jų buvimui.

Nacionaliniai interesai – tai Lietuvos valstybės ir Tautos siekimas išsaugoti ir sustiprinti Lietuvos nepriklausomybę, jos teritorinį vientisumą, konstitucinę santvarką, ekonominę galią ir demokratinės raidos sąlygas.

Nacionalinis saugumas – tai Lietuvos valstybės nepriklausomybės, jos teritorinio vientisumo, konstitucinės santvarkos, ekonominės galios ir demokratinės raidos sąlygų išsaugojimo ir sustiprinimo garantijos.

Valstybės paslaptis – tai į valstybės paslaptį sudarančių žinių sąrašą įtraukta informacija, kurios paskelbimas, perdavimas ar kitoks atskleidimas gresia nacionaliniam saugumui.

Tarnybinė paslaptis – tai į valstybės ir savivaldos įstaigų, o taip pat ūkio subjektų neskelbtinų žinių sąrašus įtraukta informacija, kurios atskleidimas gali padaryti didelę žalą valstybei.

Komercinė paslaptis – tai informacija apie ūkinio subjekto veiklą įstatymų ar kitų teisės aktų reglamentuota kaip jo veiklos paslaptis.

Valstybės pareigūnas – asmuo, kuris vykdo valdžios atstovo funkcijas arba turi valstybės administracinius įgaliojimus.

Valstybės tarnautojas – tai asmuo, neturintis valstybės pareigūno įgaliojimų, tačiau užimantis iš valstybės ar savivaldybės biudžeto apmokamas pareigas.

Turto administratorius – tai asmuo, kuris valstybės arba privatų turtą tvarko, remdamasis sutartiniais turto savininko įgaliojimais.

Kredito ir finansinės įstaigos – tai bankai, jų tarpe jų užsienio bankų filialai, draudimo įmonės ir draudimo brokeriai, investiciniai fondai, investicinių fondų valdymo įmonės ir depozitoriumai, finansų maklerio įmonės, investicijų valdymo bei konsultavimo įmonės, kredito unijos.

3 straipsnis. Nacionalinio tyrimų biuro atsakomybė ir atskaitomybė

Nacionalinis tyrimų biuras už savo veiklą atsako Respublikos Prezidentui ir atsiskaito Seimui.

Nacionalinis tyrimų biuras nuolat informuoja Respublikos Prezidentą apie galimas grėsmes Lietuvos valstybės nacionaliniams interesams. Prezidento reikalavimu Nacionalinis tyrimų biuras privalo jam pateikti informaciją ir apie kitų biuro atliekamų tyrimų eigą bei rezultatus.

Nacionalinio tyrimų biuro direktorius ne rečiau kaip kartą per metus, o taip pat Seimo pareikalavimu turi atsiskaityti Seime už biuro veiklą.

4 straipsnis. Nacionalinio tyrimų biuro veiklos viešumas

Visuomenės informavimo priemonės turi teisę gauti informaciją apie Nacionalinio tyrimų biuro veiklos rezultatus.

Nacionalinio tyrimų biuro turima informacija, kuri laikoma valstybės, tarnybine ar komercine paslaptimi, yra neskelbiama.

5 straipsnis. Nacionalinio tyrimų biuro santykis su teisėsaugos bei kitomis valstybės institucijomis

Vidaus reikalų ministerija, Valstybės saugumo departamentas, Krašto apsaugos ministerija bei kitos valstybės institucijos, kurios turi kvotos organo bei operatyvinės veiklos subjekto teises, Nacionalinio tyrimų biuro direktoriaus ar jo pavaduotojų reikalavimu savo kompetencijos ribose visą reikalingą paramą biuro veiklai vykdyti suteikia neatidėliotinai. Nacionalinio tyrimų biuro darbuotojai privalo išsaugoti Valstybės ir kitas įstatymo saugomas paslaptis, kurias sužinojo eidami savo tarnybines pareigas. Ši pareiga galioja ir asmenims, nedirbantiems Nacionalinio tyrimų biuro veikloje.

6 straipsnis. Nacionalinio tyrimų biuro santykis su Lietuvos banku ir kitomis kredito bei finansinėmis įmonėmis

Nacionalinis tyrimų biuras turi teisę iš Lietuvos banko bei kitų kredito ir finansinių įmonių gauti informaciją, kuri reikalinga NTB funkcijoms vykdyti.

II SKYRIUS

NACIONALINIO TYRIMŲ BIURO SISTEMA IR FUNKCIJOS

7 straipsnis. Nacionalinis tyrimų biuras

Nacionalinis tyrimų biuras yra Respublikos Prezidentui atsakinga ir Seimui atskaitinga valstybės institucija, kontroliuojanti valstybės pareigūnų, valstybės tarnautojų ir turto administratorių veiklą, susijusią su galimos didelės žalos nacionaliniams interesams darymu, o taip pat tirianti faktus apie visų lygių valstybės pareigūnų ir tarnautojų bei turto administratorių piktnaudžiavimą ir korupciją.

Nacionalinio tyrimų biuro statutą tvirtina Seimas.

8 straipsnis. Nacionalinio tyrimų biuro direktorius

Nacionaliniam tyrimų biurui vadovauja direktorius, kurį penkeriems metams Seimo pritarimu skiria Respublikos Prezidentas.

Nacionalinio tyrimų biuro direktorius:

- 1) vadovauja Nacionaliniam tyrimų biurui;
- 2) organizuoja Nacionalinio tyrimų biuro darbą;
- 3) tvirtina vidaus darbo tvarkos taisykles;
- 4) nustatyta tvarka skiria ir atleidžia iš darbo Nacionalinio tyrimų biuro pareigūnus.

Nacionalinio tyrimų biuro direktoriumi gali būti Lietuvos Respublikos pilietis, turintis aukštąjį išsilavinimą ir nepriekaištingą reputaciją.

9 straipsnis. Nacionalinio tyrimų biuro direktoriaus pavaduotojai

Nacionalinio tyrimų biuro direktoriaus pavaduotojus į pareigas skiria ir iš jų atleidžia Respublikos Prezidentas biuro direktoriaus teikimu.

Nacionalinio tyrimų biuro direktoriaus pavaduotojui keliami tie patys reikalavimai kaip ir biuro direktoriui.

10 straipsnis. Nacionalinio tyrimų biuro funkcijos

Nacionalinis tyrimų biuras:

- 1) prognozuoja, išaiškina bei tiria galimas grėsmes Lietuvos valstybės nacionaliniams interesams;
- 2) inicijuoja ir vykdo didelę žalą padariusių veikų tyrimą;
- 3) tęsia kitų valstybės institucijų tyrimus arba savo vykdomus tyrimus perduoda kitoms institucijoms kompetencijos ribose;
- 4) tyrimų išvadas teikia Respublikos Prezidentui ir informuoja Seimą.

Nacionalinis tyrimų biuras, vykdydamas šio straipsnio pirmoje dalyje numatytas funkcijas, turi teisę naudotis operatyvinėmis priemonėmis.

11 straipsnis. Nacionalinio tyrimų biuro struktūra

Nacionalinį tyrimų biurą sudaro skyriai, kuriems vadovauja Nacionalinio tyrimų biuro direktoriaus pavaduotojai. Nacionaliniame tyrimų biure sudaromi ir kiti struktūriniai padaliniai.

12 straipsnis. Nacionalinio tyrimų biuro pareigūnų atranka

Nacionalinio tyrimų biuro pareigūnai priimami ne jaunesni kaip 20 metų Lietuvos Respublikos piliečiai, kurie pagal išsilavinimą, intelektą, asmenines bei dalykines savybes, sveikatos būklę tinka Nacionalinio tyrimų biuro pareigūno darbui.

13 straipsnis. Nacionalinio tyrimų biuro direktoriaus, jo pavaduotojų bei kitų biuro pareigūnų teisės

Nacionalinio tyrimų biuro pareigūnai, eidami savo pareigas, turi teisę:

- 1) reikalauti pasiaiškinimų ir paaiškinimų visais tiriamais klausimais;
- 2) netrukdomi įeiti į valstybės ir savivaldybių institucijų bei kitų ūkinių subjektų patalpas ir teritoriją;
- 3) paimti laikinai – iki 30 dienų – iš juridinio ar fizinio asmens dokumentus, reikalingus tyrimui, palikus dokumentų paėmimo aktą, užantspauduoti dokumentų bei kitų vertybių saugojimo vietą, daryti dokumentų kopijas ir išrašus;
- 4) užplombuoti ar užantspauduoti juridinių ar fizinių asmenų saugyklas, patalpas, įrengimus, uždaryti teritoriją ar jos dalis;
- 5) nustatyta tvarka laikyti, nešioti bei panaudoti tarnybinį ginklą.

Nacionalinio tyrimų biuro direktorius ir jo pavaduotojai, eidami savo pareigas, dar turi teisę:

- 1) siūlyti Respublikos Prezidentui ar Seimui atleisti iš pareigų jų skiriamus valstybės valdžios ir valdymo institucijų pareigūnus ar siūlyti paskirti jiems drausmines nuobaudas;
- 2) siūlyti Respublikos Prezidentui teikti atitinkamas įstatymų pataisas;
- 3) duoti operatyvinės veiklos subjektams privalomas užduotis, gauti konkrečią informaciją operatyvinės veiklos priemonėmis;
- 4) reikalauti iš valstybės valdžios ir valdymo institucijų paramos Nacionalinio tyrimų biuro veiklai vykdyti;
- 5) pasitelkti specialistus tyrimams atlikti.

Nacionalinis tyrimų biuras turi kvotos organo teises.

14 straipsnis. Nacionalinio tyrimų biuro pareigūnų neliečiamumas

Nacionalinio tyrimų biuro direktoriui ar jo pavaduotojams bylą gali iškelti generalinis prokuroras Respublikos Prezidento sutikimu.

Kitiems Nacionalinio tyrimų biuro pareigūnams baudžiamąją bylą gali iškelti tik generalinis prokuroras.

15 straipsnis. Nacionalinio tyrimų biuro pareigūnų skyrimas bei atleidimas

Nacionalinio tyrimų biuro pareigūnus skiria ir atleidžia šio biuro direktorius. Jie yra valstybės pareigūnai.

Nacionalinio tyrimų biuro pareigūnai atleidžiami iš tarnybos:

- 1) Darbo sutarties įstatymo nustatytais pagrindais;
- 2) kai jam sukanka 65 metai;
- 3) jei savo poelgiu pažemino Nacionalinio tyrimų biuro darbuotojo vardą;
- 4) jei padarė tyčinį nusikaltimą, už kurį yra nuteisiamas;
- 5) netekus Lietuvos Respublikos pilietybės.

16 straipsnis. Nacionalinio tyrimų biuro pareigūnų turto ir pajamų deklaravimas

Nacionalinio tyrimų biuro pareigūnai pradeda eiti pareigas po to, kai deklaruoja savo ir savo šeimos narių turtą bei pajamas.

III SKYRIUS BAIGIAMOSIOS NUOSTATOS

17 straipsnis. Nacionalinio tyrimų biuro pareigūnų darbo apmokėjimas ir socialinės garantijos

Nacionalinio tyrimų biuro pareigūnų darbo apmokėjimo tvarką ir socialines garantijas nustato Lietuvos Respublikos įstatymai.

18 straipsnis. Nacionalinio tyrimų biuro veiklos finansavimas

Nacionalinio tyrimų biuro veikla finansuojama iš valstybės biudžeto.

Visus ūkinius, finansinius Nacionalinio tyrimų biuro klausimus sprendžia vienas iš Nacionalinio tyrimų biuro direktoriaus pavaduotojų.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
PREZIDENTAS

1996 m. lapkričio 25 d.

Projektą parengė: R. Ozolas, A. Abramavičius, V. Bogušis, A. Plokšto, S. Šedbaras, A. Taminskas, A. Vasiliauskas.

Spausdinama iš rankraščių.

ROMUALDAS OZOLAS

PAGRINDINIAI VALSTYBĖS KULTŪROS DARBAI

1. Sukurti Nacionalinę kultūros tarybą.
2. Sukurti Nacionalinės kultūros įstatymą.
3. Parengti Menininko statuso įstatymo projektą.
4. Visas kultūros sritis aprūpinti veiklos reglamentais.
5. Parengti kompleksinę kultūros plėtros strategiją.
6. Parengti tarpžinybinę Žmogaus ugdymo strategiją.
7. Parengti Vyriausybės aktą dėl valstybinės meno ir kultūros fondų kaupimo tvarkos.
8. Parengti Vyriausybės sprendimų kompleksą dėl rekreacinių zonų prieinamumo Lietuvos visuomenei ir užsienio turistams (pajūris, paežerės, paupiai, miškai).
9. Parengti memorialinių ženklų (paminklų, biustų, medžio skulptūrų ansamblių, memorialinių lentų žymiosioms Lietuvos asmenybėms) išdėstymo Lietuvoje schemą (ypatingas dėmesys – sostinei, pvz., Basanavičiaus, Maironio paminklai ir kt.).
10. Sutvarkyti nacionalinio visuomeninio transliuotojo – LRT – darbą ir finansavimo šaltinius.
11. Parengti Vyriausybės dokumentą dėl muzikinio koncertinio gyvenimo Lietuvoje ir užsienyje organizuojančios institucijos ir jos darbo tvarkos.
12. Skirti reikiamas lėšas valstybiniam meno ir kultūros fondams kaupti (pirmiausia – dailės fondams už Nepriklausomybės laikotarpį atkurti).
13. Parengti Vyriausybės dokumentą dėl Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos senamiesčių tvarkymo pažeidimų ir naujos priežiūros tvarkos.
14. Parengti subalansuotą Valstybės ir savivaldybių funkcijų kultūroje atskyrimo ir sąveikavimo tvarkos dokumentą.
15. Parengti Lietuvos etnokultūrinių regionų įstatymą (ES sąlygomis).
16. Skirti reikiamas lėšas Lietuvos instituto veiklai.
17. Parengti nacionaliniam intelektui ugdyti būtinų vertimų ir jų kartojimų planą.
18. Parengti turizmo plėtojimo Lietuvoje planą, numatant įmanomai tolimą perspektyvą, galinčią veikti taip pat Lietuvos infrastruktūros plėtrą Lietuvos tolygaus užimtumo požiūriu.
19. Numatyti perspektyvinį vertėjų rengimo poreikį valstybinei lietuvių kalbos gynybai šalies vidinėje erdvėje Europos Sąjungos sąlygomis.
20. Atgaivinti Dainų švenčių tradiciją.
21. Sukurti nacionalinių filmų gamybos atgaivinimo planą.
22. Dokumentinės kino kronikos gamybos planas ir projektas.
23. Užsienio filmų nuomojimo ir demonstravimo (su vertimu) projektas.
24. Lietuvos fotografijos muziejaus ir archyvo kūrimas.

P. S. Šie darbai gali būti laikomi ir Valstybės prioritetinio finansavimo kryptimis.

*Spausdinama iš rankraščio,
2002 m. liepa.*

Ozolo. 08.09, 10.34

VALSTYBĖS REFORMŲ PIRMAEILIAI DARBAI

1. Valstybės Fauto registras
2. Valstybės Fauto vertė
3. Nacionalinis investicinis bankas
4. Nacionalinė finansų politika - bedarbių šal-
dantis biudžeto deficitas
5. Terminuotas euro įvedimo moratoriumas
6. Pridėtinų vertės gamintojo nacionalinio verslo
protekciozizmas
7. Reemigrantų kapitalo įdarbinimo lengvata
8. Nacionalinio atūto ir turtinio well'auzimas
9. Svestato aprangos Fauto žinis principas
10. Pensijos minimumas - pagal valstybės laisvės laisvės
11. Pratybės laisvės mokyklų projektas
12. Valstybės remia valius auginančias žemas
13. Politines korupcijos pomaistizmas - val-
tybės ir partijos finansizmas
14. Parlamento reforma: dveji žinai
15. Regionalizmas etninių žemės pagrindas
16. Nacionalinis dienraštis
17. Lietuvių žemės laisvės Fauto žinis vėtinimo aprangas
18. Eramo energijos laisvės optimizizmas
19. Baltijos jūra laisvės Fauto žinis regiono laisvės
20. Lietuvos laisvės aprangos programa

2002. 07. 17, 10.40

Lietuvos kultūros kongresas

Pirmasieniai Valstybės ^{kultūros} darbai

1. Sukurti Nacionalinę kultūros tarybą
2. Sukurti Nacionalinę kultūros įstatymus
3. Replamentuoti vis kultūros srities veiklą
4. Parengti Vyriaumybės aktus dėl valstybinės meno ir kultūros fondo kaupimo ir darbo
5. Parengti Vyriaumybės sprendimus kompleksais dėl rekreacinių zonų prieinamumo Lietuvos visuomenės ir ypač turistams (pajūni, priežerės, paupriai, miškai).
6. Parengti memorialinius ženklus (paminklus, būstus, medžio skulptūras, ansamblius, memorialinius centus) iškeltų Lietuvos istorijos reikšmės žmonių Lietuvos armėnų (ypatingas dėmesys - sostinės, Jėz. pr., B. sėdėnėdian, Maironio paminklas ir kt.).
7. Sutvarkyti Nacionalinio visuomeninio transliuotojo - LRT - darbus ir finansavimo šaltinius.

ROMUALDAS OZOLAS

REIKIA SUKURTI TARPTAUTINĘ TAUTŲ TEISĘ, ARBA TAUTOS APSISPSENDIMO PRINCIPAS ŠIUOLAIKINIAME ŽMOGAUS TEISIŲ KONTEKSTE

Pranešimas II pasaulio parlamentarų suvažiavime Tibeto klausimu Vilniuje, „Villon“ viešbučio konferencijų salėje, 1995 m. gegužės 26 d.

Pagrindinė mano pranešimo tezė tokia: naujoji pasaulio raidos logika įsakmiai reikalauja, kad tautos teisės tarptautinėje teisėje būtų nedelsiant įtvirtintos ir garantuotos taip pat, kaip iki šiol buvo garantuotos žmogaus teisės.

Kodėl tai būtina? Pirma, todėl, kad viena negali pakeisti kita. Žmonių visuma dar ne tauta. Apie žmonių apsisprendimo teisės praktiką sprendžiant pagal žmogaus teisių ir laisvių praktiką kilo ir kyla rimčiausios politinės problemos ir pasekmės. Antra, didžiausios pačios tarptautinės teisės kolizijos ir konfliktai susiję su tautų apsisprendimo teisės ignoravimu, slopinimu bei atviru apsisprendimo principo laužymu. Trečia, tautų bandymai atkurti arba įkurti savo nepriklausomas valstybes tebekelia didžiausius XX a. konfliktus, jie pagimdė ir didžiausius to proceso atoveiksmius – fašizmą ir komunizmą, siekusius būtent priešingų etninės ir tautinės valstybių įvairovės sunaikinimo tikslų, vokiečių fašizmo atveju arijų rasę kuriant per šovinizmą ir rasizmą, o rusų komunizmo atveju – per internacionalizmą ir kosmopolitizmą.

Dabar apie kiekvieną tezės argumentą konkrečiau.

Pirmas: *apie tautų apsisprendimo teisės pripažinimą sprendžiant pagal žmogaus teisių įgyvendinimą, kilo ir kyla daug rimtų ir pavojingų politinių problemų ir jų pasekmių*. Realizuoti tautos konstituciškai postuluotą ir paskelbtą apsisprendimą gyventi kaip nepriklausomai šaliai Čėčėnijai labai apsunkino tai, kad vietoj suvereniteto pripažinimo problemų svarstymo pasaulio valstybės demagogiškai pradėjo taikyti ir tebetaiko žmogaus teisių pažeidimo Čėčėnijoje kontrolę. Tokia dalykų padėtis atvedė ne tik į čėčėnų tautos ir jos gyvenamosios aplinkos totalinį sunaikinimą (iš 140 gyvenviečių sunaikinta jau 90), bet ir agresiją Čėčėnijoje vykdančios Rusijos demokratijos žlugimo išvakarės. Yra ar nėra žmogaus teisių pažeidimų, svarstoma ir Tibeto atveju, nors turėtų būti keliamas tas pats šalies suvereniteto pripažinimo klausimas. Žmogaus teisių pažeidimais kaltindama Latviją ir Estiją (atskirais atvejais tai bandoma daryti ir Lietuvos atžvilgiu), Rusija kuria įtampą nepriklausomybę atkūrusių Baltijos valstybių regione.

Apie antrą argumentą – kad *pačios tarptautinės teisės didžiausi pažeidimai susiję su veika, nukreipta prieš tautų laisvę*. Globališkiausias ir didžiausias pasekmes turėjęs šia prasme yra slapstas Stalino ir Hitlerio susitarimas dėl pasaulio persidalijimo XX a. viduryje. Vakarams tos derybos baigėsi Niurnbergo procesu, o Vidurio Europai nesibaigė iki šiolei, nes Antrojo pasaulinio karo pasekmės sąlygojo ne tik šaltąjį karą, bet ir Helsinkio procesą. Tiesos blokada po karo buvo tokia gili, kad tik keletas žmonių Jungtinėse Valstijose žinojo, jog Lietuvos miškuose vyksta rezistencinis karas, Lietuvai vienai likus kovoti su rusų okupantais, kartu su Vakarų sąjungininkais atšventusiais pergale prieš fašizmą. 1988–1989 m. Molotovo ir Ribentropo pasirašytų slaptųjų Stalino ir Hitlerio susitarimų protokolų demaskavimas ir jų pripažinimo niekiniais siekimas tapo vienu svarbiausių Lietuvos, Latvijos ir Estijos išsivadavimo juridinių ir politinių argumentų.

Ir apie trečiąją, kuri postuliuoti geriausia būtų taip: *rimčiausios tarptautinės gynybos tautoms reikia ilgalaikių, istorines epochas sudarančių konfliktų atvejais*. Komunizmo ir fašizmo ekspansijos ir jas lydėjusi tautų okupacija (pvz., pusamžė Baltijos šalių okupacija, Vidurio Europos satelitizacija 1945–1990 m.) yra ryškiausi šio teiginio pavyzdžiai. Tai pasakytina apie slavų ekspansijos metu užkariautas Kaukazo, Vidurinės Azijos, Sibiro tautas, Tibetą Kinijos atveju ir pan.

Dabar esančiuose ir veikiančiuose tarptautinės teisės dokumentuose tautų apsisprendimo klausimu – JT Įstatuose, Deklaracijoje apie nepriklausomybės suteikimą kolonijinėms šalims ir tautoms, Deklaracijoje apie tarptautinės teisės principus valstybėms, nustatančioms draugiškus santykius ir bendradarbiavimą pagal JT Įstatus ir kituose panašiuose aktuose tautų apsisprendimo teisė suprantama kaip tautos laisvė pasirinkti visuomenės politinę struktūrą. Pati tauta šiuose dokumentuose yra daugiau objektas, o ne laisvos valios subjektas.

Be jokios abejonės, minėti tarptautiniai dokumentai yra labai svarbūs. Tačiau jais remiantis negali būti iškeltas, pavyzdžiui, klausimas apie kurdų tautos susivienijimą arba suvienijimą tarptautinėmis pastangomis ir pajėgomis. Šie dokumentai neteikia galimybių pasinaudojant tarptautine teise spręsti Šiaurės Airijos, baskų šalies ir kitų panašių problemų. Vienas iš pačių baisiausių tokios užsitęsusios nenormalios padėties produktų yra tarptautinis terorizmas.

Mąstant apie neabejotinai intensyvėjantį tarptautinės teisės aktų kūrimo darbą, būtina atsiminti, kad žmogaus teisių kodeksas kaip atskaitos taškas darosi nepakankamas ir reguliuojant valstybių vidaus reikalus. Tai yra dėl to, kad kodekse žmonių bendras vardiklis – valstybė, galima sakyti, eliminuotas, o apie tautą tik užsimenama 1950 m. Romos konvencijos 15 straipsnyje. Žmogaus teisių deklaracija, Žmogaus teisių ir laisvių konvencija yra labai vertingi savivalės asmens atžvilgiu tarptautinio tramdymo įrankiai. Kita vertus, kaip tik jų dėka susikūrė tokia padėtis, kad žmogus jau gerai ginamas nuo valstybės, bet valstybė nuo žmogaus – ne. Nekalbu apie piktą žmonių valią – net nuo nestandartiškai veikiančių žmonių valstybės neapdraustos. Visi gerai žinome pastarojo meto migracijos procesus, kurie jau primena tylų naują tautų kraustymąsi. Ypač traukia aukšto pragyvenimo lygio valstybės – Vokietija, Prancūzija, Anglija, Skandinavijos šalys. Tiesa, migraciją ima reguliuoti Šengeno sutartis, normuoja kiti tarptautiniai aktai. Tačiau Vokietijoje turkų šiandien jau penki milijonai (neoficialiais duomenimis – septyni milijonai). Apie problemas patys vokiečiai oficialios politikos lygiu nekalba, bijodami tapti politiniais lavonais. Mes galim ir turim kalbėti, kad – tegul ir dėl kitokios migracijos – netaptume fiziniiais lavonais. Vokiečiai šiuos klausimus palieka nagrinėti gatvių muštynėmis ir padegimais „politikuojujantiems“ savo skustagalviams. Klausimas, matyt, tada toks: kiek imigrantų dar turi atvykti į Vokietiją, kad griūtų šiandieninės politikos stereotipai ir globaliai pradėtų keistis ne tik Vokietijos, bet ir kitų Europos valstybių politika pirma emigrantų, paskui kitataučių, pagaliau savo pačių tautų atžvilgiu? Tauta kaip visuma neišvengiamai iškils kaip gynimo objektas, dar geriau išvydus Žmogaus teisių ir laisvių konvencijos bei kitų šiuolaikinių dokumentų ginamos individų difuzijos produktus. Nenoriu čia labai plėtotis į praeitį, bet negalima nepriminti laiko, kai į okupuotas Baltijos šalis po jų ūkio išvystymo priedanga plūdo ir buvo siunčiami Rusijos kolonistai, Latvijoje ir Estijoje apie 1990 m. sudarę jau daugiau kaip pusę gyventojų, patiems latviams ir estams tampant tautinėmis mažumomis savosiose iki okupacijos etniškai labai normaliose ir patikimose valstybėse. Ir dabar dar ten tebeegzistuoja rimtas tų tautų etninio išlikimo klausimas, kurį reikės išspręsti teigiamai, kad ir kaip Rusija gilintų Latvijos ir Estijos rusakalbių pasipriešinimą tam, remiamą, beje, ta pačia Žmogaus teisių ir laisvių konvencija! Tokioj situacijoje ši konvencija tampa nebegaliojanti patiems latviams ir estams! O apie tautų ir valstybių etninių

problemų sprendimo galimybes taip pat ir naujuose Europos žmogaus teisių ir laisvių dokumentuose – visiška tyla.

Valstybės kuriamos visų pirma dėl to, kad etnosas galėtų teigti save ir ginti. Etnosas tikrai tada ir tampa tauta, kai sau teigti ir ginti sukuria valstybę. Tauta yra tikslą įgijęs ir tam tikslui realizuoti valstybę sukūręs etnosas. Valstybė yra pagrindinis įrankis etnosui išplėtoti savo kūrybines galias ir sukurti sąlygas įgyvendinti mūsų civilizacijos jau garantuojamas žmogaus teises ir laisves. Tauta prasideda nuo jos etninių šaknų, o jos išsiskleidimas į valstybinio gyvenimo formas ir normas ir tesudaro sąlygas etnosui tapti civilizuota tauta.

XX a. antroji pusė pasižymi aiškiai dvasiškesniu ir humaniškesniu požiūriu ne tik į žmones ir tautas, bet ir į gyvastį apskritai. Viena svarbiausių to naujo požiūrio apraiškų yra ekologizmas, gerokai pakeitęs mūsų mąstyseną ir pasaulėjautą. Netgi pozityvistinio tipo filosofinės koncepcijos jau linkusios vengti mechanistinio požiūrio į gamtą ir žmogų. Deja, tarptautinė teisė vis dar persmelkta mechanizmo. Bene akivaizdžiausias šio teiginio argumentas yra joje tebeviešpataujanti tautiškumo (nekalbant apie etniškumą) svarbą užvaldijanti valstybės ir piliečio samprata. Aišku, tokia teisė sunkiai galės būti pagalbininke tautoms realiai einant į nepriklausomybę.

Pasaulio tyla aplink Tibetą, nekalbant apie kovojančią Čėčėniją, yra iš dalies ir dėl to, kad, siekiant jiems padėti, nelabai yra kuo remtis tarptautinėje teisėje. Vakarų bejėgiškumo Serbijoje ir Bosnijoje šaknys yra ten pat.

Keista, tačiau svarstymai Jungtinėse Tautose ir kitose tarptautinėse organizacijose, užuot kėlę naujų etnosų tautinės brandos ir valstybinės nepriklausomybės ugdymo klausimus, suka visai priešinga linkme: kalbama apie tai, kad dekolonizacijos procesas yra pasibaigęs, kad tautos jau sukūrusios savo valstybes, kad naujų etnosų ir tautų suverenizavimasis galėtų pakenkti pasaulio stabilumui ir patikimumui. Atrodo, tokie samprotavimai negalėtų būti ne tik svarstomi, bet ir viešinami – jie kompromituoja pačius Vakarų demokratinės mąstysenos pamatus. Užtat ar ne kaip kompensacija savo pačių sąžinei dažnai hipertrofuotai akcentuojama asmens laisvė, užsimerkiant netgi prieš akivaizdžiausius visumos, arba visuomenės, interesų pažeidimus, neretai sunaikinančius ir realiąsias individo teisių ir laisvių galimybes.

Todėl vertinant Žmogaus teisių kodeksą kaip rimtą XX a. humanistikos laimėjimą, bet matant realias tautų kančias, matyt, ateina laikas ryžtingai pratęsti tą humanizacijos darbą ir analogiškai žmogaus teisėms bei laisvėms skirtiems dokumentams sukurti naujus tarptautinius tautų teises ir laisves ginančius dokumentus. Jie visų pirma turėtų labai griežtai postuluoti ir fiksuoti, kad teisę gyventi ir gyvuoti turi kiekvienas etnosas ir kiekviena tauta. Fiziškai gyventi, būti šitoje žemėje, būtent po šios žemės dangum. Tauta, kaip ir žmogus, negali būti kankinama, su ja negali būti nežmoniškai ar žeminant jos orumą elgiamasi. Tauta negali būti laikoma vergijoje, ji turi teisę į neliečiamybę, ji turi teisę pati rinktis savo visuomenės tvarką ir politiką, ideologiją ir tikėjimą. Tautų pareigos viena kitai nustatytos jau kur kas aiškiau negu jų teisės. Ir tai dar kartą rodo, kad padėtis nenormali ir spręstina.

Baigdamas drįsčiau išreikšti viltį, kad tarp šio suvažiavimo priimtų dokumentų bus ir toks, kuris siūlo pradėti tautų teisių deklaracijos ar konvencijos parengimą.

*Spausdinama iš rankraščio.
Pirmąkart skelbta „Atgimime“
1995 m. birželio 7 d.*

IŠ ROMUALDO OZOLO PALIKIMO**PUSĖ PUSLAPIO APIE DVI NOVELES**

Ramiai literatūrologiškai reaguoti būtų nei šis, nei tas. Dvi Romualdo Ozolo novelės matome kaip lašelį jo visokiausių rašinių, kalbų ir veiklų visumoje, kurią, tiesą sakant, suvokiame kaip neapbrėpiamą ir savo įvairove neįtikėtiną.

Taigi lašelis apie lašelį.

Novelės man parodytos „nuogos“, be datų ir kitų žinių. Jas perskaitęs iš karto pagalvojau, kad parašytos jos – čia spėlionė – turbūt tada, kai geriausias savo novelės rašė Juozas Aputis, Romualdas Granauskas, Bitė Vilimaitė. Ir prilygsta joms.

Yra sakinyš ir pastraipa. Yra kompozicijos saikas. Yra santūriai perteikta intriga. Yra patrauklus pasakotojas. Yra, jeigu žiūrėsime į dviejų novelių skirtumus, ir miesto, ir senų laikų gamtovaizdžio vykęs piešinys. Ir yra, išskiriant „Tris staliukus...“, reikšminga borchesiškojo lygmens veiksmo transformacija, parašyta taip ramiai, kaip tik Borchesas Jorge ir – pasirodo – Ozolas mokėjo.

Nesu labai geros nuomonės apie šių dienų mūsų novelistiką. Šio to pasisemiu skaitydamas Danutę Kalinauskaitę, Renatą Šerelytę, Laurą Sintiją Černiauskaitę, Vidą Morkūną. Ozolo novelės, pirmą kartą spausdinamos dabar, gerai atrodo ir dabarties lauke.

Kad Ozolas rašė ar rašo prozą, kartais nugirsdavau. Tuo laiku, kai jis tapo politikos žmogumi, ši žinia prislopo, gal net tapo pakraštine, lyg ir kokia Sąjūdžio ideologo buvusio gyvenimo įdomybe. Bet viskas pakrypo kitaip, kai 2013 metų rudenį man, kaip leidėjui, jis pasiūlė savo romaną „Pradžią knyga“ ir kai jo rankraštį perskaičiau. Paašikėjo, kad Ozolas – ir rašytojas.

Trumpa kalba yra trumpa. Abi novelės turi savo siužetus, situacijas, veikėjus, terpės piešinius. Ką turi dar? Ko trumpai nepasakysi. Žmogaus egzistencijos supratimą, atveriamą prozos kalba. Teaiškina Arvydas Šliogeris. Supratote: verta ir filosofų dėmesio.

Pasirašo literatūros kritikas –

Valentinas Sventickas

TRYS STALIUKAI UŽ ŠEŠIASDEŠIMT KAPEIKŲ

Aš sėdėjau kavinėje priešais didelį langą, tikriau – priešais stiklinę sieną, padalytą dideliais kvadratais, kurie sieną darė panašią į didelius vieną šalia kito sustatytus langus, ir gurkšnojau raudoną vyną. Aš gėriau vyną ir rūkiau, žiūrėdamas į skverelį ir tolėliau, į gatvę, kuria, baigę darbą, skubėjo žmonės. Savo darbą aš taip pat baigiau, bet skubėti neturėjau kur. Aš sėdėjau, žiūrėdamas į žmones ir į apsnigtą skveriuką. Vakar rytą paspaudė šaltis, o pavakariu ir per naktį krito retos snaigės, ir diena atėjo šviesi, erdvi ir tarsi daug paprastesnė. Skverelis styrojo lyg retas šepetys, o prie liepos ant žemučio pjedestalo sėdėjo granitinė mergaitė vos apsnigtais nuogais pečiais. Sniego jai prikrito ir ant šlaunų, o ji sėdėjo palenkusi galvą ir, kaire ranka tarsi glostydama skverelį-šepetį, mąstė, lyg jai būtų vis tiek, kad jau žiema ir kad žmonės, žieminiiais drabužiais apsirengę, skuba greičiau pasiekti namus.

Jau temo, šviesos užsidedę gatvėje ir kavinės palubėje, ir stiklinėje sienoje atsimušę jų atspindžiai, mažytėmis vaivorykštėmis sužerėdami rieboko valytojos skuduro paliktuose pėdsakuose. Man nepatiko tie švytintys skuduro pėdsakai, ir aš ėmiau žiūrėti į skulptūrą.

Čia buvo šilta, ir aš su pasimėgavimu rūkiau, karts nuo karto nugerdamas raudono vyno, žiūrėjau į mergaitę ir galvojau, kad geriau būtų, jeigu ji ateitų čia – pasėdėtų, sušiltų ir mes ką nors pakalbėtume. Tikrai.

Ji pakėlė galvą, pasižiūrėjo į mane, pamažu nusivalė sniegą nuo šlaunų, paskui nuo pečių, pasitaisė plaukus ir, kiek pagalvojusi, tiesiai per stiklą įėjo į vidų, priėjo prie mano staliuko ir sustojo.

– Atsisėsk, – pasakiau aš, lyg man būtų vis tiek.

– Ačiū.

Ji atsisėdo, vėl pasitaisė plaukus, dešine ranka ant stalo kraščiuko parėmė smakrą ir žiūrėjo didelėmis juodomis akimis.

Jos oda turėjo vos pastebimą granito atspalvį, bet buvo švelni ir lygi. Jai buvo ne daugiau kaip devyniolika.

– Tai atėjai?

– Atėjau.

– Kodėl pas mane?

– Nežinau. Aišku, galėjau nueiti ir pas kitą.

Aš nusijuokiau.

– Gudri tu. Nežinai! Negi tu būtim atsisėdus pas tuos jaunikius?

– Aš nuoga, – pasakė ji.

– Įsivaizduok, kokia būtų jo mergaitės veido išraiška. Tikriausiai atsikeltų ir išbėgtų. Ir jis išeitų žvilgčiodamas į tave.

– Gal man išeiti?

– Aš vienas.

– O ji ar myli jį?

– Nežinau. Jis tai tikrai ne. Tavo oda pašiorpo. Išgerk vyno. Palauk, aš pakviesiu padavėją ir paprašysiu taurelės.

– Nekviesk, nereikia. Aš noriu išgerti iš tavo taurelės – ji tokia graži, žiūrėk, kaip lūžta šviesa – kaip sniege, kada šviečia mėnulis.

– Arba gatvės žibintai.

– Ne, gatvės žibintų šviesa manęs nepasiekia, aš per daug atokiai nuo gatvės. Man sniegas spindi tada, kai šviečia mėnulis. Mėnulis slenka pamažu, sniegu pamažu slenka ir jo šviesos ratas, kol mėnulis pasislepia už dūmtraukio. Tu nežinai, kaip aš tada pykstu ant to dūmtraukio. Bet aš kvaila, juk žinai, kiek logikos mes teturim! Suprantu, kad dūmtraukis nepasislinks, bet vis tiek pykstu.

Ji nusišypsojo.

– Čia taip gera.

Aš pasiėmiau cigaretę.

– Gal ir tu rūkai?

– Niekada nerūkiau. Bet ir nenoriu. Čia taip gera, kad aš ir vyno nenoriu.

– Ne, bet aš matau tris staliukus.

Aš klausiamai pažiūrėjau į ją.

– Ko taip žiūri? Aš gi skulptūra, ir negaliu sukinėtis kaip man patinka. Kartais, žinoma, labai norėtūsi pasisukti ir viską pamatyti, bet aš matau tik tris staliukus – aną, tą ir va šitą, prie kurio sėdim...

– Tu matai šitą staliuką?

– Matau.

– Dabar man aišku...

– Kas tau aišku? – skubiai paklausė ji.

– Kad tu mane pamatei ir aš tau šiek tiek patikau.

– Koks pagyrūnas!

– Gerai, gerai, pasakok.

– Pasakok! Aš jau užmiršau, apie ką kalbėjom.

– Kalbėjom apie tai, kad tu matai tris staliukus, bet tau jų mažai ir kartais norėtum matyti daugiau.

– Koks tu bjaurus, – pasakė ji.

Mes pasižiūrėjom vienas į kitą ir nusišypsojom. Ji pakėlė dešinę ranką ir apžiūrėjo didžiojo piršto nagą. Paskui užkėlė koją ant kojos ir susimąstė. Sulenkta per riešą ranka laisvai kaboję priešais kelią. Ji nelankstydamą pamažu judino ilgus pirštus, o aš žiūrėjau į jos keli ir galvojau, kad jei jis matytųsi pro kojine, truputį nuslinkus sijonui, aš turbūt būtinai panorėčiau ranką pajusti ramų, mieguistą kelio sąnario gurgždesį, visų sąnarių, kaulų, raumenų tvinksėjimą, kada iš širdies jiems ateina nauja kraujo siunta. Nebuvau tikras, kad kažko panašaus nejaučiu ir dabar, bet ji pažvelgė, nusišypsojo ir vėl žaisdama savo ilgais pirštais pasakė:

– Supranti, būna taip, kad sėdi, sėdi ir pajunti, kad viskas išnyksta – namai aplink stovi, bet jų nėra, nėra liepos, kur auga šalia manęs, ir savęs visai nebejaučiu. Ne, ne visai, bet tai jau ne įprastas kūno svoris, nes svoris – tai ryšys su žeme. Svoris – tai nuovargis arba tai, kada tau gera. O man tada rodosi, kad aš sėdžiu, jausdama tik milijardus mažyčių jėgų sąveikų, ir jei tada galėčiau judinti ranką ir vesčiau ją ten, kur tų jėgų sąveikos laukas baigiasi, mano ranka nubrėžtų ore įvairias formas. Nubrėžtų pečius, nugarą, krūtis, supranti – viską, kaip iš tiesų yra, kaip mane iškalė. Žodžiu, aš galėčiau pati pakartoti save, bet tai būčiau ne aš, nes tai būtų tik mano formos. O aš žinau, kad aš – ne tik formos.

– Tu per daug galvoji, – pasakiau aš.

– Oho! Žiūrėčiau, ką tu darytum mano vietoje! – pasakė ji gyvai, kaip mergiūkštė, ir balse nuskambėjo slapas pasitenkinimas, kad ji tokia mąsli ir, ko gero, protinga.

– Deja, taip nėra, – pasakiau aš, šaipydamasis, bet, pašaipos nepajutusi, ji tęsė:

– O tau ar taip nebūna? Kartais aš galvoju, kad panašiai, o gal ir taip pat, jaučia visi – ir namai, ir medžiai, ir žmonės, tik vieni tai suvokia, o kiti – ne.

– Ir ką tu jauti, kai junti šitą būseną? – paklausiau.

– Tada aš klausiu savęs – kas gi aš esu? Ir tą pačią akimirką vėl pradėdau suvokti save kaip pažįstamas, gerai žinomas formas turintį kūną. Tada atsiranda jausmas. Paprastai man būna labai liūdna, nes žinau, kad turėsiu sėdėti taip, kaip sėdėjusi, geriausiai atveju žiūrėti pro langą į tris staliukus arba, jeigu tai žiema, sekti mėnulio ratą. Bet tu supranti, kaip ilgainiui ir tas žiūrėjimas įgrįsta, nes kai grįžti į save, norisi ką nors daryti – eiti, bėgti, judėti, kad tik vėl nereikėtų pajusti tos būsenos, kada tu, atrodo, prasidedi iš nieko. Tu supranti, kaip aš tada žiūriu į tuos žmones, kurie sėdi prie staliukų...

Aš aiškiai įsivaizdavau, kaip už lango šviesose gali spindėti vynas – rausvas, gelsvas, raudonas.

– Jie pakelia rankas, lenkiasi per liemenį, sukeičia kojas, užsidega cigaretes, kalbėdami judina lūpas, geria. O aš sėdžiu. Ir matau tris staliukus.

– Bet dabar ir tu čia sėdi. Ir kalbi, ir kojas sukeiti. Rūkyti nenori, nesiūlysiu, bet išgerti tai gali.

– Išgerti galiu, bet čia taip gera, kad net nesinori. Ir galvoti nesinori. Ir kalbu aš ne todėl, kad norėčiau išreikšti savo mintis, o greičiau dėl to, kad man malonu kalbėti. Malonu kalbėti. Ir sėdėti. Čia šilta, kėdžių medžiaga tokia šiurkšti, bet man malonu jausti tą šiurkštumą, aš nieko kito ir nenoriu. Amžiais taip sėdėčiau.

– Taip, čia malonu, – pasakiau aš. – Ypač, kada šalia sėdi tokia moteris. Na – mergaitė. Dar visai mergytė.

– Aš skulptūra, – pasakė ji.

– Mergaitė kaip skulptūra, – pasakiau aš. – Tu žinai, kad esi graži?

Ji patylėjo.

– Turbūt žinau. Ar tau patogiu, kad aš nuoga? Man atrodo, kad visi į mane žiūri.

– Matai! Kad esi graži – nesupranti, o kad nuoga – supranti? Žiūrėk man! Tu nuoga ir graži kaip skulptūra, ir tegul jie žiūri. Jie taip pat nuogi. Nesvarbu, kad apsirengę. Jie nuogi akimis, kurios nurenginėja drabužius, dengiančius tik trūkumus. Tu neturi trūkumų, tu neturi ko slėpti, ir drabužiai tau nereikalingi. Daugelis iš čia sėdinčių naktį nurengs vienas kitą ir ieškos tavęs, bet tavęs nebus. Ir jie vėl ieškos. Išgerk, paskui prisipilsiu aš.

Ji klausėsi susimąsčiusi, bet tai buvo skulptūros susimąstymas – plačiai atmerktos akys žiūrėjo kaip į sapną, o kai pasiūliau išgerti, ji tarsi nubudo, žvilgterėjo į stikliuką, paskui į mane ir nusišypsojo taip, kaip gali nusišypsoti tik laimingas žmogus.

– Kaip spindi! Atrodo, visą šviesą sugeria.

Vynas buvo pigus, bet atrodė iš tiesų gražiai – sodrus, sunkus skystis išsiliejo trapiose sienelėse ir spindėjo nuo palubės lempų. Vynas buvo gražus, o apie kainas ji nieko nenusimanė.

Ji atsargiai paėmė taurelę ir, keldama prie lūpų, valiūkiškai žvilgterėjo į mane. Didelėse akyse žybtelėjo pažinimo džiaugsmo kibirkštėlė, aš pastebėjau, kad drėgna, taurelę priliesti pasirengusi lūpa virptelėjo – vos vos, bet aš spėjau pagauti tą nuostabų nekantrumo virpulį.

Taurelę ji laikė atsargiai, taip atsargiai, kad man buvo aišku, kad jos rankos dar akmeninės. Jos dar niekada nelaikė trapius stiklo, ir mergaitė taip bijojo suspausti stikliuką, kad aš žinojau, jog jis tuoj iškris. Taurelė išslydo, atsimušė į jos akmeninį kelią ir sudužo. Ant grindų garsiai pabiro šukės.

Ji nemirkčiodama žiūrėjo į mane, ir juodi, iš siaubo išsiplėtę vyzdžiai pulsavo pirmyn atgal, pamažu atsileisdami.

– Tik tu neišeik, – pasakiau aš. – Nekreipk dėmesio. Neišeik, gerai?

– Čia jūs?

Prie mano staliuko stovėjo jaunutė padavėja. Aš pažiūrėjau į ją ir man atrodė, kad jai kažkodėl norisi juoktis.

Granitinė mergaitė sėdėjo skverelyje. Aš pažiūrėjau į jos pečius, bet sniego nepamačiau – buvo jau tamsu ir pūtė vėjas.

– Jūs sudaužėt taurelę?

– Aš. Kiek kainuoja?

– Šešiasdešimt kapeikų.

*Spausdinama iš rankraščio.
Skelbta žurnale „Kultūros barai“,
1966, Nr. 12.*

RAMYBĖ

Žmogus norėjo valgyti ir jo jautimai buvo aštrūs ir tikslūs. Tyliai ošdamas pušaitėse, kurios vietomis jau siekė juosmenį, geltonom kalvom traukė vėjas. Žmogus klausėsi jo ramaus garso ir ėjo prie didžiųjų skardžio pušų. Pro jų kamienus buvo matyti šviesos beržų viršūnės, vėjas jau dvelkė drėgnu juodžemiu, bet žmogus neskubėjo. Tyliai, lygiu žingsniu jis ėjo prie upės, klausydamasis sauso pušų ošimo. Tas ošimas nešė ramybę ir žmogus tikėjo ja, bet ėjo, jausdamas kiekvieną nugaros ir kojų raumenį, ėjo atsargiai, nes žinojo, kad toje ramybėje gali pasirodyti tokia pat tyli ir rainuota angis, o kai ji akimirksniu susiries į bjaurų žiedą, bus vėlu. Žmogus nebijojo, jis buvo tik labai budrus, bet ir akimis, ir ausimis jis jautė tą jaunose pušelėse tyliai šniokščiančią ramybę ir norėjo eiti.

Priėjęs skardžius su pušimis viršuje ir beržais bei juodalksniais žemiau, jis kurį laiką žengė pakriūte, paskui, radęs patogią vietą, nušoko žemyn. Pro sausus spyglius ir lapus basos kojos pajuto juodžemio drėgmę; skardis buvo status, ir, žiūrėdamas, kur patogiau

atsistoti, žmogus greitai leidosi žemyn, jausdamas, kad drėgmės vis daugėja. Apsitaškęs juodu dumbly, jis peršoko vieną šaltinį, paskui, šiek tiek paėjėjęs, – antrą. Buvo jau popietė, ir šaltinio vanduo blizgėjo prieš saulę. Žmogus stabtelėjo, žiūrėdamas į saulės blyksnius – jie išnykdavo ir vėl atsirasdavo lygiai toje pačioje vietoje. Jam pasidarė neramu ir jis greitai nuėjo, norėdamas kuo greičiau pasiekti miško pakraštį. Čia tįsojo lygi pieva. Dabar vėjas nešė vandens, samanų ir spanguolių kvapą. Už pievos miškas vėl kilo aukšty. Skardžiuose kerojo milžiniškos pušys, kur baigėsi pieva, rangėsi šviesios žalumos juosta – ten tekėjo upė ir jos pakrantėse augo lapuočiai. Iš skardžių į upę pamažu čiurleno daug šaltinių, pieva buvo klampi ir žmogus patraukė miško pakraščiu. Dabar jis stebėjo ir mišką, ir pievą, bet matė tik vieną pušį – jos šaka beveik siekė tuščią šio kranto pievą. Žmogus smuktelėjo į dumblą ir vėl pasidarė atsargesnis – išgirdo, kaip skardžių viršūnėse ošia senos pušys, kaip pieva pamažu slenka samanų ir spanguolių kvapas, bet netrukus jis išėjo į pakilesnę vietą, moliną kalvelę, kuri, nusėta geltonų šalpusnių žiedų, suko prie upės, ir tada, jau visai nebesisaugodamas, greitai nužingsniavo prie upės, prie didžiosios pušies.

Upė buvo nedidelė – ir perbrendama, ir peršokama. Jis jau girdėjo ją, girdėjo vandens teškenimą per senas kerplėšas ir akmenis, ir jo šnerves virptelėjo, netikėtai padvelkus žuvim. Tada jis pasilenkė, o kai iki upės liko keli žingsniai, atsigulė ir nušliaužė, ietį paėmęs už smaigalio. Pakrantėje riogsojo didelis apsamanojęs akmuo, už jo buvo labai patogų pasislėpti, ir žmogus prisiglaudė prie jo, paskui, viena ranka patogiau atsirėmęs akmens briaunos, kita remdamasis į žemę, ėmė pamažu keltis. Susivijusios medžių šaknys. Pavasario potvynio suneštas smėlis. Pagaliau akmenys – vienas, kitas, trečias – tamsūs, žaliomis vandens samanomis apaugę. Vanduo dar stiprus, dar pavasario jėgos kupinas, bet šaltas ir permatomas – kiekviena akmens kruopelytė kaip ant delno. Žuvies nebuvo. Ne, žuvis buvo. Didelė, sunki ji tįsojo prie akmens upelio vidury, o virš jos srovėje vijosi žali dumbliai. Žuvis pamažu judino priekinius pelekus, retkarčiais pasukdama uodegą ir vėl atsistodama prieš srovę, o akis žiūrėjo tiesiai į žmogų. Jis sustingo, paskui ėmė pamažu leistis, norėdamas patogiau atsisėsti, pasiimti ietį ir tada jau keltis tikrajam susitikimui. Nuo akmens nutrūko kerpės ir žmogaus ranka nuslydo. Jis staigiai kluptelėjo ir spėjo pamatyti, kaip blykstelėjo šviesus didelės žuvies pilvas, o jo atšvaitas nusklendė juodu stačiu upelio krantu. Iš apmaudo žmogui virptelėjo pečių raumenys ir pašiurpo oda, bet jis nepadarė nė

Romualdas Ozolas tėviškėje. Apie 1958 m. Autorius nežinomas.
Šiaulių r. Bazilionų mokykla-daugiafunkcis centras.

vieno nereikalingo judesio – ramiai pasiėmė ietį, patogiai atsigulė ant kairiojo šono, alkūne remdamasis į drėgną ir šaltą žemę, dešiniąją ietį pakėlė ant peties, atrėmė ją sulenktos kojos keliu ir sustingo. Žmogus pasirengė. Jis žinojo, kad žuvis grįš. Žuvis grįš, nes ji taip pat turi namus, ir jie jos namais nebebus tik tada, kai jis ją nudurs.

Kiek laiko praėjo, žmogus nežinojo. Saulė jau seniai pasislėpė už skardžio pušų, akmenys dar labiau pajuodo, papilkėjo geltonas smėlis, o vanduo pagelto, žmogus nejautė kairiosios kojos, ranką taip pat badė, jis norėjo šlapintis, bet dešinė dar buvo lanksti – jis nepastebimai judino pirštus ir peties raumenis ir žinojo, kad žuvis jau grįžta. Kurį laiką ji sustojo prie gretimų akmenų ir žmogus apmirė, bijodamas, kad ji ten nepasiliktų nakčiai. Jis net nustojo judinęs pirštus, bet prie akmenų prišliaužė šešėlis ir tyliai sustingo virš ilgų žalių dumblių. Paskui žuvis vikstelėjo uodega, norėdama apsisukti ir panerti po dumbliais. Žmogus staigiai kilstelėjo, atmetė ranką ir dūrė ten, kur tuoj turėjo pasirodyti balsvėjanti papilvė. Aštriu garsu nuskambėjo ieties paleistas vanduo, suskrebėjo žvyras, džergžtelėjo akmuo ir iš vandens išsoko žuvies galva ir skausmo išplėstas viršutinis pelekas, paskui žuvis paniro, išsoko, bet žmogus jau buvo upelyje. Jis apčiuopė į žuvį įsmigusią ietį ir, viena ranka smeigdamas ją gilyn į dugną, antrąją slinko slidžiu žuvies kūnu iki žiaunų. Suleidęs pirštus į žiaunas pakaklėję, jis iškėlė žuvies galvą į orą. Žuvis žioptelėjo kartą, kitą, jos kūnas suvirpėjo, ji trenkė uodega, bet ją laikė ietis ir žmogus paėmė už žiaunų kita ranka. Tada jis iškėlė žuvį, prisispaudė prie krūtinės ir kartu su ja atsirėmė į statų krantą. Žuvis siekė kelius. Žmogus ištraukė ietį, išmetė ją į pievą ir išlipo pats, vis dar spausdamas minkštas žuvies žiaunas. Paėjęs keletą žingsnių, jis numetė žuvį ant pievos ir kai ji, didžiulė, skaidri, su raudonų šlakų eilėmis šonuose, kruvina papilve ir sutraiškytomis žiaunomis išsitiesė ant žemės, žmogus susmuko greta. Jis gulėjo užsimerkęs, žuvis kartas nuo karto šoktelėdavo, o kai pirmasis nuovargis praėjo, žmogus atsisėdo, pasižiūrėjo į trūkčiojančią uodegą, paskui atsikėlė ir, paėjęs toliau, nusišlapino. Paskui įbrido į upelį, atsiklaupė vandeny, atsigėrė, nusiprausė, o išlipęs vėl atsisėdo greta žuvies. Jis sėdėjo ilgai, sėdėjo ir žiūrėjo į jos dėmėtus šonus, į apimusius pelekus ir žiaunas, kol vėl išgirdo, kaip ošia miškas.

Pievoje tįsojo ilgi šešėliai, buvo visai ramu, o aplink tvyrojo kvapas, kuris nešė ramybę ir poilsį. Poilsui laikas dar nebuvo atėjęs, žmogus dar turėjo grįžti namo, bet jis sėdėjo, nesuprasdamas, kodėl tas kvapas neša tokią ramybę ir kas ja kvepia. Paskui žmogus suprato, kad kvepia žuvis. Žmogus buvo jau nebejaunas, ir jį vis dažniau apimdavo toks nesuprantamas jausmas. Vakare jis bus sotus, bus sotus ne tik jis, bet tai buvo ne ta ramybė. Rytą didžiojoje drumzlinoje upėje jis nudūrė dvi lydekas. Rytą jis gerai pavalgė, buvo galima nueiti lydekų ir vakarui parnešti. Bet jis atėjo čia. Ėjo per tuos smėlynus, saugodamasis angies, ėjo per pelkę, ėjo tūnoti čia iki vakaro, ėjo, žinodamas, kad turi būtinai čia ateiti, nes čia, permatomame vandeny, gyveno šlakuotos žuvys, kurios dingdavo tarsi šešėliai, vos tik pasirodžius ant kranto. Dabar didelė šlakuota žuvis gulėjo greta, ji kvepėjo ir dumbliais, ir samanotais akmenimis, ir permatomu vandeniu. Ji pati buvo panaši į permatomą vandenį ir nešė ramybę, visai kitokią negu didžiausia lydeka.

Žmogus sėdėjo ir galvojo. Jis norėjo suprasti tą ramybę. Ir negalėjo, nes nežinojo, kad tik po kelių amžių ji bus pavadinta GROŽIO JAUSMU. Paskui jis atsikėlė, ietimi persmeigė žuvį per žiaunas, užsimetė ją ant pečių ir nuėjo namo. Ten, kur valgydami tą žuvį, turėjo gimti nauji žmonės, sugalvoti lanką ir strėles, paskui šautuvą ir kulkosvaidį, patrankas ir raketas, kurie turėjo ir galėjo dar daug ką sugalvoti, bet negalėjo ir negali paaiškinti, kodėl apima nerimas, kai žiūri į šaltinį, kuriame saulės šviesa išnyksta ir atsiranda lygiai toje pat vietoje, ir kas yra ta ramybė, kurią per amžių amžius ant savo peleką neša permatomos žuvys.

*Spausdinama iš rankraščio,
1966 m.*

MĄSTYMAI**VYTAUTAS RADŽVILAS****SAJŪDŽIO KŪRĖJAS IR
NEPRIKLAUSOMYBĖS IDEOLOGAS**

Gavęs pasiūlymą pasisakyti šiuo klausimu supratau, kad ką nors prasminga pasakyti įmanoma tik tuo atveju, jeigu man pavyks rasti tai, ko visada ieškojo, mokė ieškoti mano mokytojai – čia esantis profesorius Bronislovas Genzelis ir, be abejo, Romualdas Ozolas, apie kurį šiandien kalbama. Šitą atramos tašką taip pat radau ne pats, tiesiog taip būna, kad beveik atsitiktinės aplinkybės jį dovanoja, ir jį man dovanojo ką tik kalbėjęs kolega ir bičiulis Algimantas Jankauskas, kuris susirašinėjant atsiuntė dvi R. Ozolo citatas. Aš jas žinojau, tačiau tiesiog buvau pamiršęs. Ir staiga jas perskaičius nušvito. Pirmąją citatą jūs jau girdėjote, kur kalbama apie tai, kad kiekvienas žmogus prasideda tavyje. Bet čia, vestibulyje, kur kabo R. Ozolui skirtos parodos tekstai ir nuotraukos, yra ir kiti žodžiai: „Visos mūsų pradžios – už mūsų. Visos mūsų dabartys – mumyse. Kame mūsų baigmės?“

Pradėsiu būtent nuo šitos frazės. Ją perskaitęs tiesiog atsiminiau, kad dar didieji graikų metafizikai kėlė vieną patį fundamentaliausią ir svarbiausią klausimą, kuris buvo formuluojamas taip: kas mes esame? Iš kur mes ateiname? Kur mes einame? Manychiau, tai klausimas, kuris faktiškai aprėpia tai, kas tūkstančius metų vadinama žmogaus būties pilnatve. Archeteleologinis klausimas, kuris paliečia mūsų pradžią, arba pradžią, kaip sakytų Romualdas, ir galiausiai tikslą. Iš esmės tai svarstymas, kodėl, kaip mes atsirandame šiame pasaulyje ir, galiausiai, ką jame veikiamo. Manychiau, kad būtent todėl R. Ozolas galėjo tapti tokiu svarbiu Sąjūdžio žmogumi, ideologu, nes jį visą laiką, kiek pažinojau, į priekį varė šitas klausimas. Būtent toks klausimas išlaisvina žmogų iš jam primestos mąstymo nelaisvės, kuri pirmiausia būna svetimųjų primesta ideologinė – pančių – nelaisvė. Ir, be abejo, toks mąstymas yra visada gyvas. Manau, kad Romualdai patiktų visi iki šiol perskaityti pranešimai. Taip, galima labai ilgai vertinti, vardyti jo nuopelnus, apie kuriuos ir taip nemažai parašyta. Tačiau svarbiausias klausimas yra tas, kokia yra šio žmogaus darbų, minčių ir žodžių prasmė mums? Ar šitie žodžiai mums dar kalba, ar ne? Aš manau, kad taip.

Todėl, ruošdamasis šiam pranešimui, pirmiausia mąščiau, kodėl Romualdas sugebėjo suvokti pasaulį taip, kaip reta kas. Ir galiausiai radau atsakymą. Šitas žmogus sugebėjo išsilaivinti iš visų pančių, nes jis sugebėjo balansuoti ant skustuvo ašmenų, arba, kaip vaizdžiai yra suformulavusi garsioji politikos mąstytoja Hana Arendt, tai žmogus, kuris kybojo erdvėje, tarp praeities ir ateities. Toks kybojimas yra pats sunkiausias dalykas pasaulyje, todėl reikia suprasti, kodėl tai buvo R. Ozolo kartos lemtis.

Joks žmogus negali gyventi vienas paprasčiausiai todėl, kad vienintelis būdas įsitikinti, jog esi ne keistuolis, ne pamišėlis, yra kitų žmonių patvirtinimas, kad tikrai toks esi. Štai kodėl per visą žmonijos istoriją tokią nepaprastą reikšmę turi tai, kas vadinama objektyviomis dvasios formomis. Kai kas vadina tai kultūros formomis. Mūsų laikais, kai nuolatos pabrėžiamas vadinamasis individualumas ir originalumas, neretai nesuvokiama, kad be šitų objektyvių ir tarytum varžančių išoriškai dvasios formų, mes niekam neįdomūs ir nereikalingi. Jeigu aš pasakau, kad štai, jums pranešiu savo unikaliai originalią ir vertingą nuomonę, tai savaime reiškia, kad ta nuomonė yra svarbi ir įdomi tik man.

Iš tikrųjų ką nors pasakyti svarbaus ir vertingo galima tik tada, kai mėgini išsakyti visuotinai reikšmingus dalykus. Dėl tos priežasties šitų objektyvių formų griūtis yra baisiausia, kas gali ištikti bet kokią tautą ar net civilizaciją. Jos praranda objektyvacijos formą pasaulyje. Būtent tokia lemtis 1940 m. ištiko Lietuvą. Daugybė mūsų istorijos vadovėlių ir knygų pasako teisingus dalykus apie tai, kaip Lietuva gyveno XIX a., kai Abiejų Tautų Respublika buvo pasidalyta, kai buvome caro imperijos valdiniai. Žinome apie mėginimus nutautinti, rašto ir spaudos draudimus, daugybę kitų slogių šitos priespaudos apraiškų. Tačiau nebūtų didesnės klaidos, kaip manyti, kad tai, kas Lietuvą ištiko 1940 m., kokia nors prasme buvo tik šitos priespaudos tęsinys, nors ir brutalesnis.

R. Ozolas buvo vienas iš nedaugelio, kurie tą tiesą suprato. O skirtumas yra štai koks. Kad ir kokia brutali buvo carinės Rusijos imperijos priespauda, vis dėlto ši imperija priklausė krikščioniškos civilizacijos orbitai. Jos valdytojai siekė nutautinti tautas, mus padaryti rusų tautos dalimi. Jie siekė atimti mūsų katalikišką tikėjimą ir padaryti mus pavyzdiniais ortodoksais.

Tai, be abejo, buvo labai pavojingi dalykai, kurie galėjo baigtis tragiškai. Bet vis dėlto reikia aiškiai suvokti, kad tokia priespauda nesikėsino į tai, ką galima pavadinti pačiu mūsų žmogiškumo branduoliu, nes vis dėlto mes būtume tapę kitos krikščioniškos religijos atmainomis, kitaip kalbančiais, galbūt kitos tautos dalimi, bet mes vis tiek būtume išlaikę tai, kas paprastai laikoma kiekvienos civilizacijos ir civilizuoto žmogaus fundamentaliomis gyvenimo sąlygomis ir to žmogaus bruožais.

Tai, kas įvyko Rusijoje 1917 m., buvo neregėto masto civilizacinis trūkis, kurio esmė buvo ta, kad senoji žmogaus forma, kurią įkūnijo krikščioniškoji religija, kokia būtų jos denominacija, buvo paskelbta atgyvena, kurios vieta istorijos sąvartyne. Tai reiškia, kad 1917 m. revoliucija, įvertinant šiuolaikinės filosofijos terminais, buvo pati didžiausia, kokia tik gali būti, nihilizmo revoliucija. Tai buvo nihilizmo proveržis, apie kurį XIX a. Frydrichas Nyčė ir kiti filosofai šnekėjo tiek daug.

Tačiau svarbiausia, kas iš to plaukė, buvo tai, kad tokio tipo revoliucija, arba trūkis, iš principo nepaliko galimybės jokiame kompromisui. Tai, kas buvo vadinama kompromisais

Diskusija „Ar įveiksime biurokratiją?“ Mokslininkų rūmuose Verkiuose. Vilnius, 1988 m. birželio 2 d. Jono Česnavičiaus nuotrauka.

arba nuolaidomis, iš tikrųjų pagal šitos revoliucijos logiką galėjo būti tik laikinos nuolaidos, nesant galimybių šitą revoliuciją užbaigti per keletą metų.

Kaip sunku tai suprasti, rodo, beje, be kitų aplinkybių, 1940 m. Lietuvos visuomenės elgesys jau virš šalies pakibusio mirtino pavojaus akivaizdoje, kai visi žinojo, kad galima laukti baisių įvykių. Vis dėlto vyko intensyvios diskusijos, pasakysiu šiek tiek netaisyklingai, po kuo būti geriau – po rusų ar po vokiečių. Maža to, daugelis manė, kad gal būsia geriau net po rusų, nes civilizuoti vokiečiai vis dėlto yra labai pavojingas konkurentas, o mes, būdami vakariečiai, lengviau prisitaikysime prie šitos okupacijos, kaip nors ją ištersime, sulauksime geresnių laikų ir viskas bus gerai. Taip buvo manoma todėl, kad buvo įsivaizduojama, jog grįš tie XIX a. rusai. Buvo visiškai nesuvokiama, kad tai, kas išoriškai grįžo kaip tie senieji rusai, buvo šitos nihilistinės revoliucijos ideologijos transformuoti mutantai, kurie užsibrėžė tikslą lygiai taip pat transformuoti visą tautą, nes, viena, yra vykdyti valstybės politiką, kurios tikslas yra tuos pačius lietuvius perspektyvoje paversti Šiaurės Vakarų krašto rusais, kitas dalykas – tautą pastatyti į tokią būtišką ir istorinę perspektyvą, kurios galutinis tikslas ir pabaiga yra labai aiškūs. Pasakyta: jūsų aukščiausias buvimo istorijoje tikslas – išnykti be-tautėje pasaulinėje žmonijoje. Tai visiškai kita programa, kuri numatė kitokio veiksmo logiką.

Todėl dėl šitos programos sudėtingumo ir subtilumo be galo mažai žmonių suprato, kas iš tiesų vyksta. Suprasti buvo sunku ir todėl, kad visa tai vyko laipsniškai. Šiek tiek įvykius pristabdė Antrasis pasaulinis karas ir vokiečių okupacija. Galų gale buvo daromos tam tikros taktinės nuolaidos, nors R. Ozolas yra pasakęs, kad šviesa Lietuvoje užgeso 1949 metais. Būtent tada, kai buvo suduotas galutinis mirtinas smūgis mūsų kaimui, kai kaimas buvo suvarytas į kolūkius. Iš inercijos senoji civilizacinė tradicija, krikščioniška moralė, pagarba tautos vertybėms ir panašūs dalykai, be abejo, dar ilgai gyvavo. Tačiau esminis dalykas arba lemiamą aplinkybę čia buvo ta – jie nuo šiol gyvavo tik privačioje erdvėje, gyvenimo erdvėje. Kitaip tariant, šitų dalykų išsaugojimas ir išlaikymas tapo nebe objektyviai įpareigojančia gyvenimo forma ar norma, bet savotiškai grynai asmeninio pasirinkimo reikalu, tai yra apsisprendimo reikalu. O mąstant dar toliau į ateitį galima pasakyti, kad iš esmės tai virto savotišku kultūriniu hobiu.

R. Ozolas šitą dramos mastą labai gerai suprato. Jis būtent suvokė, kad ta Lietuva, kuri buvo iki 1940 m., kaip objektyvi gyvenimo forma nebeegzistuoja. O tai reiškia, kad mes atsidūrėme didžiojoje tuštumoje tarp jau neberealios praeities, neberealios ta prasme, kad ji gyveno ne mūsų kasdieninėje tikrovėje, o tik atsiminimuose tų, kurie norėjo tai atsiminti, ir ateities, kuri buvo kelionė į visišką nebūtį. Būtent šitame kontekste ir įgyja ypatingą prasmę A. Jankausko pacituoti žodžiai: „Aš prasidedu tavyje. Aš esu savyje, o gyvenu mumyse /.../“. Apskritai, jis kalba apie šeimą, tautą ir pasaulį, tačiau pasako: „Bet visada juose tik tiek, kiek esu pats sau tikras.“ Šitas teiginys, manyčiau, yra R. Ozolo pasaulėžiūros atramos taškas, nes jis aiškiai įvardija jo kartos žmogaus ne tik politinę, kultūrinę, bet ir būtišką patirtį. Galimybės buvo tik dvi: arba gyventi grynojoje praeityje, arba atsiminimuose, kurie buvo braukiami iš tautos atminties per naujojo žmogaus auklėjimą, ir svarbiausia – jie nebeturėjo galios valdyti kasdienį žmonių gyvenimą. Kita alternatyva buvo pasirinkti komunizmo statytojo kelią. Ištirpti kitaip. Dvi netikrumo zonos. Jeigu mintyse sujungiami abu šituos teiginius, matome, kad antrasis teiginys tam tikra prasme struktūriškai atkartoja pirmąjį. Jis reiškia štai ką: šitame pasaulyje nėra nieko tikra, išskyrus tai, kad aš nesu pasaulio centras, nesu pasaulio bamba, kad yra kažkas didesnio, kas gali įprasminti mano gyvenimą ir darbus.

Galiu drąsiai pasakyti, kad čia labai savita lietuviška šneka pasakyta tai, kas tuo laiku buvo rašoma iškiliausių pasaulio mąstytojų, ypač egzistencijos filosofų Martino Heideggerio, Žano Polio Sartro, kituose tekstuose. R. Ozolas rado būdą šitą patirtį išsakyti. Ir tai gali paaiškinti, kodėl vis dėlto skaityti jo darbus nėra lengva. Todėl kad, kaip buvo paminėta

ir kituose pranešimuose, kažkas turėjo nuveikti grandiozinį darbą, kad žodžiams, kurie daugeliu atvejų buvo mirę, sugrąžintų gyvas prasmes. Kaip padaryti tuos žodžius suprantamus? Čia, be abejo, lemtinga aplinkybė buvo nepaprastas jo sąžiningumas.

R. Ozolas yra pasakęs ir rašęs: „Mano kelias į nacionalizmą ėjo per socializmą.“ Šitas teiginys reiškia, kad jis be galo giliai reflektavo savo padėtį ir pripažino, kad tada, kai jis atėjo į universiteto suolą, Lietuva buvo intelektualinė dykvietė. Jis buvo kaimo vaikas, kuriems Antanas Maceina, Stasys Šalkauskis, Levas Karsavinas, Vosylius Sezemanas geriausiu atveju buvo kažkur girdėti vardai. Ir tai reiškia, kad tokie kaimo vaikai, turėję begalinę tikrumo pajautą, vis dėlto buvo priversti susitaikyti su tuo, kad net migloti atsiminimai apie prieškario Lietuvos Respubliką negalėjo apsaugoti nuo milžiniškos ideologinio indoktrinavimo mašinos, kuri veikė tuo metu Lietuvos universitete ir kitose aukštosiose mokyklose. Joks žmogus, kad ir kaip jis būtų auklėjamas šeimoje, niekada, išskyrus nepaprastai tvirtą prigimtį, prieš tokią mašiną neatsilaiko. O R. Ozolas iš tikrųjų buvo nuoširdus socializmo kūrėjas, kaip jis pats pripažino, – ir tai yra didžiausia vertybė, – patikėjęs, kad po Nikitos Chruščiovo „atšilimo“ vis dėlto įmanoma sukurti žmogišką gyvenimą – socializmą su vadinamuoju žmogišku veidu. Ir jis tiksliai įvardijo, kada jam galutinai atsivėrė akys – po 1968 m. sovietų invazijos į Čekoslovakiją.

Šitas tikrumo ieškojimas, be abejo, buvo ta dvasinė jėga, kuri stūmė į priekį. Todėl galima sakyti, kad savo naująjį „aš“, arba tą Romualdą Ozolą, kurį mes išvydome galutinai 1988 m., kūrė jis pats. Kūrė per etnografines ekspedicijas, per darbą „Kultūros baruose“, galiausiai per plušėjimą „Problemų“ leidyboje. Būtent šitaip jis buvo supermodernus žmogus, galėjęs tapti vienu svarbiausių Sąjūdžio vedlių, nes tokia savikūra reiškia – tu neturi iš anksto paruoštų atramos taškų, kai esama dalykų, kuriuos paprasčiausiai reikia perimti, įsisavinti mokantis, dirbant. Šiuo atveju asmuo yra tai, ką jis sukuria. Todėl visi šitie R. Ozolo darbai yra faktiškai jo „aš“ objektyvacijos. Ir kodėl šitas „aš“ tapo toks didelis? Ogi todėl, kad jis būtent dirbo ne sau.

Štai kodėl R. Ozolas sujungia tas dvi citatos dalis, nes jis pirmojoje sako, kad metafizika nėra atgyvena, žmogus privalo ieškoti tiesos, nes tiki, kad tiesa yra. Antroji citatos dalis taip pat yra be galo svarbi, nes yra išsilaisvinimas iš marksistinio požiūrio, kad visa tiesa yra tik reliatyvi, kad tiesos nėra, o yra tik nepabaigiamos tiesos paieškos. R. Ozolas savo elgesiu ir mąstymu parodė štai ką: taip, mes mirtingi žmonės, tikrai nėra vienas nepasieksime absoliučios tiesos, bet mes esame ir galime būti šitos tiesos ieškančiųjų bendrija, jeigu norite, šitos tiesos tarnai. Ir kiek leidžia mūsų ribotos jėgos, jeigu mes to tiesiog siekiame, ta tiesa prabyla per mus ir mus išlaisvina. Tai yra pozicija tarp dogmatiko, tradicionalisto blogąja ta žodžio prasme, ir ciniko, postmodernaus ciniko. Pro šituos spąstus – pro Scilės ir Charibdės spąstus – R. Ozolas perėjo. Todėl jis mums gali šiandien pasakyti labai daug, pirmiausia kaip Lietuvos valstybės ideologas.

Šitie mano cituoti teiginiai rodo, kad mes privalome mąstyti globaliai, tačiau R. Ozolas buvo vienas iš nedaugelio žmonių ir tada, ir šiandien Lietuvoje, kuris suprato, kas yra globalus mąstymas. Globalus mąstymas pirmiausia yra matymas iš savo žiūros taško. R. Ozolas suprato, kad globalus yra ne tas, kuris mato save svetimųjų akyse, o tai reiškia – tas, kuris vergiškai puola įsisavinti vadinamąją civilizacijos paveldą ir paskui mechaniškai kartoja kažkieno nuleistas tiesas, globalus mąstymas yra sugebėjimas mąstyti pasaulį iš savo patirties. Ir šitą mąstymo tikrumą patvirtina ne pasaulis, šitą mąstymo tikrumą – čia yra įsitikinimo esmė – patvirtina žmonės, kurie yra šalia. R. Ozolui šitie žmonės buvo jo šeima, galiausiai – tauta. Tai buvo kelias, kuris vedė į valstybę.

Gerai įsižiūrėkite į ką tik išleistos R. Ozolo pamąstymų knygos viršelį – iš tiesų labai prasminga. Jis stovi pasaulio fone, gaublys, bet virš šito gaublio tarsi Archimedo atramos taškas yra kitas mažytis gaubliukas, kuriame įžvelgiamas Lietuvos kontūras. Pasaulį

matyti iš Lietuvos aukštumų. Šitoks matymas ir mąstymas mums gyvybiškai reikalingas dabar, kaip tik šiomis dienomis, kai pasaulis keičiasi taip pat dramatiškai, kaip keitėsi prieš 30 metų.

Neapgaukinėkime savęs – tai, kas šiandien dar iš inercijos vadinama populistų, nacionalistų siautėjimu ir panašiai, yra procesai, kurie kartoja tai, ką matėme prieš 30 metų. Šiandien didžioji pasaulio skirtis yra ne dešinė ir kairė, o vis dėlto globalizmas ir tautiškumas. Jeigu norite, nacionalizmas. Ir šita skirtis trina – o tai rodo Anglijos „Brexit“ pavyzdys – visas skiriamąsias linijas.

Mūsų kaimynai skubiai ugdosi mąstymą, dėl jo visą pokario laikotarpį dirbo žmonės, kurie leido knygas, kovojo dėl kultūros ir taip toliau. Tačiau šiandien pagaliau reikia pasakyti tiesiai – ta kova yra tokia pat sunki kaip tada, prieš 30 metų. Iš šitos tribūnos galiu pasakyti: taip, Lietuva šiandien nerado lėšų R. Ozolo rinktiniais raštams išleisti, nors jo kaip tik dabar yra paskelbtos įžvalgos, kai jis dar dešimtajame dešimtmetyje, daugiau negu prieš 20 metų, kalba apie pasaulio ir Europos ateitį, yra sukrečiančiai tikslios. Mes turime žmogų, kuris faktiškai turi pranašo dovaną, yra vienas iš nedaugelio, kuris kažką gali pasakyti Lietuvai, duoti gairę susiorientuoti. Ir mums jo nereikia, bet pinigų atsiranda daugiau negu keistiems projektams, kurie arba apskritai nesusiję su Lietuvos valstybe, o daugeliu atvejų yra tiesiog komiški. Tikiuosi, apie tai dar bus kalbama.

Taigi leiskite tuo baigti ir baigti viltingais žodžiais, kad, panašiai kaip Sąjūdžio, šis minėjimas vis dėlto yra labai prasmingas įvykis. Tai – ne memorialinis įvykis, tai – paskata šiuo lemiamu momentu atsikvošėti kaip tautai ir valstybei. Dabar mes žengiame į naują tarpsnį, galų gale, turi prisikelti iš nepelnytos ir pernelyg ilgos užmaršties žmonės, kuriems Lietuva buvo viso jų gyvenimo tikslas ir prasmė. Romualdas Ozolas šiandien keliiasi. Ačiū už dėmesį.

Pranešimas skaitytas Romualdo Ozolo 80-mečiui skirtoje konferencijoje „Romualdas Ozolas – valstybės kūrėjas“ Seimo Kovo-osios Akto salėje 2019 m. sausio 31 d.

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio mitinge.
Vilnius, 1988 m. Autorius nežinomas. LCVA.

ALVYDAS JOKUBAITIS

ROMUALDO OZOLO NACIONALIZMAS

Noriu padėkoti organizatoriams už kvietimą į renginį. Man pasiūlyta tema „Romualdo Ozolo nacionalizmas“.

Samprotavimai apie Romualdo Ozolo nacionalizmą būtų samprotavimai apie ištikimybę idėjai. R. Ozolas buvo vienas iš nedaugelio Sąjūdžio elito veikėjų, nutaręs likti ištikimas klasikinės tautinės valstybės idėjai. Su šia idėja jis gyveno sovietinėje Lietuvoje, dėl jos įgyvendinimo pradėjo savo veiklą Sąjūdyje ir jos neatsisakė net tada, kai kiti aplinkui bandė įrodinėti, jog tai yra atgyvenusi idėja. Šiuo požiūriu R. Ozolas yra tragiška asmenybė, kuriai teko kovoti dėl neįgyvendintos idėjos. Žinau, daugelis tvirtina, kad Lietuva šiandien yra nepriklausoma tautinė valstybė. Tačiau R. Ozolas taip negalvojo. Jis netikėjo, kad jam pavyko įgyvendinti savo idealą, kuris iš tikrųjų yra XIX a. lietuvių tautinio sąjūdžio idealas. Be šio idealo Lietuva pasmerkta išnykimui.

Pastarąjį dešimtmetį dauguma aplinkinių R. Ozolą vertino kaip atžagareivį. Ir tai nebuvo be pagrindo. Romualdas iš tikrųjų manė, kad būtina laikytis ne naujos ir pažangios Europos Sąjungos vizijos, bet sugrįžti prie senos tautinio atgimimo sąjūdžio idėjos. Jo nuomone, tikrojo lietuvių tautos kelio apibūdinimas yra ne ateityje, o senoje idėjoje. Tai nereiškia, kad jis buvo prieš pažangą. Filosofinių idėjų pasaulyje dažnai atsitinka, kad prieš kelis dešimtmečius ar net tūkstantmečius suformuluotos idėjos mąstytojams atrodo svarbesnės nei tai, kas nūnai yra viešpatuojantis įsitikinimas. Šiuo požiūriu R. Ozolas buvo filosofas. Skirtingai negu mokslai filosofija nedaro pažangos.

Galima bandyti įrodyti, kad dabartinė Lietuva yra tautinio atgimimo sąjūdžio idėjų įgyvendintoja. Tačiau taip neatrodė R. Ozolui. Perskaitysiu vieną svarbiausių jo apibendrinimų. Cituoju R. Ozolą: „Kalbėti apie Lietuvą nuo 2004 metų gegužės 1 dienos kaip apie Kovo 11-osios Lietuvą – tai arba visiškai negerbti teisės, arba sąmoningai meluoti. Minėdami Kovo 11-ąją galime kalbėti tik kaip apie istorinę datą, bet ne kaip apie šiandieninę Lietuvą. Šių dienų Lietuva gimė 2004 metų gegužės 1 dieną. Kovo 11-osios Lietuva yra 14 metų egzistavusi Antroji Lietuvos Respublika.“¹ Perskaičius R. Ozolo darbą „Nacionalizmas – tai tikrasis humanizmas“ galima padaryti išvadą, kad šio darbo autorius yra Žano Žako Ruso sekėjas. Jis mano, kad suverenitetas yra nedalomas, tačiau Lietuvos politikai ir visa lietuvių tauta referendumu šį suverenitetą padalijo. Ką tai reiškia? Jie, Žano Žako Ruso žodžiais, iš suvereno padarė „kažkokią fantastinę, iš įvairių dalių sudėtą būtybę, panašią į žmogų, sudarytą iš keleto kūnų, kurių vienas turėtų tik akis, kitas – rankas, trečias – kojas ir daugiau nieko. Pasakoja, kad Japonijos fokusininkai žiūrovų akyse sukapoja vaiką į gabalus, paskui išmeta į orą vieną po kitos visas jo kūno dalis – ir vaikas krinta ant žemės vėl gyvas ir sveikas. Panašiai elgiasi ir mūsų politikai; suskalde visuomeninį organizmą į dalis, jie lyg mugės fokusininkai vėl nežinia kaip surenka jį iš gabalų.“² R. Ozolas nesusitaikė su šiuo 2004 m. gegužės 1 d. Lietuvoje padarytu fokusu, nes tai prieštaravo jo idėjai. Suverenitetas negali būti dalomas. Tačiau jis buvo padalytas. Lietuviai išmoko sau meluoti esą suverenos valstybės piliečiais, priklausydami nuo Briuselio biurokratijos. R. Ozolo nuomone, teisinį mąstymą valdo trumpalaikiai politiniai ir ekonominiai interesai. Iš suvereniteto padaryta įvairiausiomis išlygomis apkabinėta politinė kaliausė.

R. Ozolo istorijos samprata skiriasi nuo dabartinio mūsų politinio elito ir daugumos piliečių istorijos sampratos. Jo nuomone, pradžioje buvo Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, paskui – naujai susiformavęs tautinio atgimimo sąjūdis, pirmoji Lietuvos Respublika,

¹ Ozolas R. *Nacionalizmas – tai tikrasis humanizmas. Lietuviškosios ideologijos metmenys*. Vilnius, 2014, p. 26–27.

² Ruso Ž. Ž. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, Min-tis, 1979, p. 158–159.

Lietuvos tarybų socialistinė respublika, antroji Lietuvos Respublika ir – pavadinkime – Europos Lietuvos Respublika. Po sovietinės okupacijos neatsigavusi ir politinio patyrimo neturinti tauta pasidavė naujos sąjungos utopijai. Ozolas plaukė prieš srovę. Jo nuomone, lietuvių tautos interesai turi būti pirmiau Europos Sąjungos supervalstybės interesų. Europos Sąjunga jį labiausiai gąsdino savo biurokratija ir nedemokratiškumu. Jis buvo iš tų lietuvių politinių mąstytojų, kurie demokratiją būtinai siejo su tauta.

Romualdo gyvenimui tinka pasakymas „visos revoliucijos suvalgo savo vaikus“. Georgas Hėgelis pasakytų, kad gudrusis istorijos protas pasinaudojo jo ištikimybe lietuvių tautai, tačiau neleido įgyvendinti jo paties svajonės. Nesutardamas su R. Ozolu, netikiu jo tikėjimu humanizmo ideologija. Tačiau tai, ką jis teigia apie tautą ir demokratiją, verta rimto dėmesio. Politinė ir kultūrinė dabartinės Lietuvos būklė jį privertė kalbėti ne apie tautą, o nacionalizmą. Anksčiau nacionalizmas buvo priskiriamas tiems, kurie kovojo dėl tautos. R. Ozolas pradeda ne nuo tautos, bet nuo nacionalizmo, t. y. politinės teorijos sąvokos, ir tai daugelį gąsdino, tarytum žmonėms galėtų patikti modernusis menas, tačiau jie bijotų modernizmo termino. Lietuviai šiuo metu yra keisti žmonės – jie pasisako už lietuvių tautą, tačiau bijo nacionalizmo. R. Ozolo nuomone, tai didelis nenuoseklumas, ir šiuo požiūriu buvo teisingas. Kaip neįmanoma padalyti suvereniteto, būnant savo tautos patriotu neįmanoma išvengti ir nacionalizmo. Juzefas Marija Bohenskis yra sakęs, kad jeigu krokodilai mokėtų filosofuoti, tai jie būtinai sugalvotų krokodilizmą. R. Ozolas nesuprato, kad modernusis humanizmas yra ne tik nacionalizmo kūrėjas, bet ir jo griovėjas. Jis neabejojo, kad Sąjūdžio projektas pakrypo netikusia vaga. Tai buvo nelengva pripažinti. Tačiau su revoliuciniais projektais dažniausiai būtent taip ir atsitinka. Prieš šimtą ir daugiau metų susižavėjimo objektu buvusi tautinė valstybė nepriklausomoje Lietuvoje tapo kritikos taikiniu. R. Ozolas su tuo negalėjo susitaikyti.

Per pastaruosius 25 metus Lietuvą ištiko permaina, kurią nedaug kas lig šiol suvokia. Romualdas ją suvokė vienas pirmųjų ir su ja nesitaikstė. Gali būti, kad įvyko dėsningas dalykas. Tautinės valstybės idėja reikalauja pusiausvyros tarp politikos ir kultūros. Neužtenka rūpintis vien politika. Sąjūdžio laikais nesupratome, kad gali ateiti tautinę valstybę neigianti kultūra. Nyčės filosofijos pagrindu neįmanoma sukurti tautinės valstybės. R. Ozolas vienas iš pirmųjų pastebėjo, kad politinė nacionalistų pergalė nesunkiai gali virsti kultūriniu pralaimėjimu, t. y. gali atsirasti visai kita kultūra, negu buvo norima. Ši kultūros permaina tampa politinio pralaimėjimo priežastimi.

Kultūros pokyčiai Lietuvos tautinę valstybę sugriovė labiau negu blogos reputacijos Antano Smetonos režimas. Dabartinė Lietuvos valstybė nesusitvarko su kultūriniais iššūkiais. Kokie gali būti to padariniai? Nuo dabartinės lietuvių kultūros nenukentės humanizmas, nes su jo vardu jau padaryta daug nusikaltimų. Tačiau tai tikrai gali būti skaudus smūgis demokratijai. Didžiausias paradoksas yra tai, kad nacionalizmas padėjo įtvirtinti demokratiją, tačiau šiandien vaizduojamas kaip priešas. Tarp nacionalistų buvo daug kvailių ir nusikaltėlių, tačiau ne jie formuoja padoraus nacionalizmo supratimą. Tarp nacionalistų yra daug garbingų žmonių. R. Ozolas vienas iš jų. Jis mokė iš naujo suprasti mūsų valstybės tėvų kūrėjų idėjas tokiu metu, kai geromis idėjomis pradėjo tapti vien todėl, kad buvo naujos. Toks liūdnas pokomunistinės Lietuvos tarpsnis. Tai, kas mūsų tėvams ir seneliams atrodė prasmingas dalykas, vaikai ir anūikai pagauti entuziazmo nori sugriauti.

R. Ozolo žodžiais, „globalistai šiandien puola, nacionalistai nebegali tik gintis.“¹ Šiandien viskas atrodo kitaip – nacionalistai nebedrįsta net gintis. Romualdas buvo ištikimas nacionalizmo gynėjas. Jis nebuvo vienišas, bet buvo ryškiausias iš pokomunistinės Lietuvos intelektualų, rašiusių ne apie naujausius filosofinius ir politinius „izmus“, bet gynusių nacionalizmo idėją.

Pranešimas skaitytas konferencijoje Romualdui Ozolui atminti Lietuvos mokslų akademijos Didžiojoje salėje 2015 m. gegužės 8 d.

¹ Ozolas R. Nacionalizmas – tai tikrasis humanizmas, p. 30.

LUKAS GRINIUS

ROMUALDO OZOLO MITAS IR TIKROVĖ JAUNAJAI KARTAI

Man kaip jaunosios kartos atstovui didelė garbė būti šiuose mokslo akademijos rūmuose – salėje, kurioje kaip tik ir prasidėjo Sąjūdžio ir Lietuvos išsilaisvinimo istorija – išsilaisvinimas, dėl kurio visą gyvenimą kovojo Romualdas Ozolas, net ir šiandien.

Sugrįžtame į šią vietą ne tik todėl, kad esame kviečiami šio iškilaus žmogaus, susibūriame čia, nes mus telkia bendras Tautos ir valstybės likimas, sieja bendri išgyvenimai ir atmintis, bet dar svarbiau – jaučiame, kad R. Ozolo pradėti darbai dar nebaigti.

Aš, kaip jaunosios kartos atstovas, dėkoju likimui už galimybę pažinti išskirtinių Sąjūdžio žmonių, tarp kurių buvo ir R. Ozolas. Žmogus, kurio jaunatviško užsidegimo ir tvirto savo idealų gynimo galėjo pasimokyti daugelis mano kolegų, dar svarbiau – pasisemti tikro ir nesuvaldyto patriotiškumo.

Tačiau skaudina ir neramina mano kartos žmonės, kuriuos pasiglemžė juodžiausia netiesa. Netiesa, kurią būtina įvardyti, netiesa, kuri visomis galimomis pastangomis trynė šio žmogaus svarbą Lietuvai.

Tiesą sakant, galėčiau ir patylėti, jei nemanyčiau, kad tyla ir toliau naikins mano kartą, naikins Lietuvą, dėl kurios kovojo R. Ozolas.

Tačiau esu įsitikinęs, kad kiekvienas doras žmogus sau ir savo šaliai turi pareigą naikinti jaunajai kartai diegiamus mitus.

Tenka ginti tikrovę, kuriai naikinti raudonojo teroro vykdytojai buvo metę gausias karių divizijas ir išdavikų pulkus. Tikrovę, kurią, prisidengiant nuomonių įvairove, pakeitė netiesa ir sovietmetį populiarūs propagandos metodai.

Nelaisvė laisvėje – taip įvardyčiau šiuolaikinę mus supančią aplinką, – kada teisingumas ir tiesa tapo atgyvena, pakeista tariamai pažangių nuomonių įvairove.

Tokiomis visuotinės abejonės sąlygomis šiandien tenka klausti: kas yra Lietuva? Ar Lietuva – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, ar tai Basanavičiaus palikimas, galbūt tai tik buferinė zona tarp Rytų ir Vakarų, galų gale, ar Lietuva tautinė valstybė, ar naujas multikultūrinis pasaulio piliečių sambūris?

Kitas pamatinis klausimas – kuo turime grįsti šios valstybės gyvenimą? Ar Lietuvos pamatas turėtų išlikti krikščioniškumas ir tautiškumas, ar tai vis dėlto naujosios abstrakčios „atviros visuomenės“ vertybės? Šiandienos reliatyvizmo iššūkis verčia nuolat apie tai mąstyti.

R. Ozolas turėjo atsakymus. Jis aiškiai suprato, kas yra ir kuriuo keliu turi žengti Lietuva – tai modernios, tautinės valstybės kelias.

Laisvų, patriotinę ir tautinę sąmonę turinčių žmonių Lietuva, kuri ištis laisva kurti save, nebijo turėti tvirtą poziciją ir nekelia klupsčiauja prieš Rytų ir Vakarų galios centrus. Tai valstybė, kurioje piliečiai sprendžia patys, ir nelaukia, kol už ją nuspręs kiti.

Daugeliui šis atviras ir aštrus R. Ozolo požiūris buvo nepriimtinas asmeniškai ir ypač nepatogus politiškai. Kuriamai tvarkai, kurioje turėjo nelikti tautinės valstybės principų ir visiems privalomų moralės normų, pats jas skelbiančio žmogaus pavyzdys buvo didelė kliūtis, ypač jaunimo sąmonėje ugdant antivalstybinį mąstymą. Dėl šio savo išskirtinio požiūrio ir gebėjimo matyti plačiau daugelio jaunų, politiškai aktyvių žmonių akyse jis buvo tikslingai ir nuosekliai paverstas juokdariu, nuolat iškraipomas ir neretai netgi žeminamas.

Tuometis jaunųjų konservatorių jaunimas, vyresniųjų partijos autoritetų buvo paverstas šio bei kitų iškilių Sąjūdžio asmenų juodintojais. Jaunieji „lyderiai“ iš tiesų nepraleidavo

progos tyčiotis klijuodami įvairias pašaipias ir niekinančias etiketes. Štai dabartinis Vilniaus tarybos narys, buvęs jaunųjų konservatorių pirmininkas, prieš porą metų viešai apie Ozolą klausė, ar ir kodėl reikia gerbti signatarą, kurio galvoje esą „vietoje smegenų nešiojamas Žygaičių ir Garliavos bezdaly mišinys“.

Cituoju tai sąmoningai – iki šiol daug vyresnių žmonių nežino, kokią lygį buvo pasiekusios tariamai pilietiško jaunimo patyčios socialiniuose tinkluose. „Jaunas – tai kvailas“, – galbūt pasakytų vyresnieji, tačiau į tokias tariamai vaikiškas akcijas pro pirštus žvelgė ir visa partijos vadovybė.

Kad tai nebuvo tik vaikiškos patyčios, atskleidžia konservatorių jaunimui įtaką iki šiol turinčio „Naujojo Židinio-Aidu“ laikysena R. Ozolo ir jo bendraminčių atžvilgiu.

Simptomiška šiuo požiūriu buvo prieš keletą metų „Naujajame Židinyje-Aiduose“ pasirodžiusi bei slapyvardžiu pasirašyta Viliaus Bartninko publikacija, kurioje R. Ozolas ir ne vienas čia esantis Sąjūdžio aktyvistas vadinti „buvusiomis Sąjūdžio žvaigždėmis“, kurių pastangos siekti valstybės atsinaujinimo pramintos tiesiog seniai prarasto populiarumo vaikymusi.

Tame, o ir kituose „Naujojo Židinio“ straipsniuose R. Ozolas ir kiti tautinės valstybės idėjos neišdavę sąjūdiečiai buvo be jokių skrupulų marginalizuojami – nurašant jų mintis „radikaliajai dešinei“, sąmoningai klijuojama radikalumo etiketė.

Žinoma, galimi nuomonių nesutarimai, tačiau tokia demagogiška, klišinėmis etiketėmis, o ne faktais paremta retorika nė iš tolo neprimena tikrų akademinių diskusijų. Priešingai, tai buvo bandymai įtikinti jaunąją kartą, kad tokiais žmonėmis visuomenė neturėtų pasitikėti, kad jų mąstymas pavojingas. Persasi mintis, kad lygiai toks pat pavojingas kaip ir savarankiška ir nepriklausoma Lietuva.

Tačiau kodėl laisva Lietuva, dėl kurios kovojo Sąjūdis, nebegeba toleruoti savo pačios kovotojo, kodėl R. Ozolo mintys kažkam taip trukdo?

Tokie žmonės kaip Ozolas savo aštriu politiniu mąstymu ir realybės suvokimu buvo pavojingi ir nepatogūs pirmiausia vadinamajai „nuosaikiai politinei dešinei“, kurios ydas ir klaidas R. Ozolas nuolatos atskleidavo vien savo buvimu ir pasisakymais.

Lygiai kaip ir Manto Adomėno kalbos apie tariamai Putinui tarnaujančius „naudingus idiotus dešinėje“, visas puolimas prieš R. Ozolą turėjo vieną tikslą. Tas tikslas buvo sunaikinti jį kaip mąstymo alternatyvą, sukelti baimę, atstumti nuo jo idėjų potencialius pasekėjus, palikti Ozolo Lietuvos viziją be šalininkų ir perspektyvos.

Šios Ozolo juodinimo kampanijos tikslinė auditorija pastarąjį dešimtmetį buvo būtent akademinis jaunimas – istorijos, filosofijos, politikos mokslų studentai. Kova dėl išsilavinimo vis dar tęsiasi, tačiau ne mitinguose ir Sąjūdžio suvažiavimuose, o jaunų žmonių protuose.

Norėję ir išdrįsę neiti paskui minią, pamėgino su R. Ozolu susipažinti tiesiogiai. Šmeižto jūroje tokių žmonių nebuvo daug. „Pro Patria“ judėjimas, kuriam priklausau, buvo vienas iš tų nedaugelio išdrįsusiųjų. Pastaruosius trejus metus teko kartu su R. Ozolu organizuoti mitingus, ginančius lietuvių kalbą, istorinės atminties išsaugojimo akcijas, rengti diskusijas ir konferencijas, švęsti valstybės šventes, paskutinį kartą – Baltijos kelio 25-metį. Tačiau kolegoms iš „Pro Patria“ teko ir karti patirtis liudyti valstybės gėdą stebint R. Ozolo ir kitų Sąjūdžio kūrėjų teismus 2012 metais.

Tie, kas norėjo ir išdrįso, pamatė visai kitokią Ozolą, nei jis piešiamas mituose. Ne piktą ir užsidariusį filosofinėse iliuzijose. Priešingai, matėme jį besišypsantį, juokaujantį, šiltą, tačiau svarbiausia, mąstantį Lietuvos tikrovę be saviapgaulės ir su nuoširdžiausiu rūpesčiu. Nedaug kas Lietuvoje turėjo taiklesnę politinę išvalgą, nedaug kas taip drąsiai ir nebijodamas „politikorektiškumo“ sargybinių tą tiesą apie Lietuvą sakydavo garsiai. To nepatyrusių žmogų neišvengiamai stebina ryžtas ir valia iki paskutinės dienos rūpintis

savo rankomis atkurta, bet klystkeliais einančia Lietuva, ir tiesti jai ranką. Iš R. Ozolo šito nebuvo įmanoma atimti.

Šiandien dažnai girdime, kad jaunoji karta kurs naują, geresnę Lietuvą. Reikės stipriai pasistengti, kad ši viltis taptų realybe mąstymo nelaisvės ir nuolatinio puolimo prieš nacionalinę valstybę bei jos kūrėjus sąlygomis. Todėl šiandien privalome kalbėti apie tai, ką apgynėme ir išsaugojome, ir apie tai, dėl ko taip stipriai kovojo R. Ozolas, – apie laisvą, tautinę sąmonę turinčių ir objektyvią moralės tiesą pripažįstančių žmonių Lietuvą. Pažintis su šiuo žmogumi, kurį norisi ir galima vadinti Kovo 11-osios Lietuvos tėvu, buvo trumpa ir pavėluota, tačiau nepaprastai įkvepianti ir jam išėjus stovėti nacionalinės valstybės ir moralės tiesos gynėjų gretose.

Tegu ši diena stiprina mūsų viltį. Tikiu, kad galime galutinai įveikti ne tik skleidžiamą propagandą ir žalingą praeities palikimą, bet ir supratę R. Ozolo nuogąstavimus, susitelkę, kurti tvirtą ir patriotišką visų mūsų Lietuvą. Lenkiuosi prieš šio žmogaus ir Sąjūdžio darbus ir tikiu, kad jo palikimas dar bus prikeltas gyvenimui.

Pranešimas skaitytas konferencijoje Romualdai Ozolui atminti Lietuvos mokslų akademijos Didžiojoje salėje 2015 m. gegužės 8 d.

Sąjūdžio bendražygiai su „Pro Patria“ nariais. Vilnius, 2014 m. Autorius nežinomas.

PAMINĖJIMAI

NEPRIKLAUSOMYBĖS ARCHITEKTUI ROMUALDUI OZOLUI LIKIMAS PAGAILĖJO PENKERIŲ GYVENIMO METŲ

Beveik prieš ketverius metus, palaužtas sunkios ligos, anapilin iškeliaavęs politikas, filosofas ir rašytojas šių metų sausio 31 d. būtų minėjęs savo aštuoniasdešimtmetį. Šia proga organizuojamus renginius Romualdo Ozolo dukra vertina santūriai ir išskirtiniame interviu „Lietuvos rytui“ prisipažino neturinti aiškaus atsakymo, ar tėvas už savo veiklą ir kūrybą, būdamas gyvas, buvo tinkamai įvertintas.

Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro R. Ozolo dukrą Jurgą Ozolaitę kalbina „Lietuvos ryto“ žurnalistė Birutė Vyšniauskaitė.

Jurga Ozolaitė. Mano galva, tėvas labai natūraliai iš vieno gyvenimo etapo perėjo į kitą. Pasibaigus aktyviai politinei veiklai, pasinėrė į rašymą, nes tam jį kvietė širdis. O politikoje reikėsi, manyčiau, tik todėl, kad tuo išskirtiniu jo gyvenimo laikmečiu būtent to reikėjo. Ir už tą politiką jis sumokėjo didžiulę kainą.

Birutė Vyšniauskaitė. *Kai kūrėsi Sąjūdis ir buvo rengiamasi skelbti nepriklausomybę, jūsų tėvas buvo visų įvykių sukuryje. Tada jūs buvote paauglė. Ar įtraukė tėvas ir jus į revoliuciją?*

Ne, o Sąjūdžio strategą namie matydavome visai kitoje šviesoje – pavargusį, išsekusį, be paradinio žavesio. Tiesiog tyliai šalia jo gyvenome.

Tada man atrodė, kad tėvas mato tik save, tik savo reikalus ir darbus. Bet kai paaugliškas egocentrizmas atslūgo, kai pati suaugau ir susilaukiau vaikų, supratau, kad labiausiai tėvą alindavo jo bruožas viską atlikti išnaudojant save maksimaliai, šimtu procentu.

Nesijautėte svarbesnė už kitus bendraamžius vien dėl to, kad jūsų tėvas buvo tas, kuris vedė tautą nepriklausomybės link, buvo laikomas viena iškiliausių Atgimimo revoliucijos asmenybių?

Didžiavausi. Tačiau panašius išgyvenimus ir jausmus nustelbdavo tai, kad mūsų šeimai tas laikmetis buvo ypač sunkus. Ir tėvui dėmesys ar pasididžiavimas tuo, ką jis daro, tikrai nebuvo svarbiausia. Mes matydavome, kaip jis išgyvena, jei kas nors nepasiseka, kaip kartais eina jau „per negaliu“, bet vis tiek siekia užsibrėžto tikslo.

Apskritai, tėvas visą gyvenimą buvo mušamas. Tai iš vienos, tai iš kitos pusės. Todėl dažnai pasvajodavau, kaip būtų gerai, jei mes galėtumėm visi ramiai ir jaukiai pabūti namie.

Kaip tėvo populiarumą ir dėmesį jam vertino jūsų mama Irena Ozolienė? Ką kodėl ji itin retai kartu su juo pasirodydavo viešumoje?

Mama, kiek galėdama, visada vengė viešumo. Jai – svetimas pasižmonėjimo spindesys, dėmesio troškimas ar pasipuikavimas tuo, kad ji – žinomo politiko žmona. Ponia ji nemokėjo būti ir nenorėjo. Pasirodydavo su tėvu tik tais atvejais, kai būdavo tikrai būtina ir to absoliučiai neįmanoma būdavo išvengti.

Ir „Atgimimo“ redakcijoje, ir Seime R. Ozolu žavėjosi ne viena moteris. Ar jis žavesiu spindėjo ir namie?

(Juokiasi) Mano tėvas buvo giliai intravertiškas žmogus. Absoliutus vienišius. Jam vienatvės reikėdavo kaip oro.

Taip, jis mokėdavo visus pakalbinti, prakalbinti, pajuokauti, apdalyti dėmesiu ir žavesiu, pažongliruoti tik jam būdingomis frazėmis.

Ligoninėje visoms gydytojoms bei slaugėms rankas išbučiuodavo. Kartą jį gydžiusi gydytoja net pastebėjo, kad tėvas visai kitaip atrodo, elgiasi, kai jos nemato, ir visai kitoks, kai ji ateidavo į palatą.

Tas žavesys tėvui pačiam daug kainuodavo. Jis nuo jo pavargdavo. Visi namiškiai tai puikiai žinodavo. O tikrasis R. Ozolas – kai būdavo vienas, su savimi, su savo skaitymu ar rašymu.

Dabar net sunku apsaityti, kiek jam kainavo buvimas politikoje, nuolatos dėmesio centre, kai jis net neturėdavo laiko atgauti jėgas, sugrįžti į save, jau nekalbant apie galimybę pabūti vienam.

Kai kalbėjote apie tai, kad tėvas buvo mušamas iš visų pusių, prieš akis stojo pirmosios 1991 m. dienos, kai ne tik jūsų šeima, bet ir visus aplinkinius sukrėtė žiaurus jūsų brolio Džiugo nužudymas (tada jam buvo tik 20 metų ir iki šiol ši žmogžudystė kelia daug klausimų – B. V.). Atrodė, kad šis likimo smūgis R. Ozolą ilgai išmuš iš gyvenimo vėžių. Kaip jūs šią tragediją išgyvenote?

Kiekvienas savo žaizdas išsilaižėme savarankiškai. Iki Džiugo netekties pati sau atrodo gėda, švelni mergaitė, o kai sužinojau, kad jo nebėra, maniau – pyktis mane susprogdins. Atrodė, atkeršyčiau už brolių visam pasauliui. Kurį laiką net jaučiausi kalta, kad likau gyva. Ir va, tada man labai reikėjo tėvo dėmesio.

Bet jis gelbėjosi ieškodamas Džiugo žūties tiesos, kaip ir kodėl viskas nutiko. Jis ilgai tuo gyveno. Mama į gyvenimą kabinosi per anūkus. Juk buvo likęs visai mažas Džiugo sūnus Martynas. Jam kiek paaugus, gimė ir mano sūnus Laurynas.

Apskritai, žmogus yra tokia būtybė, kad, kai atrodo, jog nebeišgyvens, vis tiek išgyvena. Tam tikra dalis mūsų šeimos gyvenimo žuvo kartu su Džiugu, bet juk liko ir tai, dėl ko privalėjome visi gyventi toliau.

Romualdas ir Irena Ozolai su sūnumi Džiugu ir dukra Jurga.
1990 m. Nuotrauka iš Romualdo Ozolo šeimos archyvo.

Ar dabar nesusimąstote, kad jūsų tėvas neįvertintas, kad padarė kur kas daugiau, nei už visus savo nuopelnus ir kūrybą gavo grąžos iš bendražygių, iš gyvenimo?

Mūsų šeimoje buvo įskiepyta nesiekti įvertinimo, nesidžiaugti kažkokiomis *fanfaromis*. Ir dabar štai bandoma paminėti tėvo aštuoniasdešimtmetį, kažkur bus pakabinta memorialinė lenta. Gal viso to reikia? Tačiau man iš to – jokio džiaugsmo. O koks turėtų būti tėvo įvertinimas, ne man spręsti. Bet, esant gyvam, jam to įvertinimo greičiausiai trūko.

Antra vertus, jis labai natūraliai iš vieno savo gyvenimo etapo perėjo į kitą. Pasibaigus aktyviai politinei veiklai, pasinėrė į rašymą, nes tam jį kvietė širdis. O politikoje reiškėsi, manyčiau, tik todėl, kad tuo jo išskirtiniu gyvenimo laikmečiu būtent to reikėjo. Ir už tą politiką jis sumokėjo didžiulę kainą.

Ar skaitote tėvo knygas?

Jis – iš tikrųjų talentingas rašytojas. Visada žavėjausi jo rašymu – kaip jis apgalvoja kiekvieną žodį, kaip jį pasveria ir tada sudeda į sakinį.

Tačiau kai kurios tėvo knygos man – per intymios, per atviros. Ypač – autobiografinis romanas „Pradžių knyga“. Gal dar turi praeiti kažkiek metų, kad tėvo romaną galėčiau įvertinti iš laiko perspektyvos, kaip rašytojo R. Ozolo kūrinį.

Jūsų tėvas garsėjo dar ir tuo, kad viską dokumentuodavo, visus pokalbius įsirašinėdavo. Kada toks jo įprotis atsirado?

Jis tai darė visą gyvenimą. Dokumentavo ir kaupė ne tik savo su darbu ar su politika susijusius dalykus, bet ir šeimos gyvenimą liudijančius dokumentus. Nusikopijuodavo net mūsų dienoraščius ir padėdavo į vietą, nors man tada atrodydavo toks jo elgesys nepriimtinas.

Prieš gyvenimo pabaigą R. Ozolas kaip rašytojas buvo neįtikėtinai produktyvus. Iš kur jis sėmėsi jėgų? Pagaliau – kaip jam viskam užtekdavo laiko?

Kai buvau jaunesnė, mane tėvo veiklos, darbo skrupulingumas kiek trikdydavo, tačiau vėliau pradėjau į tai žiūrėti kitomis akimis ir galvodavau: „Tai – tokia pagarba savo gyvenimui, tokia atsakomybė už kiekvieną nugyventą minutę!“ Tėvo valia ir disciplina buvo tiesiog nepamatuojamos! Jis netgi sugebėdavo pats save pabarti už tai, kad pusę dienos įsiskaitė kažkokią knygą, kurios dabar skaityti visai nereikia, o privalu užsiimti kitais darbais.

Paauklėdavo ir savo bičiulius, kai šie paskambindavo paties rašymo įkarštyje, nurodydavo, kokiomis valandomis jam geriau neskambinti.

Kuris iš anūkų paveldėjo R. Ozolo charakterį, būdą ar pomėgį rašyti?

Abu anūkai – Martynas ir Laurynas – labiau linkę į tiksluosius mokslus ir jau aiškiai matyti, kad senelio pėdomis neseks, o štai mano dukra Gustė, kuriai dabar trylika metų, tikrai turi jo bruožų. Gabi kalboms, neblogai rašo, piešia ir tokia pati krapštukė, kaip senelis.

Tėvas labai mylėjo visus tris anūkus, bet bendravo, draugavo per savo prizmę. Anūkai pas senelį eidavo ne žaisti, o dirbti. Jis užleisdavo jiems savo stalą, ištraukdavo patį geriausią popierių ir visi piešdavo, rašydavo. Žodžiu, vykdavo labai rimtas darbas. Tiesa, senelis visada turėdavo didžiulį dubenį saldainių, nes ir pats jautė silpnybę įvairiems *čiulpinukams*. Pirkdavo juos kilogramais.

Beje, tėvas niekada negirdavo anūkų piešinių ar rašinių, bet daug metų juos rinko, ant kiekvieno užrašydamas datą, pastabas, kuris iš anūkų yra autorius ir kokiomis aplinkybėmis sukūrė piešinį ar parašė, pavyzdžiui, močiutei laišką. Nepaisant to, kokie buvo tie darbeliai – baigtas piešinys ar tik trys brūkšneliai lape – visi jie buvo išsaugoti ir įrišti į storą albumą. Taip tėvas anūkams parodė, kad svarbiausia ne pagyros, o pagarba darbui bei kūrybai.

Pats tėvas taip pat mėgdavo piešti. Neblogai tapė. Pamenu, kaip jis mane piešė 1980 metais, kai pradėjau eiti į mokyklą. Aš taip stengiausi jam pozuoti ir tame jo pieštuku greitomis sukurtame portrete buvau pati sau tokia graži! Maniau, kad jis jau dingęs, bet netyčia radau archyve, kol dar su knygomis ir kitais daiktais nebuvo išvežtas į jo Bazilionų mokyklą Šiaulių rajone. Ten sukurtas Lituanistikos centras, kuriam tėvas atidavė beveik visą savo biblioteką.

Nerašyta gyvenimo taisyklė, kad seneliai anūkams randa daugiau laiko nei vaikams ir gal net myli juos labiau. O kokie buvo jūsų santykiai su tokiu neeiliniu tėvu?

Gyvenimas su juo buvo iš tikrųjų įdomus. Mūsų santykiams ir bendravimui spalvų niekada netrūko. Nuo pačių ryškiausių iki blankiausių. Kartais ragus suremdavome kaip du ožiai, kad net sienos poškėdavo. Gal dėl to, kad mūsų charakteriai panašūs?

Vaikystėje turėdavau išsireikalausti jo meilės sau. Pats jos nedalydavo. Kiek išsiplėsdavau, tiek turėdavau.

Matyt, toks laikmetis buvo, toks tėvystės supratimas, kad vaikais privalo rūpintis motinos. Iš tikrųjų mes su Džiugu buvome mamos vaikai. Žiauriai prie jos prisirišę ir vienas per kitą konkuruodavom, kam daugiau atiteks meilės ir dėmesio. Tėvo meilė buvo iš tolo, be ypatingo jausmų demonstravimo, bet visada žinodavom, kad jeigu kas, jis viską dėl mūsų padarys.

Iki šiol dar gyvi prisiminimai, kaip mums su broliu būdavo sakoma: „Tėtis savo kabinete dirba. Kai darys pertrauką, ateis su jumis pažaisiti.“ Kai sulaukdavom tos pertraukos, šėldavom visi trys iš visų jėgų.

Per paskutinius keturis jo gyvenimo mėnesius ligoninėje vienas kitam pasakėme visus pačius gražiausius žodžius. O iki to... Jis ir pats pripažino, kad ne visada sugebėdavo suvaldyti mūsų kivirčius... Kai supykdamas, sugebėdavo su manim ilgai nekalbėti, kad jau net aš imdavau dėl to kelti scenas.

Kaip tėvas sutiko paskutinį gyvenimo smūgį – išbandymą ligą? Matyt, ir šiuo požiūriu turėjo būti ypatingi ozoliški vertinimai?

Ypatingiems vertinimams tiesiog nebuvo laiko, nes viskas žemyn ritosi labai greitai. Tačiau su gydytojais jis derėjosi! Iš pradžių visiems savo sumanymams įgyvendinti reikalavo dar mažiausiai penkerių gyvenimo metų. Kai gydytoja sakė, kad tiek pažadėti negali, vis tiek kovojo iš visų jėgų. Deja, išsiderėjo tik keturis mėnesius.

Jo palatos palangės buvo nukrautos knygomis ir įvairiais popieriais. Ar jis ir ligoninėje dar įstengė dirbti?

Žinoma! Lovoje net stalą buvo susikonstravęs. Rašė, redagavo, organizavo pasitarimus su kolegomis, bendražygiais dėl naujų „Nepriklausomybės sąsiuvinį“ leidybos. Kol galėjo rašyti ir bendrauti, palatoje buvo tikras jo biuras.

Ir jums teko tuos paskutinius tėvo gyvenimo mėnesius praleisti su juo palatoje?

Taip, tie paskutiniai keturi mano ir jo gyvenimo mėnesiai buvo visai kitokie nei anksčiau. Nebuvau pratusi matyti tėvą silpną, reikalingą pagalbos. Visada maniau, kad jis gyvens šimtą metų, nes jo šeimoje visi – ilgaamžiai. Dažnai sakydavau jam, kad mirs kaip kareivis – bėgdamas mūšio lauke.

Mano akimis, metams bėgant tėvas ne senėjo, o tik jaunėjo, tik gražėjo. Ypač – jo rankos. Buvo visai ne pagyvenusio žmogaus. Be jokių dėmelių, raukšlelių ar kitų amžiaus ženklų. Tiesiog – tobulos. Žiūrėdama į jas, negalėdavau patikėti, kad tėvui tiek metų...

Ar paliko tėvas jums kokių nors nurodymų, priesakų?

Ne. Iškeliauo ramiai, be jokių nurodymų, nes nesitikėjau, kad viskas baigsis taip greitai. Tačiau aš ir pati žinau, ką man būtų tėvas patikėjęs. Iki šiol naktimis sapnuoju, ką privalau padaryti. Gal porą metų sapnavau jo nurodymą sutvarkyti rūšį, kuriame buvo sukauptas toks archyvas, kad man jį teko tvarkyti visus metus. Ko ten tik nebuvo! Net seną senelio stalą su vyru radome, kurį dar pavyko restauruoti. Dirbau kasdien, bet sutvarkiau. Ir visus tuos metus nuolatos sapnuodavau tėvą: jis man aiškino, kaip viską sutvarkyti, kaip ir ką atskirti, ko nevalia neišmesti. O aš jau būdavau išmetusi (*juokiasi*)...

Kai augo anūikai, ypač – Martynas, tėvas mėgdavo su jais daryti vadinamąsias laiko kapsules. Į dėžes sudėdavo tą laikmetį atspindinčių daiktų – įvairiausių etikečių, vokų,

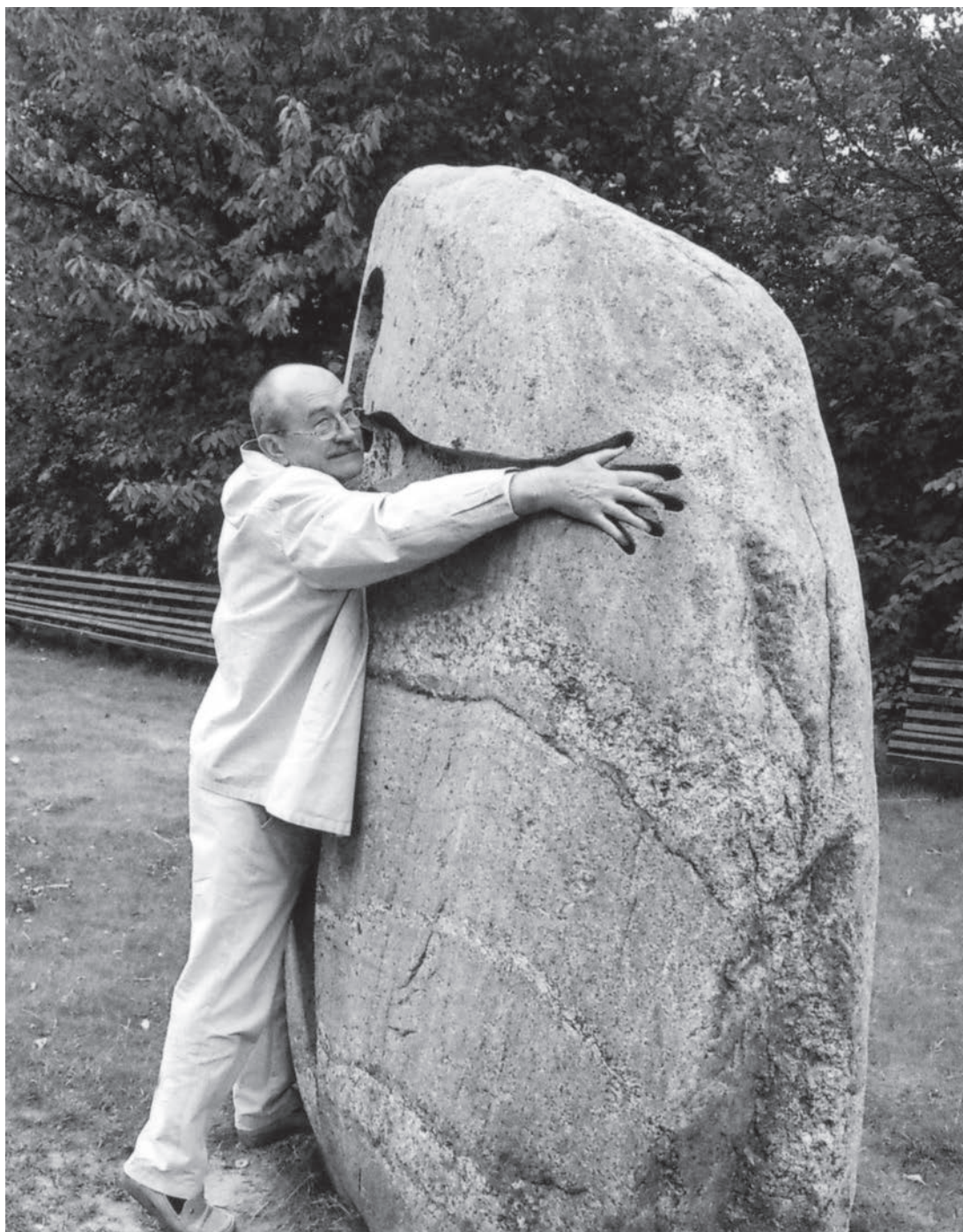
laiškų, šampūno buteliukų, pinigų. Tokių kapsulių aptikau ne vieną. Jaučiausi, lyg dirbčiau muziejuje. Darbo su tėvo archyvu dar liko geriems metams.

Gal archyve aptikote kokių nors tėvo paslapčių ar įdomybių?

Dėliodama, rūšiuodama ar kai ką atiduodama į Bazilionus galvojau, kad mano tėvas greičiausiai atėjo į gyvenimą jau žinodamas, ką per jam skirtą laiką jis privalo nuveikti.

Ir apskritai, gal pasaulis būtų visai kitoks, jeigu mes visi iš savęs pareikalautumėm daryti tai, ką privalom padaryti, jeigu jaustumėm atsakomybę už mums šiame gyvenime atseikėtą laiką.

Dėkoju už pokalbį.

Akmens skulptūrų parke prie Vilnosios ežero. Sudervė, 2008 m. birželis. Nuotrauka iš Alberto Sinevičiaus asmeninio archyvo.

BRANDUOLINIS ŽMOGUS

Prisiminimais apie pažintį su Romualdu Ozolu, apie jo asmens universalumą ir vienišumą, apie jo nuolatinį rūpestį Lietuva dalijasi prof. Arvydas Šliogeris.

Profesorių kalbino Kęstutis Dubnikas ir Algimantas Jankauskas.

2018 m. vasario 20 d.

Su Romualdu Ozolu buvote ne tik kolegos, bet ir artimi bičiuliai. Kada prasidėjo Jūsų pažintis?

Arvydas Šliogeris. Pažintis prasidėjo labai seniai. Tai buvo 1965 ar 1966 metai, studijų Kauno politechnikos instituto Technologijos fakultete metai. Ten buvo keletas šviesių žmonių, taip pat studentų. Skaitydami spaudą, mes atradom Romualdo Ozolo tekstus. Jis nebuvo ypatingai produktyvus, bet kadangi lėmė ne kiekybė, o kokybė, jis mus sudomino – kokia čia figūra? Jautėsi jo originali mąstysena, kuri aiškiai skyrėsi nuo tuometinio mąstymo būdo. Būtent dėl to mes atkreipėme į jį dėmesį. Tekstai buvo nedideli, daugiausia literatūrinės kritikos straipsneliai, kurių konkrečių pavadinimų neprisimenu. Buvo ir jo dailioji proza. Tuo metu jis rašė apsakymus. Man jie buvo labai gražūs. Prisimenu apsakymą apie Vilniaus vietą, kurios šiandien faktiškai nebėra, pačiam miesto centre. Prieš dabartinę Kudirkos aikštę buvo kavinė ir Mergaitės skulptūra. Man ta skulptūra įstrigo. Ir viename apsakyme kalbama apie tą skulptūrą. Dar prisimenu apsakymą apie žuvį.

Kartu su savo draugu Regimantu Kurkliečiu nusprendėm su juo susipažinti. Sutarėm susitikti būtent toje kavinėje, prie Mergaitės skulptūros. Prisimenu, buvo gražus birželis, metas tarp egzaminų. Mes jau jį laikėm savotišku mokytoju, autoritetu. Tada jis dirbo „Kultūros baruose“. Iš pirmojo susitikimo pamenu svarstytą klausimą – ką daryti? Ar revoliucijas kelti, ar dar ką? Prisimenu jo atsakymą: „Žinot, broleliai, kad ir aš nežinau.“ Ką daryti konkrečiai, nepasakė. Kalbėjom apie to meto aktualijas. Romualdui tada labai rūpėjo atominė bomba – kaip svarbiausias įvykis. Beje, tai buvo pagrįsta.

Taip prasidėjo mūsų pažintis, neeilinė pažintis. Po to aš jo nemačiau daug metų. Kada antrą kartą susitikom, negaliu pasakyti. Bet nuo tada tapom draugais. Retai kada prisimeni detales, kai susipažįsti su žmogumi. Tai liudijo jo originalumą, kurį mes pajutom – tas žmogus yra savitas.

R. Ozolas dažnai pristatomas kaip filosofas, nors nebuvo įgijęs akademinį titulą. Kaip galėtumėte apibūdinti jį kaip filosofą?

Romualdas grynų filosofu niekada nebuvo. Kurį laiką užsiminėjo filosofija. Kiek ją užsiminėjo, man sunku pasakyti. Parašęs nedaug. Aš drįsčiau pasakyti, jog filosofija buvo jo gyvenimo kelio tam tikras etapas, kuriuo jis ėjo palyginti neilgai. Tiesa, jis įstojo į aspirantūrą, tačiau disertacijos neparašė. Istorikams skaitė filosofijos istorijos paskaitas. Vien tik kaip filosofo jo nepriimdavau.

Jis buvo universalus žmogus. Labiausiai linko į pilietinę literatūrą. Jam labiausiai rūpėjo aktualijos. Bendraujant ryškėjo jo gyvenimo kryptis – apmąstyti tai, ką paskui formulavo kaip pamatinę mintį straipsnyje „Pasaulis yra čia“. Išskelti Lietuvos svarbą mums patiems, priešinant bolševikinei idėjai „Mano tėvynė –TSRS“. Mums turi rūpėti Lietuva, kokia ji bebūtų.

Romualdą pavadinčiau žmogumi su charakteriu. Atrodo – banalybė. Bet man tai nėra banalybė. Dabartinėje Lietuvoje labai trūksta tokių žmonių – žmonių su charakteriu. Austrų rašytojas Robertas Muzilis kalba apie žmogų be savybių. Šiandien labai trūksta žmonių su savybėmis, su vidiniu branduoliu, vientiso – kaip medis su kamieniu ir šakomis – žmogaus. Taigi Romualdas buvo žmogus su charakteriu. Kaip tas atrodė? Jis labai daug kuo užsiiminėjo – domėjosi etnokultūra, mokytojavo, grįžęs į Vilnių dirbo „Kultūros baruose“, vėliau susidomėjo filosofija. Po filosofijos prasidėjo, kaip aš pavadinčiau, pilietiniai daly-

kai. Kurį laiką dirbo Ministrų taryboje, „Minties“ leidykloje. Tas jo universalumas, mano nuomone, buvo viena iš priežasčių, kodėl jis nepritapo politikoje. Tas žmones traukdavo ir atstumdavo. Juk politikas turi būti kaip chameleonas, keisti savo pavidalus. Romualdas toks būti nesugebėdavo. Jis visada buvo žmogus sau. Įvairūs vaidmenys netrukė jam išlikti „branduoliniu žmogumi“.

Grįžtant prie filosofijos, filosofija buvo tik vienas iš jo profilių. Taip jau išėjo, kad filosofijos srityje pagal savo galimybes padarė mažiau. Pradėjęs rašyti disertaciją jos nebaigė, nes atėjo ta akimirka, kai Romualdo akys pasisuko į kitą pusę, pilietinių aktualijų link, konkrečiai – į „Problemų“ ir filosofinio palikimo leidybos barus. Į leidybą jis įnešė gaivaus oro. Jūs galite suprasti, koks tai buvo sunkus darbas. Nieko juk nebuvo. Reikėjo pradėti tuščioje vietoje. Leidžiant „Problemas“ aktyviai dirbo su prof. Bronislovu Genzeliu. B. Genzelis „pramušinėdavo“ kelius per Maskvą, o R. Ozolas tvarkė turinio ir redagavimo pusę. Jų tandemas sugebėjo įveikti daugelį partinių barjerų. „Minties“ redakcijoje prie šio darbo prisijungė Antanas Rybelis.

R. Ozolas yra parašęs filosofijos istorijos knygą jaunuomenei „Pasakojimai apie filosofiją ir filosofus“ (1988). Buvote knygos recenzentas. Kaip ją vertinote?

Didžiausi autoritetai filosofijoje tuo metu buvo Eugenijus Meškauskas ir Jokūbas Minkevičius. O R. Ozolas buvo savotiška jungtis tarp senesnės ir jaunesnės kartos filosofų. Daugelio jaunesniųjų filosofų akys kryo į Vakarų filosofiją ir pirmiausia – į pomarksistinę filosofiją. Kadangi ji buvo nepageidaujama, reikėdavo apeiti tam tikrus barjerus, gauti leidimus, siųsdintis knygas iš užsienio. Labai domėjomės Kantu ir Hėgelium. Pamenu, lažinausi su Evaldu Nekrašu dėl Hėgelio „Dvasios fenomenologijos“. Ar įmanomas vertimas į lietuvių kalbą? Dabar galiu pasakyti, kad išverčiau.

Mūsų, tuo metu jaunesniųjų, orientacija į Vakarų filosofiją į šalį pastūmėjo vietinę. Tais laikais R. Ozolo knyga apie filosofiją ir filosofus buvo reikalinga, originali ir savita – šviesus taškas tamsoje. Detalių apie knygos leidybą neprisimenu. Ją reiktų susieti su laiko dvasia. Tai ne Platonas ar šv. Tomas Akvinietis. O metas buvo toks, apie kurį pasakojau – nuolatiniai dirščiojimai per petį, ar koks saugumietis neklauso, visokiausia diplomatija, žaidimai su CK...

Vilniaus universiteto studentas Romualdas Ozolas. 1957–1958 m. Autorius nežinomas. LCVA.

R. Ozolas – Sąjūdžio pirmeivis. Jūs taip pat aktyviai dalyvavote dar ikisąjūdiniuose renginiuose, pvz., „Kultūros barų“ diskusijose Menininkų rūmuose (dabartinė prezidentūra), prie „Žinijos“ draugijos veikusiame diskusijų klube „Kultūra ir istorija“. Kas lėmė apsisprendimą, kad likote akademiniu žmogumi, o R. Ozolas pasuko į politiką?

Kad Romualdas pasuko griežtai į Sąjūdį, o vėliau – į politiką, aš nesistebiu. Jis iš prigimties buvo orientuotas į konkrečius Lietuvoje vykstančius dalykus. Todėlėjimas į Sąjūdį buvo visiškai natūralus. Vienas iš Sąjūdžio gimimo centrų buvo mūsų kompanija – R. Ozolas, aš, Arvydas Juozaitis, Jonas Balčius, Vytautas Radžvilas. Būtent tie žmonės, kurie buvo tam pasirengę. Ozolas buvo pasirengęs visomis prasmėmis – ir intelektualine, ir psichologine. Jautė pulsą. Sąjūdžio pradžioje jis buvo centrinė figūra. Palaipsniui vietoj jo iškilo Vytautas Landsbergis. Jis nelabai jį mylėjo. Jie buvo konkurentai. Buvo visur šnekama, kas bus ta centrinė figūra? V. Landsbergis pasirodė kaip geras politikas, su plusais ir minusais, kurių buvo daugiau. Gal jie neišvengiami, aš nežinau. V. Landsbergis politikoje jautėsi kaip žuvis vandeny. O Ozolas vis dėlto buvo ne šio pasaulio žmogus. Dar pasakyčiau, kad jis buvo savotiškas utopistas. Jis tikėjo, kad viską galima padaryti greitai. Reikia tik sukurti programą, pateikti ją ir viskas stosis į savo vietas. Kitaip sakant, jis neturėjo politikui būtino bruožo – žaisti ilgą, atkaklų, nuobodų, kartais bjaurų, kartais blogą žaidimą, kuris ir yra politika. Nors jis ir buvo pakilęs į aukštas pozicijas – buvo vicepremjeras, Centro partijos lyderis, – tačiau viskas kažkaip neišitvirtino.

Būtų atskira istorija, jei pasakočiau apie liberalų ir centristų jungtuves, kurioms asmeniškai pritariau. Dėl jungimosi vyko derybos. Mūsų planas buvo susijungti su centristais ir „prisirišti“ prie Valdo Adamkaus. Bet V. Adamkus kategoriškai atsisakė. Sakė, „jokiai partijai nepriklausau ir nepriklausysiu“. Ir šito plano dalis žlugo. Susijungimas neįvyko. Prasidėjo visokios ambicijos, vieni norėjo, kiti nenorėjo. Ilgainiui dingo susivienijimo idėja. Romualdas irgi nelabai norėjo jungtis. Norėjo, kad Centras būtų grynas. Trumpai tariant, mes patyrėme fiasko.

R. Ozolas turėjo didingą Lietuvos viziją, bet praktiniuose reikaluose jam sekėsi sunkiau. Banaliai kalbant, Romualdas buvo tipiškas klasikinis idealistas. Nors atrodė kartais labai praktiškas, iš tikrųjų buvo idealistas. Ir šia prasme – vienišas. Galiu drąsiai pasakyti, kad Romualdas neturėjo tikro draugo. Bendraminčių – taip. Ir aš buvau bendramintis, ir V. Radžvilas, ir A. Juozaitis, o draugo neturėjo. Jis buvo visiškai vienišus. Bet jam ir nereikėjo. Jis buvo patenkintas kaip yra.

Jis kurdavo didingus planus, kovojo su globalizacija, kariavo su ta juodąja Europa – ir visą laiką vienas. Svajodamas apie neįgyvendinamus dalykus. Jo nenoras eiti į Europos Sąjungą buvo beviltiškas. Mes neturėjome jokio kito pasirinkimo. Ką rinktis – kūjį ar priekalą! Romualdas norėjo tokios Lietuvos, kuri nepriklausytų nei Rusijai, nei Europai. Mano požiūriu, tai yra grynas utopizmas, jo idealizmas. Lietuva jam buvo gražus, didingas, monumentalus projektas. Jis labai tikėjo Lietuva, tikėjo, kad mes sugebėsime sukurti valstybę. Tuo požiūriu sugrįžtu prie pradinės situacijos, kad jis buvo daugiau teoretikas idealistas negu praktikas, pragmatikas. Jisai buvo nelyginant Mahometo kabantis karstas: vienoj pusėj – didingos Lietuvos ir kultūros vizijos, o kitoj – kasdienybės purvas, kuris, deja, neišvengiamas. Tokia netvirta situacija buvo viena iš priežasčių, kad jis nesutvėrė stiprios partijos.

Manyčiau, tikro Ozolo jo bendražygiai nepažino, nes tai reikalauja tam tikros sekos, kurią bandžiau išdėstyti, – iš kurėjo, kurėjo, kaipėjo. Ozolo būta gana judrios sielos žmogaus ir sykiu labai tvirto charakterio, galinčio formuoti skirtingas situacijas. Tam tikrose situacijose jis mąstydavo tiksliai, aiškiai ir griežtai, įskaitant Europos federalizacijos pavojus.

Man jis tikriausias liko toks iš to meto, kai mes susitikdavome jo bute Mokslininkų namuose ir diskutuodavome. Man Romualdas toks ir liks. Gaila, per anksti išėjo...

RIMANTAS STANKEVIČIUS

ROMUALDAS OZOLAS APIE BENDRADARBIAVIMĄ SU ARMĖNIJA IR NE TIK

Bendrauti su Romualdu Ozolu dažniau ar rečiau teko beveik ketvirtį amžiaus.

Pirmoji pažintis įvyko jam būnant „Minties“ leidyklos vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoju 1988 metais. Vėliau, 1990 m., dirbau visai netoliese, kai R. Ozolas ėjo Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko pavaduotojo pareigas. Ilgiausias bendravimo laikotarpis tenka jam būnant Seimo nariu, Seimo Pirmininko pavaduotoju. Nenutrūko bendravimas ir R. Ozolui pasitraukus iš Seimo.

Bendravimas su R. Ozolu jo darbinės, visuomeninės, politinės bei kūrybinės veiklos vaidmenyse sudarė galimybę pamatyti ir pajusti platų jo intelektualinį potencialą, sukaupti nemaža patirčių, pamąstymų.

Darbštumas, savidisciplina, tvarkingumas, darniai derantis su minimalizmu, erudicija, mąstymo, kalbos ir jos išraiškos turtingumas – tai tik keli bruožai, savybės, išskiriančios R. Ozolą iš kitų jo laikmečio politikų ir visuomenės veikėjų. Jo rašto ir parašo elegancija buvo koncentruota šių savybių išraiška.

Viena iš R. Ozolo parlamentinės – ir ne tik – veiklos sričių buvo tarptautiniai, tarpparlamentiniai ryšiai. Per darbo Seime metus šioje srityje jis reikėsi gan aktyviai, konceptualiai. Jis nesistengė aprėpti visų ryšių su užsienio valstybėmis tarpparlamentinių ryšių grupių ir dalyvauti visų jų veikloje, tačiau jo minties horizontai ir pasirengimas buvo platūs. Todėl natūraliai kai kuriais klausimais jo mintys buvo labai vertingos.

Pirmiausia reikėtų pažymėti R. Ozolo veiklą Baltijos Asamblėjoje 1991 m., jis buvo aktyvus pirmosios Seimo delegacijos narys.

Ryški ir įdomi buvo R. Ozolo pozicija dėl bendradarbiavimo su Lenkijos Respublika. Apie tai byloja ir šis interviu. Jis nebuvo karštas tų santykių šalininkas ir ragino kitus kolegas būti dėmesingais ir atsargiai spręsti parlamentinės asamblėjos kūrimo su Lenkijos parlamentu klausimus 1997 metais.

Buvo metas, kai R. Ozolas buvo ryžtingas santykių su Rusijos Federacijos Kaliningrado sritimi, ryšių su ja plėtimo šalininkas. Tada Kaliningrado sritis buvo demokratijos ir bendradarbiavimo siekiantis regionas. Atidaus domėjimosi laukas buvo Kaukazo regiono valstybės, Čečėnija, taip pat Rusijos likimas.

R. Ozolas reikėsi ir parlamentinių ryšių su Jungtine Karalyste, Jungtinėmis Amerikos Valstijomis, Kanada, Vokietijos Federacine Respublika, Šiaurės Europos šalimis veikloje.

Matyt, nė vienas buvęs Lietuvos vyriausybės ar parlamento narys nebuvo sukaupęs tiek autentiškos dokumentinės medžiagos, kiek to paliko R. Ozolas. Ir šis jo palikimas ypač vertingas dabar, kai nesenos istorijos fragmentus kai kurie politikai bando pasukti sau naudinga linkme kartais užmiršdami ar sąmoningai bandydami iškreipti tikrąją tų laikų įvykių eigą.

Ištrigo atmintin, kai po vieno Vyriausybės posėdžio 1990 m. Ministro Pirmininko pavaduotojas R. Ozolas paprašė prekybos ministro Alberto Sinevičiaus padėti nusipirkti... penkiasdešimt magnetofono kasečių. Mat tais laikais jų nebuvo pirkti, tai buvo deficitinė prekė. Iki tol nebuvau girdėjęs, kad R. Ozolas būtų didelis muzikinių įrašų mėgėjas. Todėl kiek nustebau dėl tokio keistoko, kaip man tada pasirodė, poreikio. Nusistebėjimą palikau sau, iki pamačiau, kad R. Ozolas daugelį susitikimų, kuriuose dalyvauja, ar pasisakymų, interviu įrašinėja į magnetofono juosteles. Tada supratau, kam jam reikėjo tiek daug, kaip

atrodė, tos deficitinės prekės. Vėlesniais metais, rinkos santykiams pažengus, R. Ozolui jau nereikėjo prašyti prekybos ministro pagalbos įsigyti tos jo veiklos nuolatinės priemonės. Tokį savo – ir ne vien savo – veiklos dokumentavimo būdą jis naudojo beveik iki pat mirties.

Įsiminė bendravimas 75-ųjų R. Ozolo gimimo metinių dieną, kai, kartu atvykus į Seimą, čia laukė atsargus tik keliolikos jo bičiulių surengtas gražios datos paminėjimas. Koks kontrastas palyginti su po penkerių metų pilnoje Seimo Kovo 11-osios Akto salėje vykusia konferencija „Romualdas Ozolas – valstybės kūrėjas“, skirtoje Nepriklausomybės Akto signataro 80-osioms gimimo metinėms!

Žvelgdamas atgal suvoki, kad bendravimo galimybių gausa yra privalumas, nors jo vaisiais ne visada tinkamai pasinaudoji. Dabar skaitydamas R. Ozolo darbus pajunti minties gilumą, svarstymo unikalumą, vertingumą, o to per ankstesnių darbų gausą ne visada pavykdavo įvertinti tuo metu, kai visa tai vyko.

Asmeniniame archyve esantis pokalbio su R. Ozolu įrašas apie Armėnijos parlamento pirmininko Chosrovo Harutiuniano vadovaujamos delegacijos vizitą Lietuvoje 1998 m. vienas iš pavyzdžių. Įrašas darytas 1998 m. kovo 3 d.

Rimantas Stankevičius. *Prieš keletą dienų Lietuvoje viešėjo Armėnijos Nacionalinio Susirinkimo pirmininko Ch. Harutiuniano vadovaujama delegacija. Jums nemažai teko bendrauti su ja. Kokie išspūdžiai, kokios mintys kyla po šio vizito?*

Romualdas Ozolas. Manau, kad šiuo atveju turime akivaizdų faktą, jog mūsų vaizdiniai apie kai kurias iš Tarybų Sąjungos glėbio iškritusias valstybes yra tikrai nepakankami. Iki šiol viešpatavo ir turbūt daugelyje žmonių yra įsitvirtinęs toks paveikslas, kad Armėnija yra karo nusiaubtas kraštas, persitvarkymo meto griuvėsių kraštovaizdis. Bet pabendravus su armėnais pasirodo, kad jie labai sėkmingai tvarko daugelį savo valstybės gyvenimo ir ūkio sričių, ir mes netgi turime iš ko pasimokyti ir ko pasimokyti. Pavyzdžiui, iš to, ką mes šnekėjom, man susidarė vaizdas, kad jų savivaldybių reikalai yra sutvarkyti daug geriau nei mūsų. Mes vis dar tebekliedim, iš kur mūsų savivaldybės gali gauti lėšų savo projektams vykdyti. Armėnai labai aiškiai išsprendė šį klausimą. Nekilnojamojo turto ir žemės mokestis eina į savivaldybės biudžetą ir sudaro pagrindinį savivaldybių biudžetų šaltinį. Žinoma, savo išvalstybinimo programai jie pritaikė kitokią tvarką. Jie nesivadovavo restitucijos teise. Bet jeigu mes pritaikėme restituciją, tai ir šituo pagrindu per aštuonėtą metų turbūt jau buvo galima pasiekti geresnių rezultatų negu dabar. Visų pirma aš kalbu apie tai, kad žemė galėjo būti gražinta, kad ji galėjo jau būti paversta nebe turtu, o kapitalu, t. y. pardavinėjama laisvai, kad už ją imamas mokestis tikrai galėjo eiti į savivaldybių biudžetą. Lygiai taip pat ir nekilnojamasis turtas, namai galėjo būti apmokestinami. Galbūt ne beprotiškomis sumomis, kaip daugelis norėtų, bet vis dėlto turto mokestis turi būti ir jis vis tiek anksčiau ar vėliau bus. Dabar mes skurdiname savo savivaldybes ir po šiai dienai atsakydami to, ką armėnai seniai taiko.

Be to, jie puikiausiai yra susitvarkę su savo moksliniu potencialu. Žinom, kad Armėnija buvo viena iš pirmaujančių Tarybų Sąjungos okupuotų ar Tarybų Sąjungą sudariusių valstybių, ir tokios fundamentinės su elektronika, su informatika susijusios mokslo sritys ir šiandien veikia. Armėnija yra viena iš šešių pasaulio valstybių, kuri keičiasi informacija apie fundamentaliuosius fizikos mokslo pasiekimus. Jie turi termobranduolinį reaktorių, kuris po ilgų dvejonių apie tai, kad gali sprogti, nes yra seisminėje zonoje, vis dėlto puikiai veikia. Kartu jis yra termobranduolinių procesų tyrimo bazė.

Galų gale, armėnai baigia išnarplioti savo teritorinių problemų mazgą. Tiesa, jie tebėra nepalankioje geopolitinėje padėtyje ir dėl to yra priversti glaustis prie Rusijos stengdamiesi apsisaugoti nuo Turkijos ir kitų prieš juos bloką sudarančių valstybių, tačiau sugeba naudotis kai kuriomis sąjungos su Rusija nereglamentuojamomis sritimis savo interesams tenkinti.

Žodžiu, susitikimai buvo labai įdomūs. Aš manau, kad mes privalėtume atkreipti dėmesį į tai, kaip savo problemas sprendžia tokio problemiško regiono kaip Kaukazas valstybės ir dargi tokia problemiška Armėnija, kuri turi labai rimtą teritorinį konfliktą su Azerbaidžanu.

Šio vizito metu p. Ch. Harutiunianus išreiškė apgailestavimą dėl to, kad 1989–1990 metais mūsų bendradarbiavimas buvo gan intensyvus, o per pastaruosius šešerius metus santykiai atsidūrė duobėje, nėra jokio bendradarbiavimo. Kaip Jūs manote, kokios po šio vizito galėtų būti bendradarbiavimo atgaivinimo galimybės? Visiškai sutinku, kad mes praleidome daug laiko, parlamentas nepasinaudojo galimybėmis užmegzti tuos galimus ryšius ir kaupti patirtį. Tiesa, labai priekaištauti nenorėčiau, nes nepriklausomybės pradžioje viso pasaulio aprėpti negalėjom. Matyt, normalu, jog bandyta suartėti su naujausiomis, didžiausiomis pasaulio valstybėmis, su atokiausiomis, kaip, sakykim, Japonija, Kinija, Indija, Tibetas. Ypač su tomis, kurios ėjo į išsivadavimą ir pagal dvasios giminystę jautėm turį paremti. Tačiau tikrai neleistina, kad likimo su mumis kadaise vienaip ar kitaip suvestas valstybes mes taip atsainiai atmetėm. Juo labiau, kad daugeliu atveju situacija buvo panaši. Pažiūrėkim, kaip jie kapstosi, ką gero apčiuopia. Todėl manau, kad šiandien parlamentinių ryšių su Armėnija grupės arba – tarčiau taip – grupės su Kaukazo valstybėmis sukūrimas būtų labai sveikintinas dalykas. Beje, pakeliui – aš manau, kad mes parlamente nepraktikuojam kolektyvinių darbo grupių. Yra, tiesa, grupė su Šiaurės šalimis. Bet štai, sakysim, su Pietų Amerika arba su Islamo šalimis... O tai yra labai produktyvios darbo formos. Šiuo atveju – su Kaukazu įjungiant Gruziją ir Azerbaidžaną, visą Prieškaukazę ir kitas buvusias autonomines respublikas, kurios dabar, kaip Čėčėnija, eina į laisvę. Mums tikrai būtų naudinga.

Jūs matote tokį poreikį?

Aš manyčiau, kad tai ne tik poreikis, tai yra būtinybė. Tai yra mūsų pačių rimčiausių interesų zona. Sakysime, su Azerbaidžanu. Tai turbūt turtingiausia artimiausioje ateityje šalis, kuri turi praktiškai neribotus naftos, dujų išteklius. Dėl to mušasi Amerika, dėl šito mušasi Rusija. Mes kažkodėl manom, kad čia ne mūsų reikalas.

Viename susitikime Nacionalinio Susirinkimo pirmininkas padiktavo tokią formulę, kad praktinės patirties srityje Armėnija orientuojasi į Vakarus, o rinkos atžvilgiu – į Rytus. Kaip Jūs manote, ar šią formulę galima pritaikyti Lietuvoje?

Manau, kad tai yra absoliučiai teisinga formulė ir Lietuvai. Būtent Vakaram ir nori matyti tokią mūsų globalinio ūkio funkciją. Ir aš įsitikinęs, kad bendros su Vakarų šalimis įmonės turėtų būtent šita formule vadovautis. Personalinės įmonės gali ir turės labai nevienatipiškus interesus. Bet bendros su Vakarų šalimis įmonės šitai turės ir nereikia šito atmesti.

Nors susitikimuose svečiai nekėlė tokio klausimo, bet šiandien mes galime pakalbėti ir apie tai. Keletas Europos, ir ne tik Europos, valstybių parlamentų yra pripažinę armėnų tautos genocido faktą. Kaip Jūs manote, ar mūsų parlamentas yra pasirengęs šiam žingsniui?

Vakar kaip tik nagrinėjom tą problemą su Seimo ir JAV lietuvių bendruomenės atstovų komisijos nariais išklaudydami Dalios Kuodytės pranešimą apie genocido problemų sprendimą Lietuvoje. Ten buvo paties Antano Stasiškio, kuris daugiausia Seime rūpinasi tais klausimais, konstatuota, kad politiškai Lietuva nėra pribrendusi imtis šitos problemos sprendimo visa apimtimi. Klausimas kol kas yra labai politizuotas ir net partizuotas ir, manykime, kad mes dar daug turėsime įveikti, kol galėsime prieiti prie šio klausimo sprendimo pasaulio kontekste, pasaulio interesų kontekste, žmogaus teisių, tautų teisių gynimo kontekste.

Taigi armėnų tautos genocido pripažinimo faktas Lietuvoje turės palaukti?

Manau, kad taip. Kaip sprendžiami žydų genocido, kaip sprendžiami lietuvių genocido reikalai, ir tai neteikia vilčių, kad mes galėtume pereiti ir prie kitų tautų genocido faktų

pozityvaus atstovavimo pasaulio kontekste. Aš manau, kad be ideologinių premisų, lėmusių Lietuvoje vykdytą genocidą, įvertinimo, t. y. be komunizmo kaip sistemos įvertinimo, be struktūrų, dalyvavusių realizuojant komunizmo idėjas įvertinimo, jų nusikalstamumo laipsnio nustatymo, mes nesugebėsime prieiti prie nuostolių, gyvųjų žmonių naikino nuostolių įvertinimo, visų pirma – masto įvertinimo, paskui – reikšmių nustatymo ir prasmių suvokimo, kad galėtume įsijungti į pasaulio reikalų tvarkymą šiuo klausimu su visišku sąmoningumu, su atsakomybe už tai, kas čia įvyko, kodėl taip įvyko ir kaip neturėtų būti, su šituo supratimu prieiti prie kitų tautų problemų supratimo.

Diskusijose su delegacijos nariais iškilo tokia mintis, kad Lietuva galbūt nesiryžtų pripažinti armėnų tautos genocido ir todėl, kad yra geri santykiai su Turkija, todėl nenorėtų gadinti šių santykių. Kokia Jūsų nuomonė?

Manau, kad ir šitas problemos aspektas yra susijęs su anų mano įvardytų problemų sprendimo galimybe. Jeigu mes suvokiame, kad genocidas yra istorinis faktas, kad mes kaip nauja generacija nebeturime nieko bendra fiziškai, o tik dvasiškai ir idėjiškai, kad, pristatydami šitas problemas ir įvertindami jas, mes užsibrėžiame nenaudoti tokių metodų ir nekartoti genocido fakto, tai negali būti jokių tarptautinių komplikacijų nei tarp Lietuvos ir Turkijos, nei tarp Turkijos ir Armėnijos, jeigu šiandien šitos tautos tą genocido faktą laiko praeitimi. Štai kodėl man visiškai yra nepriimtina nuostata apie istorijos užmiršimą, istorijos nurašymą. Klausimas apie istorinį susisvetinimą buvusiems istorijos faktams eina ne per istorijos atsisakymą, o per istorijos įveikimą, istorijos faktų įprasminimą ir jų suvokimą kaip mums nepriimtinių. Štai kodėl aš visiškai nepriimu santykių, kokie tuo pagrindu yra nustatyti su Lenkija. Aš matau, kad čia yra paslėptos milžiniškos problemos, kurios abiem pusėms vieną gražią dieną gali išsprūsti iš kontrolės, šių kartų kontrolės ir iškilti pačiu netikėčiausiu pavidalu. Aš manau, kad mes tikrai galime susitarti įvertindami Lenkijos vykdytą genocidą čia, Rytų Lietuvoje, kaip istorinį faktą neužmiršdami jo. Bet tam turi būti abi pusės subrendusios vienodai. Taigi Lietuvos ir Turkijos problema šiuo atveju yra kur kas paprastesnė negu Lietuvos ir Lenkijos problema. Bet visos jos turi būti pastatytos, kaip sakiau, ant to paties metodinio pamato – istorijos kaip istorijos gyvenimo, kaip praeities įvertinimo.

Dažnai geros mintys, geros idėjos, kurios kyla įvairių vizitų metu, per gausybę darbų užsimiršta. Kaip Jūs galvojate, ar taip neatsitiks ir šį kartą Lietuvos ir Armėnijos parlamentų bendradarbiavimo srityje?

Ne, nemanau. Armėnijos parlamento pirmininkas man pasirodė gana dalykiškas, ryžtingas, konkretus žmogus. Jeigu mes ir pamiršime, jis neleis.

Tačiau geram bendradarbiavimui vienos pusės valios turbūt neužtenka.

Žinoma, bet tam, kas turi didesnę interesą, man atrodo, ne nuodėmė priminti ir kitai pusei, sugėdinti ją, jeigu ši bus ne tokia aktyvi. Tiesą sakant, aš nenoriu pasakyti, kad Armėnija galėtų būti labiau suinteresuota mumis. Mes turime turėti didesnę interesą gilindamiesi į pačias sunkiausias planetos problemas, nes tikrai šitaip ateis ir mūsų pačių subrendimas.

Galbūt šioms problemoms paskęsti neleis ir tai, kad baigiantis vizitui Armėnijos Nacionalinio Susirinkimo pirmininkas pakvietė Lietuvos Respublikos Seimo pirmininką oficialaus vizito į Armėniją.

Aš manau, kad tai irgi turėtų įnešti tą pozityvų indėlį į mūsų parlamentų bendravimo istoriją.

Dėkoju už pokalbį.

ROMUALDUI OZOLUI – AŠTUONIASDEŠIMT

2019 m. sausio 31 d. Lietuvos Respublikos Seimo Kovo 11-osios Akto salėje vyko Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Romualdo Ozolo 80-osioms gimimo metinėms skirta konferencija „Romualdas Ozolas – valstybės kūrėjas“, kovo 12 d. jis buvo pagerbtas Seimo posėdyje, veikė Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento Parlamentarizmo istorinės atminties skyriaus darbuotojų parengta paroda „Romualdas Ozolas – filosofas politikoje“.

„Nepriklausomybės sąsiuvinį“ redakcinė kolegija dėkoja parodos rengėjams už vizualinę Sąjūdžio kūrėjo, filosofo, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro R. Ozolo gyvenimo istoriją ir už galimybę su kai kuriomis nuotraukomis supažindinti ir žurnalo skaitytojus.

ROMUALDAS OZOLAS – FILOSOFAS POLITIKOJE

Filosofas ir leidėjas, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio kūrėjas ir vienas populiariausių jo lyderių, pirmojo nepriklausomo Lietuvos savaitraščio „Atgimimas“ steigėjas ir redaktorius, Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputatas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, pirmosios atkurtos nepriklausomos Lietuvos Respublikos Vyriausybės vicepremjeras, vienas iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos kūrėjų, dviejų Lietuvos Respublikos Seimo kadencijų narys, Lietuvos Respublikos Seimo vicepirmininkas, Centro judėjimo ir partijos kūrėjas ir pirmininkas, politikos mąstytojas, aktyvus visuomenės veikėjas. Visi šie reikšmingi biografiniai faktai apibrėžia vieną ryškiausių nepriklausomos

Andriaus Petrulevičiaus nuotrauka.

Andriaus Petrulevičiaus nuotrauka.

Lietuvos Respublikos atkūrimo organizatorių ir ideologą Romualdą Ozolą (1939 m. sausio 31 d. – 2015 m. balandžio 6 d.).

Lietuva ir Nepriklausomybė Romualdai Ozolui buvo dvi neatsiejamoms kategorijoms. Iki pat gyvenimo pabaigos jis išliko filosofas politikoje. Politiku, turinčiu tvirtus įsitikinimus ir vertybes, drąsą kritiškai vertinti politinius procesus, politiku, galinčiu mąstyti apie kitą – tautinės Lietuvos valstybės raidos viziją. „Didžiausias ir vienintelis mano troškimas, kad lietuviai pagaliau atrastų Lietuvą“, – rašė Romualdas Ozolas.

Parodoje „Romualdas Ozolas – filosofas politikoje“ pasakojama vizualinė Romualdo Ozolo gyvenimo istorija. Eksponuojamos fotografijos yra saugomos Lietuvos Respublikos Seimo archyve, Lietuvos centriniame valstybės archyve, Šiaulių r. Bazilionų mokykloje-daugiafunkciame centre, Romualdo Ozolo paramos fondo archyve, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų klubo archyve. Parodoje taip pat eksponuojamos fotografijos iš Romualdo Ozolo šeimos archyvo, perduoto į Lietuvos centrinį valstybės archyvą, Alberto Sinevičiaus asmeninio archyvo, fotografų Gedimino Bareikio, Romualdo Jurgaičio, Andriaus Petrulevičiaus, Kęstučio Svėrio, Zenono Nekrošiaus asmeninių archyvų. Fotografijų autoriai: Gediminas Bareikis, Džoja Gunda Barysaitė, Arnoldas Barysas, Jonas Česnavičius, Romualdas Damulis, Vytautas Daraškevičius, Larisa Dmuchovskaja, Vladimiras Gulevičius, Jonas Juknevičius, Romualdas Jurgaitis, Zinas Kazėnas, Algimantas Kunčius, Stasys Laukys, Paulius Lileikis, Aleksandras Macijauskas, Gintaras Mačiulis, Vidas Naujikas, Zenonas Nekrošius, Romualdas Ozolas, Andrius Petrulevičius, Olga Posaškova, Algirdas Sabaliauskas, Vladas Ščiavinskis, Birutė Valionytė, Algimantas Žižiūnas.

Parodos koncepcijos ir tekstų autorius Žydrūnas Mačiukas, nuotraukų redaktorius Andrius Petrulevičius, dizainerė Neringa Motiejūnaitė-Lilienė, tekstų redaktorė Gražina Belickienė.

PRISTATYMAI

ROMUALDO OZOLO RAŠYTINIŲ DARBŲ SĄVADAS

**ROMUALDAS OZOLAS. BIBLIOGRAFIJOS RODYKLĖ. VILNIUS,
ROMUALDO OZOLO PARAMOS FONDAS, 2018, 352 P.**

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos darbuotojų parengta Romualdo Ozolo bibliografijos rodyklė – puiki dovana visiems, kurie skaitys, analizuos ir vertins gausų jo filosofinį, kultūrinį ir politinį palikimą. Bibliografijos rodyklėje užregistruota per 2 800 publikacijų: 1 924 iš jų – Romualdo Ozolo, kitos – apie jį ir jo darbus. Rodyklė apima medžiagą nuo pirmos aptiktos filosofo ir politiko publikacijos – 1957 m. „Tiesos“ laikraščio redakcijai parašyto laiško apie gimtojo krašto fotografijų albumo reikalingumą ištraukos – iki 2017 metų. Rengiant rodyklę, peržiūrėti Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos katalogai, Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas, kartotekos, valstybinės bibliografijos leidiniai „Spaudos metraštis“ ir „Bibliografijos žinios“, rinkta medžiaga iš enciklopedijų ir kitų spausdintų informacijos šaltinių filosofijos, politikos, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio laikotarpio istorijos tematika.

Pirmoje rodyklės dalyje suregistruotos autorinės R. Ozolo knygos ir straipsniai iš plataus jo interesų bei veiklos spektro: lietuvių kalbos ir literatūros, fotografijos, kultūros, filosofijos, politikos, visuomeninio gyvenimo tematika. Po knygų aprašais abėcėlės seka pateiktos jų recenzijos, kiti straipsniai apie jas. Kituose skyriuose pateikiami R. Ozolo asmeniniai ar kolektyviai pasirašyti pareiškimai, kreipimaisi, atviri laišakai, deklaracijos, memorandumai, rezoliucijos; toliau – pranešimai konferencijose ir kituose renginiuose, kalbos, diskusijose išsakytos mintys, interviu. Atskirai išskirti smulkesni R. Ozolo komentarai, pastabos, citatos, publikuoti ne savarankiškai, o kaip priedas ar iliustracija šalia kitų autorių straipsnių ar pačiame straipsnyje. Pirmąją knygos dalį užbaigia publikacijos, kurių redaktoriaus, redakcinių kolegijų narys ar parengėjas, sudarytojas buvo R. Ozolas.

Antroji dalis – literatūra apie R. Ozolą ir jo veiklą. Pirmiausia vardijamos knygos apie Lietuvos Sąjūdžio susikūrimą ir veiklą, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, ir neatskiriama šios istorijos dalis yra R. Ozolas. Nors tai ir nėra knygos tik apie R. Ozolą, jų asmenvardžių rodyklėse prie R. Ozolo pavardės mirga gausybė puslapių numerių, jį jose – vienas pagrindinių veikėjų. Leidiniai, iš kurių turinio buvo galima išskirti atskiras dalis apie R. Ozolą, aprašyti ir užregistruoti straipsnių apie R. Ozolą skyriuje. Į šį skyrių pateko ir šiek tiek ikonografinės medžiagos: nuotraukų, šaržų, ekslibrisų, taip pat poros R. Ozolui dedikuotų eilėraščių aprašų.

Į bibliografijos rodyklę įtraukta tik publikuota medžiaga. Straipsnių, kurių antraštės neatskleidžia jų turinio, aprašai papildyti trumpomis anotacijomis. Suregistruotų publikacijų paieškai palengvinti pridedama Asmenvardžių rodyklė.

Bibliografijos rodyklės sudarytojai tikisi, kad surinkta medžiaga padės atskleisti ne tik Romualdo Ozolo įvairiapusę veiklą, bet ir jo puoselėtas vertybes, nuopelnus kuriant valstybę ir pilietinę visuomenę.

Vilma Račkauskaitė